

AZ „ÚJ BALOLDAL” IDEOLÓGIÁJA

Köpeczi
Béla

AZ "ŪJ BALOLDAL" IDEOLOĢIJĀJA

KÖPECZI BÉLA

AZ „ÚJ BALOLDAL” IDEOLÓGIÁJA

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ / 1974

Копееца Бела, 1974

TARTALOM

ELŐSZÓ 7

I. AZ „ÚJ BALOLDAL” TÁRSADALMI ALAPJA 11

II. AZ „ÚJ BALOLDAL” JELENTKEZÉSÉNEK OKAI 27

III. MOZGALMAK ÉS SZERVEZETEK 40

Egyesült Államok 40

Nyugat-Berlin és az NSZK 43

Franciaország 45

Olaszország 52

Nagy-Britannia 53

IV. ESZMEI ELŐZMÉNYEK 56

Közgazdaságtan 56

Szociológia 62

Pszichológia 72

A „frankfurti iskola” 74

Irodalom és művészet 79

Politikai-ideológiai áramlatok 83

V. AZ „ÚJ BALOLDAL” ESZMEI ÚTJA 92

Egyesült Államok 92

Nyugat-Berlin és az NSZK 122

Franciaország 142

Olaszország 163

Nagy-Britannia 174

VI.	AZ „ÚJ BALOLDAL” POLITIKAI KÖZHELYEIRŐL	186
	A modern kapitalizmus természete	186
	Osztályviszonyok a jelenkori kapitalizmusban	193
	Osztálytudat és forradalmi elmélet	197
	A forradalom és feltételei	202
	A forradalmi harc eszközei és módszerei	206
	Az „új baloldal” és a létező szocializmus	209
	Utópia és szocializmus	220
VII.	AZ „ÚJ BALOLDAL”	
	ÉS AZ „ELLENKULTÚRA”	224
	NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS	241
	JEGYZETEK	245

Az elmúlt évtizedekben, főképpen a hatvanas évek második felétől az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában sok szempontból újszerű politikai-eszmei áramlatok jelentkeznek, amelyeket „új baloldálnak” neveznek. Különböző, sokszor egymással szemben álló csoportok használják önmaguk megjelölésére ezt a kifejezést azzal a céllal, hogy elhatárolják magukat a polgári baloldaltól, de a kommunistáktól is.

A könyvtárnyi irodalomban, amely e csoportokkal és azok eltérő, illetve közös jegyeivel foglalkozik, gyakran találjuk azt az állítást, hogy az „új baloldal-ra” az elméletnélküliség vagy éppen az elméletlenség a jellemző. Igaz, hogy ezek a csoportok különböző eszmei forrásokból merítenek és sokszor nagyon is ellentétes nézeteket próbálnak egységbe foglalni. Igaz az is, hogy az összefüggő eszmerendszer elvetését hangsúlyozzák, és meglegszenek olyan „közhelyek” hangoztatásával, amelyek alkalmasak a „képzelet” megragadására és a politikai cselekvés elindítására. Mindez azonban nem indokolja, hogy ezt a zavaros, ellentmondásos, „közérzeti” szinten jelentkező ideológiát ne kellene elméletileg is megvizsgálni. Erre annál inkább is szükség van, mert úgy tűnik, hogy a kapitalista társadalomban nem múló divat ez a magatar-

tás, sőt az értelmiség egy részénél tartós politikai-eszmei jelenség: a „harmadikutasság” korszerűnek tűnő, de nem egyetlen változata.

E könyv célja az, hogy megvizsgáljuk az egyesült államokbeli és a nyugat-európai „új baloldal” tevékenységét, mindenekelőtt ideológiai vonatkozásokban.

Sokan az „új baloldalt” világáramlatnak tartják, amely egyaránt jelentkezik a fejlett tőkésországokban, a „harmadik világban”, sőt a szocialista országokban is:

Meggyőződésünk, hogy ha a „harmadik világban” találunk is olyan jelenségeket, amelyek a fejlett kapitalista országok „új baloldalára” emlékeztetnek, a gazdasági, társadalmi különbségek oly nagyok, hogy a hasonlóságot háttérbe szorítják. A fejlett tőkésországokban az „új baloldal” elsősorban értelmiségi jelenség, a harmadik világ országaiban viszont magával tud ragadni munkás- és különösen parasztrétegeket, még ha az értelmiségi vezetés eszmei álláspontja nem sokban különbözik is a fejlett kapitalista országok „új baloldali” csoportjainak ideológiájától.

Ami a szocialista országokat illeti, azok, akik az „új baloldal” tételeit átveszik, természetesen még nyugat-európai ihletőik ellentmondásos antikapitalizmusát sem tudják érvényesíteni, szektás vagy revizionista alapon (néha a kettő keveredésével) a létező szocializmus ellenfeleivé válnak.

A szakirodalomban sok vita folyik arról, hogy mit kell „új baloldálnak” tekinteni. Magát az elnevezést is a különböző szerzők más és más csoportokra alkalmazzák. Némelyek szerint az „új baloldal” megjelölés csak azokra a csoportokra vonatkozik, amelyek főleg

1956 után alakultak meg a kommunista pártokból kizárt vagy azokból kilépett értelmiségiek közreműködésével. Mások szerint ide tartoznak az anarchisták, a trockisták, a maoisták is, akik ilyen vagy olyan mértékben érintkeznek az előbb említettekkel. Akadnak olyan politológusok, akik szerint az „új baloldal” mindenekelőtt a szervezetlen, semmiféle párthoz vagy csoporthoz nem tartozó elégedetlen értelmiségiek „mozgalma”. Véleményünk szerint mindezekre a jelenségekre alkalmazni lehet az „új baloldal” kifejezést, hiszen a határvonalak sem az elmélet, sem a politikai gyakorlat szempontjából nem húzhatók meg világosan. Ezért használjuk inkább az áramlat kifejezést, így is jelezni akarván, hogy nem elméletileg megalapozott, szervezett mozgalom az, amellyel foglalkozunk.

Minthogy az a célunk, hogy az „új baloldalt” ideológiai szempontból vizsgáljuk, szükségesnek látszik a forrásvidék feltérképezése, majd pedig az egyes csoportok nézeteinek részletesebb tárgyalása. Az „új baloldal” politikai tevékenységét csak ott ismertetjük, ahol ennek elméleti jelentősége van, s ezt tesszük a szervezeti formák szempontjából is.

Tekintve, hogy sokféle és állandóan osztódó csoportokról van szó, arra nem vállalkozhatunk, hogy mindegyik eszmei arculatát megpróbáljuk fölrajzolni. Sokkal inkább azokat a „közhelyeket” vizsgáljuk, amelyek az „új baloldalra” általánosan jellemzők. Természetesen arra törekszünk, hogy az egyes csoportok közötti eltéréseket a „közhelyek” elfogadásában vagy értelmezésében megjelöljük.

Az „új baloldal” elméleti tételeit mindenütt, ahol erre szükség van, szembesítjük a marxizmussal már

csak azért is, mert e csoportok jó része állítja, hogy a marxizusból merít, sőt a marxizmus egyedüli jogos képviselője. Erre a szembesítésre kötelez bennünket az a jellegzetes antikommunizmus is, amellyel az „új baloldal” szembefordul a létező szocializmussal és a kommunista pártokkal, azzal vádolva őket, hogy hátat fordítottak a forradalomnak, a reformizmus és a bürokratizmus útjára léptek. A fejlett tőkésországokban ez az antikommunizmus a baloldali erők megosztását okozza, s a vita, amelyet a kommunista pártok az „új baloldallal” folytatnak, nem egyszerűen ideológiai jellegű, hanem a politikai gyakorlatot érinti. Ennek a vitának bizonyos mozzanatait is igyekeztünk fölleveníteni s ezzel a valóságos osztályharc keretei közé helyezni az „új baloldal” funkcióját.

Az „új baloldal” kapitalizmus-kritikáját — bár antikommunizmusát, amely végül is a baloldali erők megosztásához vezet, nem kárpótolhatja még a legélesebb antikapitalizmus sem — igyekszünk részletesen ismertetni, mivel e tekintetben nyújtotta a legpozitívabbat, ha ez a kritika nem mindig kiforrott és elméletileg alátámasztott is.

Végző fokon az a célunk, hogy ennek a nagyon is összetett politikai-eszmei jelenségnek kettős arculatát megmutassuk, amely — mint mondtuk — az értelmiség egy részének „harmadikutasságát” fejezi ki.

Reméljük, hogy e kis könyv, amely a népszerű vázlat igényével lép fel, segíteni fogja a tájékozódást és a véleményalkotást.

AZ „ÚJ BALOLDAL” TÁRSADALMI ALAPJA

Az „új baloldal” különböző csoportjait vizsgálva rögtön fölmerül az első kérdés: milyen társadalmi rétegek érdekeit és törekvéseit fejezik ki? A válaszadásnál nem elégedhetünk meg az önvallomásokkal, miszerint a nagy többség, az elnyomottak és kizsákmányoltak érdekeit és törekvéseit képviseli. Nyugat-Európában az „új baloldalra” jellemző egyfajta „munkáskultusz”, amely az értelmiségi csoportoknak azt a vágyát fejezi ki, hogy kapcsolatba kerüljenek a munkásokkal és a „militáns kisebbség” szerepét vállalva, próbálják megnyerni őket saját elképzeléseiknek. Az „új baloldal” ideológusai sem zárkozhatnak el annak megvizsgálása elől, hogy maga ez a „militáns kisebbség” milyen elemekből tevődik össze és kikre tud hatni. Az ő válaszuk is az, hogy a „militánsok” elsősorban az értelmiség — túlnyomórészt a diákság —, egyes helyeken pedig — főleg az Egyesült Államokban — a kétszeresen kizsákmányolt színesbőrűek köréből kerülnek ki, de hatásuk túlnő a rétegeken.

Honnan is származik hát az „új baloldal”? Hogy választ tudjunk adni erre a kérdésre, először az értelmiség fogalmát kell — amennyire lehet — tisztáznunk, mivel az „új baloldal” képviselői is elsősorban

erre a rétegre hivatkoznak. Némelyek — kitágítva ezt a fogalmat — minden szelleminek nevezett foglalkozást űzött ide sorolnak, mások az egyetemet és főiskolát végzett szakembereket, sokan csak az úgynevezett alkotó értelmiséget tekintik igazán ebbe a rétegbe tartozónak. Tény, hogy az értelmiségnek különböző csoportjai vannak, és nem lehet egységes rétegnek felfogni sem a társadalomban betöltött funkciói, sem foglalkozása, sem képzettsége szempontjából. Fogadjuk el Huszár Tibor meghatározását: „Értelmiségnek minősülnek mindazok, akik hivatásszerűen és rendszeresen részt vesznek a társadalom — állam és gazdaság — irányításában és szervezésében; bonyolult szellemi operációk és nagy információs apparátust követelő döntések előkészítésében és meghozatalában, akik az általuk elsajátított információs anyag mobilizálásával biztosítják a társadalmi termelés műszaki-technikai progresszióját, akik a korábbi társadalmak által felhalmozott tudományos-szellemi értékeket közvetítik, továbbá akik — a tudomány és a művészet legkülönbözőbb területein — új kulturális szellemi értékeket hoznak létre.”¹ Ez a meghatározás elsősorban az alkotó értelmiségre épít, de nagy jelentőséget tulajdonít az értelmiség olyan csoportjainak is, amelyek az állam és a gazdaság irányításában és a kultúra terjesztésében működnek közre.

Ha elfogadjuk is ezt a meghatározást, a továbbiakban — sajnos — csak részben tudunk támaszkodni rá, hiszen az amerikai és a nyugat-európai szociológusok elsősorban foglalkozási kategóriák alapján osztályoznak.

Mielőtt azonban erre rátérnénk, vizsgáljuk meg azokat a strukturális változásokat, amelyek a fejlett tőkésországok gazdasági szektoraiban és egymáshoz való viszonyukban végbementek, s amelyekből kiindulva meghatározható az értelmiség helye ezekben a társadalmakban.

Az Egyesült Államokban 1960-ban a csaknem 70 millió aktív munkaerőből mindössze 6,5% (4,5 millió) dolgozott a mezőgazdaságban; 26,5% (18,5 millió) a feldolgozó iparban; 21,6% (15 millió) a kereskedelemben és 24,8% (17,3 millió) a szolgáltatásokban. 1970-ben a csaknem 86 millió fő foglalkoztatottból már csak 4,3% (3,6 millió) tevékenykedett a mezőgazdaságban; 25,5% (22 millió) a feldolgozó iparban; 23% (19,8 millió) a kereskedelemben és 29,8% (25,5 millió) a szolgáltatásokban.

Franciaországban 1960-ban 18,7 millió foglalkoztatottból 22,4% (4,2 millió) dolgozott a mezőgazdaságban; 27,8% (5,2 millió) a feldolgozó iparban; 13,4% (2,5 millió) a kereskedelemben; 19,3% (3,6 millió) a szolgáltatásokban. 1970-ben a csaknem 21 millió foglalkoztatottból 13,4% (2,8 millió) tevékenykedett a mezőgazdaságban; 26,1% (5,5 millió) a feldolgozó iparban; 14,8% (3,1 millió) a kereskedelemben és a vendéglátóiparban és 21,0% (4,5 millió) a szolgáltatásokban.

A Német Szövetségi Köztársaságban 1961-ben 26,8 millió aktív lakos közül 13,4% (3,6 millió) dolgozott a mezőgazdaságban; 36,4% (9,8 millió) a feldolgozó iparban; 13,4% (3,6 millió) a kereskedelemben és 18,9% (5 millió) a szolgáltatásokban. 1970-ben 27 millió foglalkoztatott közül 8,9% (2,4 millió) végezte munkáját a mezőgazdaságban; 39% (10,5 millió)

a feldolgozó iparban; 14,5% (4 millió) a kereskedelemben és 21,8% (5,9 millió) a szolgáltatásokban.

Olaszországban 20,2 millió foglalkoztatottból 1961-ben 28,3% (5,7 millió) dolgozott a mezőgazdaságban; 26,5% (5,4 millió) a feldolgozó iparban; 11,1% (2,2 millió) a kereskedelemben és 13,5% (2,7 millió) a szolgáltatásokban. 1970-ben 19,5 millió foglalkoztatott közül már csak 17,9% (3,5 millió) tevékenykedett a mezőgazdaságban; 30,8% (6 millió) a feldolgozó iparban; 14,4% (2,8 millió) a kereskedelemben és 18,9% (3,7 millió) a szolgáltatásokban.

Nagy-Britanniában 1960-ban 24,2 millió foglalkoztatottból 2,6% (635 000) dolgozott a mezőgazdaságban; 38% (9,2 millió) a feldolgozó iparban; 11,5% (2,8 millió) a kereskedelemben; 25,6% (5,8 millió) a szolgáltatásokban. Ezzel szemben 1970-ben 24,7 millió aktív lakos közül csak 1,5% (380 000) maradt meg a mezőgazdaságban; 36% (8,9 millió) a feldolgozó iparban; 11% (2,7 millió) a kereskedelemben és 28,7%-ra (7,1 millióra) nőtt a szolgáltatásokban dolgozók száma.

Hadd említsük meg összehasonlításképpen, hogy Magyarországon 1960-ban 4,8 millió aktív lakos közül 38,4% (1,8 millió) dolgozott a mezőgazdaságban; 24,3% (1,2 millió) a feldolgozó iparban; 6,7% (300 000) a kereskedelemben és 10,4% (500 000) a szolgáltatásokban. 1970-re az arányok így változtak: 5 millió aktív lakos közül 24,6% (1,2 millió) tevékenykedett a mezőgazdaságban; 32,3% (1,6 millió) a feldolgozó iparban; 8,2% (420 000) a kereskedelemben; 14,6% (230 000) a szolgáltatásokban.

A lakosság társadalmi összetételére és a termelőerőkhöz való viszonyára jellemzők azok az adatok is,

amelyek azt mutatják, hogy milyen az arány a *munkaadók*, valamint a *bérből és fizetésből élők* között.

Az *Egyesült Államokban* 1960-ban az első kategóriához az aktív lakosságból 7,9 millió fő tartozott, 1970-ben 7 millió. A bérből és fizetésből élők száma ugyanezen idő alatt 57,8 millióról 77,3 millióra nőtt. (Az arányoknál nem vettem tekintetbe az úgynevezett segítő családtag kategóriáját, ezt nem minden országban jegyzik.)

Franciaországban 1968-ban 4,8 millió munkaadót s 15,4 millió alkalmazottat és munkást, 1960-ban 4,5 millió munkaadót s 16 millió bérből és fizetésből élő tartottak számon.

A *Német Szövetségi Köztársaságban* 1961-ben 3,2 millió munkaadót tartottak nyilván, 1970-ben már csak 2,8 milliót. A bérből és fizetésből élők száma 21 millióról 22,3 millióra nőtt.

Olaszországban 1960-ban a munkaadók száma 4,1 millió volt, 1970-ben 4,4 millió. A bérből és fizetésből élőké 13,4 millió, amely egy évtized múlva 13,2 millióra csökkent.

Nagy-Britanniában 1966-ban 1,6 millió munkaadót tartottak számon és 22,4 millió bérből és fizetésből élő.

Ezek a statisztikák önmagukban is utalnak arra, hogy a munkásosztály lassú növekedése — néhol stagnálása — mellett nagymértékben csökkent a mezőgazdaságban dolgozók s ezen belül a földművelők száma, viszont jelentősen megnőtt az úgynevezett harmadik szektorban foglalkoztatottaké. Nagyon jellemző az is, hogy milyen mértékben emelkedett a bérből és fizetésből élők aránya: a fejlett tőkésországokban átlagban eléri az aktív lakosság 80%-át.

Mindez befolyással van az értelmiség helyzetére, mivel e réteg jelentős része maga is a szolgáltatások szektorában dolgozik, s bérből és fizetésből él.

Ha a foglalkozási statisztikát abból a szempontból vizsgáljuk, hogy miként oszlott meg a *fizikai* és a *szellemi* munkások aránya, akkor az utóbbiak számának állandó növekedését figyelhetjük meg.

Az *Egyesült Államokban* 1960-ban a foglalkoztatottak 59,9%-a dolgozott fizikai és 40,1%-a szellemi munkakörben.

Franciaországban egy 1962-es adat szerint 69,9% fizikai és 30,1% szellemi munkát végzett.

A *Német Szövetségi Köztársaságban* pontosan ugyanez a megoszlás.

Nagy-Britanniában a foglalkoztatottak 65,9%-a fizikai, 34,1%-a viszont szellemi tevékenységet folytatott.

Olaszországban az arány 78,6% a 21,4%-hoz.

Az értelmiség egyik meghatározója a képzettség. E tekintetben a statisztikák főleg a *felsőfokú képzettségűekre* vonatkozóan nyújtanak eligazodási lehetőséget.

Az *Egyesült Államokban* 1947-ben 3,8 millió, 1957-ben 6,5 millió, 1964-ben viszont 8,5 millió volt az egyetemet és főiskolát végzett szakemberek száma és ebben az időszakban arányuk az összes foglalkoztatottakhoz viszonyítva 6,6%-ról, illetve 9,9%-ról 12,7%-ra emelkedett.²

Franciaországban az úgynevezett — felsőfokú végzettségű — középkádereknek a száma 1954-ben 1 113 000, 1968-ban viszont 2 millió: az emelkedés mintegy 80%-os.³

Más országokból ilyen összefoglaló adataink nin-

csenek, de a részadatokból — amelyeket alább közlünk — ugyanez a tendencia figyelhető meg Nagy-Britanniában, az NSZK-ban és Olaszországban is.

Az *Egyesült Államokban* 1950 és 1965 között átlagosan mintegy 100%-kal nőtt a mérnöki képesítésűek száma, az orvosok száma 50%-kal emelkedett, a tanároké több mint 100%-kal nőtt.

Franciaországban a természettudományi képzettségű szakemberek száma ugyanezen idő alatt 100%-kal emelkedett és ugyanilyen mértékben a műszakiaké és a technikusoké; az orvosok száma 75%-kal, a tanároké viszont 400%-kal nőtt.

Nagy-Britanniában ugyancsak a természettudományos képzettségűek és az okleveles műszaki mérnökök száma nőtt 100%-kal, az orvosoké csak 40%-kal, a tanároké 90%-kal.

A *Német Szövetségi Köztársaságban* 1950 és 1960 között a természettudományos képzettségűek száma 50%-kal emelkedett, az orvosoké 1950 és 1965 között 35%-kal, a tanároké mintegy 70%-kal.

Olaszországban csak a tanárok számának alakulására vannak statisztikák; 15 esztendő alatt ez a szám mintegy 130%-kal emelkedett.⁴

Az *Egyesült Államokban* 10 000 foglalkoztatottra 1950-ben 115 felsőfokú képzettségű műszaki szakember jutott, 1965-ben már 204, a pedagógusok száma 10 000 lakosra 65-ről 101-re, az orvosoknál 18-ról 20-ra emelkedett.

Franciaországban az első kategóriában 55-ről 67-re, a második kategóriában 46-ról 76-ra, a harmadik kategóriában 11-ről 16-ra változtak a számok.

A *Német Szövetségi Köztársaságban* a műszakiak kategóriájában 93-ról 139-re, a pedagógusokéban 44-

ről 51-re, az orvosok kategóriájában 19-ről 21-re emelkedett a szakember-ellátottság.

Nagy-Britanniában az első kategóriában a kezdő szám 38 és a befejező 70, a második kategóriában 46 és 71, a harmadik kategóriában 11 és 14.

Olaszországban csak a pedagógusok és orvosok száma alakulását ismerjük: az előbbieknél a növekedés 59-ről 86-ra, az utóbbiaknál 12-ről 17-re.

Az egyes foglalkozási ágakban a fejlődés országok szerint különböző: leginkább azonban a műszakiak és a pedagógusok száma nőtt, ami az egyik oldalon arra figyelmeztet, hogy az értelmiség jelentős része kerül a termelésben közvetlen kapcsolatba a munkásosztállyal, a másik oldalon viszont arra, hogy a közvélemény és főleg az ifjúság formálásában, az oktatásban részt vevők számának növekedésével és az oktatási idő meghosszabbodásával jelentős helyet foglal el a pedagógus.

Az értelmiség egyes rétegeinek helyzetére a társadalmi hierarchiában következtetni lehet a foglalkozási statisztikának az úgynevezett szabad foglalkozásúakra és műszakiakra, valamint az igazgatókra és a magas adminisztratív káderekre vonatkozó adataiból is.

Az *Egyesült Államokban* 1960-ban 7,5 millió, az aktív lakosság 10,8%-a tartozott az első és 5,5 millió, az aktív lakosság 5,9%-a a második kategóriába. 1970-re az adatok a következőképpen változtak: az első kategóriában 11,4 millió főt tüntetnek fel, az aktív lakosság 13,2%-át, a második kategóriában 8,4 millió főt, az aktív lakosság 9,8%-át.

Franciaországban 1962-ben az aktív lakosság

A felsőfokú végzettségű szakemberek számának alakulása szakmák szerint

Ország	Felsőfokú műszaki szakemberek			Közgazdászok			Orvosok			Pedagógusok		
	1950	1960	1965	1950	1960	1965	1950	1960	1965	1950	1960	1965
ezer főben												
USA	690,0	1005,0	1450,0	19,4	22,5	24,2	274,2	324,8	382,1	988,7	1355,0	1964,0
Franciaország	99,8	111,5	130,0	230,2	258,6	266,1	44,2	64,5	79,0	192,8	271,5	373,2
NSZK	195,0	300,0	372,0	38,2	44,6	45,1	96,6	112,0	124,1	218,7	278,6	302,1
Olaszország	—	—	—	—	49,0	—	57,6	81,2	87,5	278,1	387,9	449,8
Nagy-Britannia	84,6	147,0	178,0	36,2	38,2	40,7	55,5	65,1	77,6	233,5	243,2	376,0

9,1%-át (1,8 millió főt) sorolták az első kategóriába és 3,1%-át (613 000 főt) a másodikba.

Olaszországban 1961-ben az aktív lakosság 5,2%-a (1 millió fő) tartozott az első és 1,2%-a (250 000 fő) a második kategóriába. 1965-ben 5,3%-ot (1 millió fő) számoltak az első és 8%-ot (1,6 millió fő) a második kategóriában.

Az értelmiségen belül meg szokták különböztetni a „technokratákat” a „technikusoktól” (ami itt nem feltétlenül műszakit jelent.) A „technokraták” a hatalom és a gazdaság vezető posztjain állnak és magas jövedelmet húznak. Keller egyik munkájában⁵ összehasonlítja az amerikai vállalatvezetés társadalmi struktúráját 1900-ban és 1950-ben. 1900-ban az amerikai vállalatokat 68%-ban kapitalista vállalkozók vagy azok leszármazottai irányították. 14%-ban jogászok és 18%-ban ipari káderek. 1950-ben az első kategória számaránya csak 17%-ot ért el, a másodiké 13-at, a harmadiké viszont 68-ra emelkedett. Ez a számítás világosan bizonyítja, hogy megnőtt a „technokraták” jelentősége az ipari vállalatok irányításában. Hasonló tendenciákat lehet megfigyelni más kapitalista országokban is.⁶

A kapitalista társadalom apologetái a szakszerűség előretörését látják abban, hogy ily mértékben emelkedett a magas képzettségű menedzserek száma, s némelyek illúziókat is fűznek ehhez a kapitalizmus „megreformálását” illetően. Hogy itt mennyire nem a szakszerűség előretöréséről van szó, arra következtetni lehet a menedzserek időmérlegéből és azokból a tulajdonságokból, amelyeket előírnak számukra. Különböző felmérések szerint a „technokratáknak” munkájuk elvégzéséhez 41%-ban bizonyos személyes

tulajdonságokra van szükségük (jóhiszeműségre, egyen-
ességre, energikusságra), 17,5%-ban jó ítélőképessé-
gre, 14,5%-ban szervezési készségre, 14%-ban meg-
felelő tapintatra és mások megértésére és csak 13%-
ban szakmai ismeretekre.⁷ Szakmailag megalapozott
kapitalista vezetésről van tehát szó s nem arról, hogy
a szakmai képzettség vette volna át az uralmat.

Ha nem a „technológia” ül diadalt, akkor vajon
mit és kit is szolgálnak a „technokraták”? A jeles
amerikai szociológus, Charles Wright Mills erre
azt a választ adja, hogy a magas szinten kiképzett és
vezető állást betöltő szakemberek, a „technokraták”
a kapitalistákat és azok érdekeit szolgálják.⁸ A hata-
lom ugyanis három kategória kezében összpontosul:
az állami, a gazdasági és a katonai vezetés kezében,
s ezek a társadalmi rend fenntartására fognak össze.
A „technokraták” a gazdasági hatalmat képviselik,
s ezért politikailag általában a kapitalizmus fenntar-
tásának hívei, még ha különböző pártokhoz tartoz-
nak is. Néhány „pittoreszk” esettől eltekintve, az
„új baloldal” az értelmiség „technokrata” rétegére
nem számíthat, tagjai nem ebből a rétegből tobor-
zódnak.

Az elégedetlenség az úgynevezett technikusok réte-
gében jelentkezik leginkább, amely a gazdaság és az
államapparátus alacsonyabb posztjait tölti be, és
ennek a rétegnek a létszáma — a már idézett statisztikák szerint — állandóan nő. A legélénkebben érdek-
lődnek a közélet iránt az úgynevezett humán értelmi-
ségi, főleg a közgazdászok és a pedagógusok.

Az „új baloldal” legaktívabb képviselői a *diákok* köréből kerülnek ki, akiknek a száma rendkívüli mértékben megnövekedett az elmúlt évtizedekben. Az UNESCO-statisztikák szerint az Egyesült Államokban és néhány nyugat-európai országban 1950 és 1970 között a következőképpen alakult az egyetemi hallgatók létszáma:

Ország	1950	1960 ezerben	1970
Nagy-Britannia	106	169	407
Franciaország	139	215	710
NSZK	122	265	386
Olaszország	145	192	415
USA	2296	5526	8450

A társadalmi összetétel azt mutatja, hogy a diákság többsége a polgárságból és a kispolgárságból származik. Elég arra utalnunk, hogy az 1960-as évek közepén Franciaországban a diákoknak csak mintegy 10, Olaszországban 15, a Német Szövetségi Köztársaságban 16, Nagy-Britanniában 25, az Egyesült Államokban — a különböző college-ok (tehát felsőfokú, de nem egyetemi tanintézetek) létszámát is magábafooglaló statisztika szerint — 40%-a volt munkás származású. Érdeemes az összetételt a szülők foglalkozása szempontjából is vizsgálni. Egyetlen példát említünk erre.

Az 1966/67-es tanévben Franciaországban a hallgatók 6,6%-ának szülei a mezőgazdaságban dolgoztak (tulajdonosok és bér munkások együtt), 9,9%-nak

ipari munkások, 8,5%-nak alkalmazottak, 15,8%-nak úgynevezett középkáderek, 29,3%-nak vezetőkáderek és szabadfoglalkozásúak és 14,9%-nak ipari és kereskedelmi vállalkozók voltak a szülei.⁹ Az „örökösök” (ahogy Pierre Bourdieu és Jean-Claude Passeron egyik könyvükben¹⁰ nevezik az új értelmiségieket) a polgárságból jönnek ma is, de az elmúlt 10–15 esztendőben az arány a kispolgárság javára eltolódott.

A foglalkozás összekapcsolódik a jövedelem-elosztással, s a szülők jövedelmi szintje meghatározó tényező a továbbtanulás szempontjából. Az Egyesült Államokban a felsőoktatást vizsgáló Carnegie bizottság 1968-ban megállapította, hogy az átlagjövedelemen felül kereső amerikai családok gyermekeinek háromszor akkora lehetőségük van az egyetemre való bejutáshoz, mint az ennél kisebb jövedelmű családok fiainak és lányainak. A diákoknak mindössze 7%-a származik a családok egynegyedét kitevő legkisebb jövedelműek kategóriájából.

A diákságon belül van egy olyan réteg, amelyik különösen érzékenyen reagál a radikálisnak tűnő törekvésekre. Hajdanában nálunk ezeket a diákokat „mezeieknek” nevezték, mert nem jártak be az egyetemekre, legtöbbször csak a vizsgákon jelentek meg, és általában nem végezték el a rendes időben tanulmányaikat. Ma ezek mellett nagy számban vannak olyan hallgatók is, akik hamar családot alapítanak és a körülmények arra kényszerítik őket, hogy egyetemi tanulmányaik mellett állást vállaljanak és meghosszabbítsák a tanulmányi időt.

A különböző mozgalmakban az utóbbi időkben az egyetemi hallgatóknál fiatalabbak — középiskolások vagy velük egykorúak — is részt vesznek. Ezeknek

egy része az elemi iskola után nem tanul tovább vagy még 18 éves kora előtt hagyja abba a tanulást. Hogy ez milyen társadalmi problémát jelent, arra jellemző, hogy az Egyesült Államok ifjúságának egyharmada ehhez az úgynevezett *drop out* réteghez tartozik. A színesbőrűeknél az ifjúság egynegyede, a fehéreknel egyhatoda számít ebbe a kategóriába. Nyugat-Európában a probléma nem ilyen méretű, de ott is jelentkezik.

*

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy az „új baloldal” képviselői és az általuk befolyásolt szélesebb rétegek mindenekelőtt *az értelmiség meghatározott, nem állami és vezető gazdasági posztokon levő csoportjából és különösen a fiatalságból, annak is diák részéből kerülnek ki.*

Ezek a csoportok az úgynevezett középső rétegekhez tartoznak, amelyek a burzsoázia és a munkásosztály között foglalnak helyet. Marx ezt a réteget nem becsülte le, s a kispolgári jelzőt nem azért alkalmazta rá, mert meg akarta bélyegezni. P. V. Anyenkovhoz írta e rétegről a következő sorokat:

„Fejlett társadalomban és helyzeténél fogva a *kispolgár* egyrészt szocialistává, másrészt közgazdász-szá lesz, azaz elkápráztatja a nagyburzsoázia pompája és együttérez a nép szenvedéseivel. Egyszerre burzsoá is meg nép is. Lelke mélyén azzal kérkedik, hogy pártatlan, hogy megtalálja a helyes egyensúlyt..., amely azzal az igénnyel lép fel, hogy különbözik az arany középúttól... Az ilyen kispolgár isteníti *az ellentmondást*, mert az ellentmondás lényének alap-

ja. Ő maga az eleven társadalmi ellentmondás. Az elmélettel igazolnia kell azt, ami ő maga a gyakorlatban, és Proudhonnak az érdeme, hogy tudományos tolmácsolója a francia kispolgárságnak, ez pedig valóban érdem, mert a kispolgárság integráns része lesz minden készülő társadalmi forradalomnak.”¹¹

Annak ellenére, hogy Marxnak eme megállapítása óta sokat változott a kapitalista társadalom és magának a kispolgárságnak az összetétele is, a politikai megítélés ma is megállja a helyét. Tegyük hozzá: ma a kispolgár függőbb helyzetben van, mint volt Marx idején, hiszen — mint láttuk — a bérből és fizetésből élőknek a száma jelentősen megnőtt, s ezeknek nem kis része a kispolgárság kategóriájába tartozik. Ez a felduzzadás és helyzetváltozás még inkább kiemeli a jelentőségét Marx megállapításának: „...a kispolgárság integráns része lesz minden készülő társadalmi forradalomnak.”

Számolni kell azonban egy másik változással is, amely főleg az elmúlt fél évszázad fejlődéséhez kapcsolódik. Marx idején a szocializmus még csak reménység volt, ma valóság, amellyel a kispolgár szemben találja magát. Aki nem fogadja el a kommunista párt ideológiáját és politikáját, az sokkal egyértelműbben antikommunista, mint a szocializmus győzelme előtt bármikor lehetett. A szocialista országok fejlődésében jelentkező ellentmondások és válságok, amelyeket a burzsoá manipuláció bőségesen felhasznál a tömegek félrevezetésére, erősítik a kispolgárság fenntartásait a szocializmussal szemben. Az „új baloldal” a kispolgári értelmiségnek azt a részét képviseli, amely szemben áll ugyan a kapitaliz-

mussal, de egyben antikommunista is, s ez utóbbi álláspontját éppen úgy forradalminak tartja.

Ez a kétarcú magatartás nem új. Különösen azóta gyakori, hogy megkezdődött a szocialista társadalom építése. Az értelmiség bizonyos csoportjai anarchista vagy trockista alapon szembefordultak a megvalósuló szocialista társadalommal, amely nem felelt meg utópiájuknak. Ezeknek a szembenállásoknak a jelentőségét eltörpítette a fasizmus elleni harc, amely sok értelmiségit fenntartásainak feladására készítetett, 1945 után azonban újraéledtek a régi szovjetellenes tendenciák és táplálták az „új baloldal” antikommunizmusát, amely csak részben támaszkodik a személyi kultusz kritikájára, részben éppen ezt hibáztatja a Szovjetunióban és a szocialista országokban mint valamiféle reformizmus megnyilvánulását.

Az értelmiség egy részének balos radikalizálódása mellett megtaláljuk a fasizmus újraéledését is. Ez a jelenség az utóbbi években egyes országokban erősödött az elégedetlen középrétegek egy részében, de főleg a lumpenproletariátusban. A konzervatív kispolgárság és segédcsapatai szemben állnak minden társadalmi forradalommal, legfeljebb helyzetüket akarják megváltoztatni a kapitalizmus keretei között, s különösen idegesen reagálnak a baloldali erők erősödésére. Az „új baloldal” megmozdulásait ezek a jobboldali erők saját akcióik céljaira ürügyül használják fel, felnagyítva azok jelentőségét.

Az „új baloldalt” ebben a szélesebb társadalmi képben kell elhelyeznünk, ha meg akarjuk érteni jelentkezését, ideológiáját és tevékenységét.

AZ „ÚJ BALOLDAL” JELENTKEZÉSÉNEK OKAI

Herbert Marcuse amerikai filozófus Hans-Magnus Enzensberger nyugatnémet íróval vitázva azt állította, hogy az „új baloldal” jelentkezésének nem gazdasági, hanem mindenekelőtt társadalmi-pszichológiai okai vannak.¹ Marcuse szerint az „új baloldalra” *társadalmilag* egyfajta marginalitás jellemző, azaz a társadalom periferiáján élő olyan rétegekre támaszkodik, mint amilyen az ifjúság, a lumpenelemek vagy a színesbőrűek; *pszichológiailag* pedig a tipikus megnyilvánulása az elidegenítő állam és intézményei, a „tekintély”, a polgári életmód és erkölcs elleni tiltakozás.

Úgy hisszük, hogy csak ilyen okok alapján nem lehet megérteni az „új baloldal” jelentkezését, a megfelelő magyarázathoz az egész kapitalista társadalom helyzetét kell vizsgálnunk. Ebből a helyzetképből nem hiányozhatnak azok az alapvető gazdasági-társadalmi és kulturális tényezők, amelyek ma jellemzik e társadalmi formáció mozgását.

Kezdjük a gazdasági tényezőkkel.

1. Az 1960-as évek elejétől a tőkés gazdaságban hanyatlni kezdett a konjunktúra. Míg az 1950-es

években az Egyesült Államokban a bruttó nemzeti termék évente átlagban 5, az NSZK-ban 7, Franciaországban 4, Olaszországban 6%-kal emelkedett, a hatvanas évek második felében a növekedés egy-két fejlett tőkésországot kivéve vagy megállt vagy csak kismértékben haladt előre.²

Az Egyesült Államokban a hadi kiadások növekedése recesszióhoz vezetett, amely 1966 után a termelés növekedési ütemének a csökkenését idézte elő. Így 1961—1966 között 7,35%-os, 1966—1970 között viszont csak 1,8%-os volt az ipari termelés évi növekedése.

Nyugat-Európában a gazdasági növekedés üteme a hatvanas években azért csökkent, mert addigra már pótolták azokat a károkat, amelyeket a második világháború okozott, mert a technikai lemaradottságot az Egyesült Államokhoz képest csak részben voltak képesek felszámolni, és mert a piac már nem volt olyan rugalmas, mint az ötvenes években, azaz a beruházásoknak piacbővítő hatása szűkült és a lakosság szükségleteit tartós fogyasztási cikkekben többé-kevésbé kielégítették.³ Ezt a változást szemléltetik az ipari termelés adatai is, amelyek azt mutatják, hogy Nagy-Britanniában évi 3%-ról a hatvanas években 2%-ra csökkent a növekedés üteme, az NSZK-ban 8—10%-ról 4—7%-ra, Olaszországban 9%-ról 7%-ra. Kivétel Franciaország, ahol e tekintetben viszonylagos stabilitás uralkodott. Minden nyugat-európai országra ugyanekkor jellemző volt az infláció jelentkezése, amely nemcsak a belső gazdasági helyzettel függött össze, hanem az Egyesült Államok pénzügyi befolyásával is.⁴

Ez a fejlődés éreztette hatását a javak elosztásában és a jövedelmek alakulásában.

Az *Egyesült Államokban* 1960 és 1968 között a monopóliumok profitja 88,7%-kal, a részvények osztaléka 73,1%-kal nőtt, ugyanakkor a munkások nominálbére csak 26,9%-kal, reáljövedelme mindössze 9,6%-kal. 1964-ben egy négytagú amerikai család „szerény, de elegendő” megélhetéséhez 4485 dollárra volt szükség, 1968-ban már 9390 dollárra. A jobban fizetett gyári munkások évi jövedelme kevesebb volt 6500 dollárnál. Erőteljesen érvényesült a megkülönböztetés a női és a színes munkaerővel szemben. A néger családok jövedelme 40%-kal volt alacsonyabb, mint a fehéreké.

Nagy-Britanniában a reálbér 1950-től 1955-ig 35%-kal emelkedett, 1963 és 1970 között azonban csak 18%-kal. Ugyanakkor itt is jelentősen, az előbbinél jóval nagyobb mértékben nőtt — az erősen progresszív adóztatás ellenére is — a nagyvállalatok profitja. A hivatalos kimutatások szerint 1968-ban a személyi vagyonok egyharmada a lakosság 1%-ának kezében volt, 60%-a alig vagy egyáltalában nem rendelkezett ezzel. Egy kimutatás szerint 1967-ben 140 000 embernek volt 5000 font vagy annál magasabb évi jövedelme, 8 milliónak viszont csak 500 fontja. Egyes értékelések szerint Angliában a hatvanas években 7 — 7,5 millió ember élt szegény sorban.

A *Német Szövetségi Köztársaságban* a munkások és alkalmazottak részesedése a nemzeti jövedelemből 1950-ben 30,8%, 1968-ban már csak 24,3% volt, a tőkéseké viszont 44,3%-ról 61,6-re emelkedett. 1960-ban a háztartások 1,7%-ának birtokában volt a magántulajdon 31,1%-a, az ipari üzemek 73,9%-a,

1%-áé volt az értékpapírok kétharmada. A profit növekedése itt is meghaladta a dolgozók reálbérének emelkedését.⁵

Franciaországban az 1968-as nagy bérharc eredményei után is csak havi 500 frankot keresett a bérből élők 6,9%-a, 500 és 1000 frank között 38,7%-uk, 1000 és 2000 között 42,2%-uk, 2000 és 5000 között 10,6%-uk, efölött pedig 1,6%-uk. A munkások nominálbére 1964 és 1970 között 63%-kal nőtt, az árak viszont 1962-től 1970-ig 40%-kal emelkedtek. A franciaországi átlagórabér Nyugat-Európában a legalacsonyabb, és csak 64%-a a nyugat-németországinak. A vállalatok tiszta nyeresége 1962-től 1967-ig 82%-kal emelkedett.

Olaszországban nagyon dinamikus, de az ország különböző részeiben nagyon is eltérő fejlődés eredményeként a reálbérek 1959 és 1968 között 33,3%-kal emelkedtek. (Érdemes megjegyezni, hogy viszont a munka termelékenysége 1959 és 1968 között itt nőtt legjobban Nyugat-Európában: 64%-kal.) Egy négy fős olasz családnak havi 170 000—180 000 lírára van szüksége az átlagos életkörülmények biztosítására, ugyanakkor az olasz dolgozóknak mintegy 30%-a csak 100 000 líra alatti bérhez jut. Délen a dolgozók helyzete rosszabb, mint az iparilag fejlett északi részeken, s különösen az a mezőgazdaságban, ahol sok helyen szinte feudális elmaradottság és szegénység uralkodik.⁶

Ezek az adatok azt mutatják, hogy a dolgozók viszonylag magas életszínvonala ellenére a kapitalizmusban ma is érvényesül a kizsákmányolás, s a profit lényegesen nagyobb mértékben nő, mint a dolgozók, kiváltképpen a munkások bére. Az

is megfigyelhető, hogy nagy különbségek alakulnak ki a jövedelemelosztásban; a viszonylag magas jövedelmű munkásrétegek mellett a legfejlettebb tőkésországokban — például az Egyesült Államokban — abszolút értelemben is jelen van a szegénység. A szegénységnek ma nem ugyanazok a kritériumai, mint amelyek száz évvel ezelőtt voltak, de ezzel még nem szűnt meg létezni.⁷ A szegény rétegek ma mindekelőtt a bevándoroltakból álló segédmunkások általában nem szakképzett munkásrétegekből, a mezőgazdasági bér munkásokból és a nyugdíjasok tömegéből kerülnek ki.

A dolgozók helyzetét — minden kategóriában — befolyásolja az infláció, amely még béremelések esetében is „visszaveszi” a béremelések jelentős részét.

Az infláció és a dolgozók életszínvonala közötti összefüggésekre jellemző az alábbi adatsor:

Az *Egyesült Államokban* a nem mezőgazdasági szektorokban 1961-ben az átlagos órabér 2,14 dollár volt. 1970-re ez 3,22 dollárra emelkedett, a fogyasztói árindex viszont mintegy 30%-kal nőtt.

Franciaországban 1961-ben az órabér 2,27 frank volt, 1970-ben 4,66. Az áremelkedés ebben az időszakban megközelítette a 40%-ot.

A *Német Szövetségi Köztársaságban* 1961-ben az órabér 2,95, 1970-ben 6 márka volt. Az áremelkedés ugyanebben az időszakban meghaladta a 25%-ot. Az emelkedés az órabérben csak a statisztika szerint ilyen nagyarányú, tekintettel arra, hogy 1964-ig a fiatal, alacsony bérű munkavállalók órabérét is beszámították, attól kezdve azonban nem:

Olaszországban csak 1965-től vannak adataink.

Akkor 400 líra volt az átlagórabér, viszont az árak 1961-től 1965-ig csaknem 40%-kal nőttek.

Nagy-Britanniában a férfiak órábérére 1961-ben 6 shilling 5,7 penny, 1969-ben 10 shilling 8,1 penny volt, a nőké 1961-ben 3 shilling 10,7 penny, 1969-ben pedig 6 shilling 4,3 penny. (Meg kell jegyezni, hogy a többi országban is nagy a különbség a férfiak és a nők órábéré között, az angol statisztikák nem is adnak átlagot.) Az árak Angliában ez idő alatt mintegy 40%-kal emelkedtek.

Az adatok tehát bizonyítják, hogy a béremelések jelentős részét viszi el az áremelés, emellett egyes időszakokban különösen nehéz a bérből és fizetésből élők helyzete, hiszen béremelésekre csak a bérharcok után kerül sor, amikor az áremelések már megtörténtek.⁸

Ezt az ellentmondást jól érzékelteti a sztrájkok számának növekedése a hatvanas évek második felétől. A Nemzetközi Munkaügyi Hivatal statisztikája szerint a sztrájkok miatt kiesett munkanapok száma az évtized elejének átlagához képest a vége felé az Egyesült Államokban és Franciaországban mintegy 40, Olaszországban 300, de még a Német Szövetségi Köztársaságban is 10%-kal nőtt.

Mindez azt bizonyítja, hogy bár emelkedett az élet-színvonal és az úgynevezett fogyasztói társadalom sok olyan szükségletet kielégített, amelyet a kapitalizmus régebben megtagadott a munkásoktól, maguk a társadalmi ellentétek nem szűntek meg. Nemcsak a nyomor tartja ugyanis fenn ezeket, hanem a relatív jólét is, hiszen ebben is világossá válik, hogy a vagyon, a kapitalista magántulajdon milyen igazságtalanságokat szül.

2. A kapitalizmus ideológusai az elmúlt évtizedekben nem szüntek meg hangoztatni, hogy csak a magántulajdonon alapuló társadalom képes megteremteni az igazi demokráciát, az egyenlő jogokat mindenki számára. Az Egyesült Államokban először a feketék polgárjogi mozgalma hívta fel a figyelmet nemcsak a faji, hanem a gazdasági, társadalmi és politikai egyenlőtlenségekre is. Később a fehér szegények nyomorúsága figyelmeztette az amerikai közvéleményt arra, hogy a jogok gyakorlásához gazdasági eszközökre is szükség van. Az amerikai polgári demokrácia a kétpártrendszerre építve — nem kis válságokkal küzdve — szembeszállt a gazdaságilag megalapozott demokratikus jogok követelésével, s a vietnami háborút is felhasználva, a reakciós erőket juttatta győzelemre.

Nyugat-Európában a Marshall-segély és a háború utáni konjunktúra megerősítette a polgári demokrácia pozícióit. Egyes országokban a polgárság a munkások követelései ellen a szociáldemokráciát vette igénybe (Nyugat-Németországban és Olaszországban), másutt a kétpártrendszer előnyeit használta fel (Angliában, kombinálva az előzővel), vagy pedig a jobboldali erőkre támaszkodó elnöki kormányzást vezette be (Franciaországban). A polgári demokrácia — az amerikai imperializmus segítségével — megpróbálta olyan országokban is mint Franciaország vagy Olaszország, ahol erős kommunista pártok működnek, elszigetelni s a közéletből kiszorítani a legkövetkezetesebb baloldali erőt. Úgy tűnt, hogy az ötvenes évek konjunktúrája, az életszínvonal emelkedése, a fogyasztói eszmény elterjedése és az azzal párhuzamosan jelentkező „depolitizálás” a nagy tömegek egyetértését vagy legalábbis közömbössé-

gét fogja magával hozni a társadalmi-politikai kérdésekben, ezzel együtt általában a baloldali politika befolyásának csökkenését.

A hatvanas évek elejétől sokan döbrentek rá Nyugat-Európában is arra, hogy a polgári demokrácia nem tudja megoldani a nagy társadalmi, politikai és nem utolsósorban a kulturális problémákat. Világossá vált, hogy a kapitalista kizsákmányolás nem szűnt meg, hogy a társadalmi egyenlőtlenségnek gazdasági okai vannak — márpedig a polgári pártok egyike sem tudott megoldást hozni e problémák tekintetében. Ami a politikai hatalom gyakorlását illeti, egyre többen ismerték fel, hogy a polgári demokrácia nem biztosít igazi alternatívát. A választás tulajdonképpen az egyik vagy a másik polgári párt között van, de a hatalom minden esetben a tőkéseké marad.⁹

3. A „dezideologizálás”, amelyre a technokrata szemlélet épített, nem sikerült az életforma szempontjából sem. A fiatal értelmiség egy része visszaszítónak találta a fogyasztói társadalom életformájának az ürességét, s kezdetben főleg a romantikus lázadás eszközeivel tiltakozott az ellen, amit „elidegenítésnek” nevezett.

A polgári életforma elleni lázadás romantikus formájához számítom azt a „szexuális forradalmat”, amelyet polgári pszichológusok és szociológusok oly sokat reklámoztak és amelyben némely marxizálók a társadalmi felszabadulás eszközét látják. Kétségtelen, hogy a polgári család válságba került, és a fiatalok már nem akartak ugyanolyan módon élni, mint

szüleik. A polgári társadalom éppen a szexualitás terén tette azonban a legnagyobb engedményeket és az életnek ezt a szféráját tartotta olyannak, amelyben nyugodtan lehet működtetni a biztosító szelepeket. A kapitalista üzlet az ipartól a művészetig „felkarolta” ezt a lázadást, és a legnagyobb propagandával vette körül a „szexet” — nemcsak üzleti haszonra számítva, hanem azért is, mert meggyőződése volt, hogy az e téren jelentkező szabadosság nem érintheti a társadalom oszlopait.

A romantikus lázadást fejezte ki a beat-nemzedék, majd pedig a hippy-mozgalom, amely először az Egyesült Államokban jelentkezett, s amely feladatául tűzte ki az úgynevezett ellenkultúra megteremtését. Ez az „ellenkultúra” az élet minden területére ki akart terjedni: a fiatalok kivonultak a polgári társadalomból, kis közösségeket, kommunákat hozva létre, amelyek jórészt könyöradományokból éltek, szükségleteiket a minimumra szorították, s különleges életformát alakítottak ki, amelyben fontos szerep jutott a kábítószeres élvezetének. A hippy-mozgalmat a kapitalista üzlet éppúgy igyekezett integrálni, mint az egyéb „deviánsnak” tartott jelenségeket, s ezt nem is kis sikerrel tette. A tiltakozásnak ez a formája azonban erős hatással volt még így is az ifjúságra és főleg a diákságra.¹⁰

4. A diákság elégedetlenségét az egyetemek túlnépesedésében, a megmerevedett szervezetben, az anyagi eszközök elégtelenségében, az elavult tananyagban és oktatási módszerekben, és végső fokon a diákok társadalmi helyzetének megváltozásában is kell keres-

nünk. Nyilvánvaló, hogy ott, ahol a hallgatók egy része nem fér el az előadótermekben vagy nem tud laboratóriumi gyakorlatra járni, diákok és oktatók között nem alakulhatnak ki személyes kapcsolatok, és a hallgatóság egy része nem is képes megfelelően felkészülni. Emellett az elavult tananyag — főleg a társadalomtudományokban — a hallgatók tehetsége-sebb részében ellenszenvet szül. A meg nem felelő fel-készülés miatt a vizsgákon sokan buknak meg és sokan még vizsga előtt otthagyják az egyetemet. A nyugat-európai országokban — Angliát kivéve — a hallgatók 30—40%-a az első vagy a második év után nem folytatja tanulmányait.

Az általános gazdasági-társadalmi helyzet ellent-mondásai a hatvanas években felhívták a diákok figyelmét az elhelyezkedés nehézségeire is. A francia közvéleménykutató intézet egyik felmérése szerint a hallgatók 56%-a az 1968-as tavaszi események egyik fő kiváltó okának ezt a nyugtalanságot tartotta. Ugyancsak az általános helyzet magyarázza, hogy a diákok érzékenyebben reagáltak a tanulmányi idő alatt jelentkező gazdasági nehézségekre. A hatvanas években Nyugat-Németországban, Franciaországban és Olaszországban a diákoknak 17—21%-a kapott ösztöndíjat, Angliában 80%-uk. A munkás- vagy alkalmazotti családokból jövők tanulmányaik el-végzése szempontjából ilyen körülmények között sem voltak kedvező helyzetben.¹¹

5. A fejlett tőkésországok belső helyzete csak részben magyarázhatja azt az elégedetlenséget, amely a hatvanas évek második felében a hatalommal és

annak intézményeivel szemben kibontakozott. A robbanás okait a nemzetközi helyzetben is kell keresnünk. Bár ebben az évtizedben bekövetkezett bizonyos javulás a két világrendszer közötti viszonyban, de ugyanakkor új, veszélyes feszültséggócok keletkeztek a világban.

A legnagyobb aggodalmat és ugyanakkor a legmélyebb felháborodást az amerikai imperializmus vietnami háborúja váltotta ki. Ez kihatott az egész világhelyzetre, de az amerikai fiatalságot közvetlenül is érintette. A háború nemcsak azért keltett felháborodást és elkeseredést a fejlett tőkésországokban, mert erőszakhoz folyamodtak, emberéletek és értékek tömegei pusztultak el, hanem azért is, mert az Egyesült Államok agresszív cselekményeit a demokrácia védelmének mezébe öltöztették, a népek és az egyének jogaira hivatkozva. A háború mindenki előtt világossá tette, hogy az imperializmus semmiféle eszköztől nem riad vissza hatalmának fenntartására és a világ megfélemlítésére. Az is nyilvánvaló lett, hogy mennyit ér a legfejlettebb kapitalista országban a polgári demokrácia, mennyire a valódi vagy vélt hatalmi érdekek és nem az emberi jogok vezérlik az uralkodó osztály cselekedeteit, mennyire érvényesül a többség, illetve a kisebbség véleménye és érdeke.

6. Az „új baloldal” jelentkezése elképzelhetetlen a kommunista mozgalom és a szocialista országok léte nélkül. Ez az áramlat nemcsak antikapitalista éllel jelentkezett, hanem antikommunista jelleggel is, s ezért egyaránt reagált pozitív és negatív módon a

létező szocializmusra és a kommunista pártok politikájára. Az a tény, hogy a kapitalista társadalommal szemben történelmileg létezik egy másik alternatíva, a szocializmus puszta léte, bizonyos kispolgári rétegekben is azt az érzést keltette, hogy meg lehet változtatni a fennálló társadalmi rendet. Ezek a rétegek — különösen Nyugat-Európában — elfogadták a marxizmusnak azt az igazságát, hogy a tőke és a munka között osztályharc folyik, és hogy az alapvető társadalmi ellentmondás nem haladható meg a társadalmi rendszer megváltoztatása nélkül. Ez a lényegi felismerés nem vezette el az „új baloldalt” ahhoz, hogy a marxisták cselekvési útját válassza. Ebben nem pusztán osztályhelyzete akadályozta, hanem antikommunizmusa is, amely nem kis részben éppen a kapitalista manipuláció következménye.

Ez a manipuláció felhasználta az „új baloldalt” arra, hogy az antikommunizmust új érvekkel táplálja, amelyeket az egyes, egymással gyakran szemben álló csoportok nézeteiből merített. Ezek a csoportok a szocialista országokat és a kommunista pártokat a forradalom elárulásával és a vietnami nép magára hagyásával vádolták, tehát a történelmi és politikai realitásokat mellőző ultraradikalizmusukkal segítették — akár akarták, akár nem — az antikommunista propagandát, és hozzájárultak a baloldali erők megosztásához. Ebben a tevékenységükben támaszkodtak a kommunista mozgalomtól már régen eltávolodott csoportokra és a nemzetközi munkásmozgalomban újonnan jelentkező ellentétekre.

Az „új baloldal” társadalmi háttérét és mozgatóit már ismertettük, ez a rövid áttekintés csak azt a célt szolgálja, hogy bizonyítsuk: nem egyszerűen pszichikai okok vagy nemzedéki különbségek magyarázzák jelentkezését. Az „új baloldal” az egész kapitalista társadalomra jellemző ellentmondások felszínre jutásának és a két világrendszer, a nemzetközi munkásmozgalom és a polgári konzervativizmus erői közötti harcnak ellentmondásos terméke.

Az okok, amelyek az egyes csoportokat és mozgalmakat létrehozták, konkrétan vizsgálándók az idő és a körülmények szempontjából. A felsorolt okok összességükben főleg 1969-ig jellemezték az „új baloldalt” és megnyilvánulásait — bár akkor is különbségek mutatkoztak az amerikai és a nyugat-európai áramlatok között. Ezután az „új baloldal” fejlődésének új szakasza kezdődött, amelynek meghatározó tényezői között részlegesen szerepelnek a fenti ellentmondások, s szinte teljesen háttérbe szorult a vietnami háború.

MOZGALMAK ÉS SZERVEZETEK

EGYESÜLT ÁLLAMOK

Az Egyesült Államokban a hatvanas évek elején megkezdődött a négerek polgári jogaiért folytatott küzdelem. E mozgalom képviselői, Martin Luther King és mások, igyekeztek nemcsak felrázni a színesbőrűek közömbösségét, hanem akciókat is szerveztek egyenlőségük biztosítására. Ekkor alakult meg a Diákok Erőszakmentes Koordinációs Bizottsága (Student Nonviolent Coordinating Committee, SNCC), amely — amint az amerikai „New Left” egyik szakértője, Massimo Teodori írja: „judeo-keresztény fogantatású idealizmussal”¹ csatlakozott a feketék megmozdulásaihoz. Bár ez az „erőszakmentességet” hirdető áramlat segített abban, hogy a közvélemény kizökkenjen az apolitikus légkörből, a harcnak ez a formája eredményeket nem hozott, nem tudta magával ragadni a fehér kizsákmányolt rétegeket.

Az új mozgalom 1962-ben az egyetemekről indult el a Diákok a Demokratikus Társadalomért (Students for a Democratic Society, SDS) néven, s célul tűzte ki a társadalmi egyenlőséget, az amerikai társadalom megújítását, s az egyetem és a társadalom közötti kapcsolatok átalakítását. Ekkor született meg

a *Port Huron-i Kiáltvány*, amely az amerikai „új baloldal” egyik legfontosabb ideológiai dokumentuma.

A kínai vezetés „kulturális forradalmának” hatására a hatvanas évek közepén egy értelmiségiekből álló kis csoport létrehozta a Haladó Munkáspártot (Progressive Labour). Megélénkült a trockisták tevékenysége is, akiknek két frakciója működik: a Szocialista Munkáspárt (Socialist Worker's Party) és ennek ifjúsági tagozata, az Ifjú Szocialista Szövetség (Young Socialist Alliance), valamint a *Bulletin* elnevezésű időszak kiadvány köré tömörült lambertista csoport. Néhol kísérletek történtek a demokratikus erőket tömörítő pártok megszervezésére is (így például Kaliforniában megalakult a Béke és Szabadság Pártja), ezek tevékenysége azonban legtöbbször egy-két államra korlátozódott és tiszavirág életű volt.

A különböző csoportokat a vietnami háború radikalizálta és az ellene való tiltakozás tette alkalmassá arra, hogy szélesebb rétegeket befolyásoljanak. 1964-ben a kaliforniai Berkeley Egyetemen kialakult a Szabad Szó Mozgalom (Free Speech Movement), amely kezdeményezte a diákság politikai nevelését, le akarta leplezni a polgári társadalom hazugságait, s hirdette az erőszak alkalmazásának szükségességét a változtatás érdekében. E program keretében indult meg az egyetemek elfoglalása és került sor nagy tömegdemonstrációkra.

Radikális jelszavakat kezdett hirdetni a Nők Fel szabadítási Mozgalma is (Women's Lib), sőt 1965-től a társadalmon kívülieknek tartott hippyk is létrehoztak kis szervezett csoportokat, így például Detroitban a Fehér Párduc Pártot (White Panther Party).

1966-ban a fekete radikálisok megalakították a Fekete Párduc Pártot (Black Panther Party), amely a faji egyenjogúság kivívásáért alkalmazni akarta az erőszakot is.

1967-ben a vietnami háború fokozódásával valószínű felkelések törtek ki az egyetemeken, a fiatalok sok helyütt megtagadták a bevonulási parancs teljesítését és szembeszegültek a hatóságokkal. 1968-ban Martin Luther King meggyilkolása után, majd a párizsi eseményekkel kapcsolatban jelentkeztek az ellenállás leghevesebb formái.

1969-ben az „új baloldal” válságba került: az SDS két részre szakadt, az egyik csatlakozik a maoista Haladó Munkáspárthoz, a másik Forradalmi Ifjúsági Mozgalom (Revolutionary Youth Movement) néven tovább vegetál, de ebből is levált egy csoport, amely magát Weathermannek, „időjárás-jelzőnek” hívja, Bob Dylan *Subterranean Homesick Blues* c. versének egyik sorára emlékezve. A Fekete Párduc Párt is csoportokra szakadt. Az „új baloldal” válságával párhuzamosan a rendőri represszió egyre súlyosabban nehezedett rá a Movementre — „mozgalomnak” nevezték általában az amerikai „új baloldalt” —, amelynek sok vezetője börtönbe került vagy emigrált.

A kudarcok hatására az ifjúság egy része depolitizálódott és a társadalmi harc helyett az úgynevezett párhuzamos társadalom felépítését, az „ellenkultúra” megteremtését tűzte ki célul. Ennek az irányzatnak a hívei ki akarnak vonulni a társadalomból, kommunákat, nagy családokat vagy törzseket hoznak létre, amelyek saját normáik szerint élnek. Egyes adatok szerint az Egyesült Államokban 1971-ben kétezer

kommuna működött, mintegy húszezer taggal.² A hippyk olyan csoportjai, mint Az Ifjúság Nemzetközi Pártja (Youth International Party), a yippie-k szervezete, a Rising up Angry vagy a Street People, elsősorban „ünnepeket” szerveznek, nagy pop-fesztiválokat, amelyek legalább egy időre a „külön világ” illúzióját kelthetik. Ez az új romantikus áramlat, amelyet némelyek az 1969-ben megrendezett nagy pop-fesztivál után a „woodstocki nemzet” elnevezéssel illetnek, kitűnően összebékíthető a különböző keresztény vagy keleti vallásos áramlatokkal. Az underground sajtó, amelynek 600 kiadványát tartják számon, s amely állítólag 5 millió emberhez jut el, jórészt ennek az áramlatnak a hatása alatt áll.³ A tiltakozásnak ez az ártatlan formája nem túlságosan foglalkoztatja az amerikai establishmentet, amely úgy érzi, hogy „rekuperálta” a lázadókat. Az államhatalom sokkal inkább azok ellen lép fel, akik a kommunisták felé orientálódnak vagy éppen az Egyesült Államok Kommunista Pártjának tagjai lettek, amint azt Angela Davis pere is bizonyította.

NYUGAT-BERLIN ÉS AZ NSZK

Időrendben először az amerikai „új baloldal” tevékenységére Nyugat-Berlin egyetemi hallgatósága reagált. Közismert, hogy a háború után Nyugat-Berlin lett az antikommunista propaganda egyik központja, és az ott megalakított úgynevezett Szabad Egyetemet is ennek szolgálatába kívánták állítani. 1960-ban az ezen az egyetemen működő egyik diákszervezetet, a Német Szocialista Diák-

szövetséget (Sozialistischer Deutscher Studentenbund, SDS) ellenzéki magatartása miatt kizárták a szociáldemokrata pártból. A nyugat-berlini diákok politizálódásához hozzájárult a Berkeley Egyetem is, amellyel közvetlen kapcsolatban álltak. Az iráni sah látogatása elleni, 1967. júniusi tiltakozó felvonulásukat a rendőrség úgy verte szét, hogy közben egy diákot megölt.

A fiatalok megmozdulásai kiváltották egy szűk értelmiségi réteg szimpátiáját, de a polgári pártok — köztük a szociáldemokrata párt — elítélését is, amit a tömegkommunikációs eszközök (így többek között a Springer-konzern sajtója) igyekeztek felerősíteni. Az újfasiszták is csatlakoztak a diákság elleni fellépéshez. Az így előidézett hisztérikus légkörben 1968. április 11-én merényletet követtek el Rudi Dutschke, az SDS egyik vezetője ellen. Nyugat-Berlinben és Nyugat-Németország nagy városaiban, a diákok tiltakozó felvonulásokat rendeztek, amelyek újabb áldozatokat követeltek. E protestálásokat az úgynevezett szükségállapot-törvények ellen is fordították, amelyekkel a kormány különleges hatalmat akart biztosítani magának a társadalmi rend védelmére. A párizsi tavaszi események újabb lendületet adtak a diákmegmozdulásoknak, de 1968 szeptemberében az SDS-ben már szakadás következett be.

Az 1968-as nagy fellendülés után az „új baloldal” Nyugat-Berlinben és Nyugat-Németországban politikailag jelentéktelenné vált, bár kis csoportjai felfedezték a „szervezettség” szükségét. Különböző maoista csoportok alakultak: közülük az utóbbi időben a legaktívabb Németország Marxista — Leninista Kommunista Pártja (Kommunistische Partei

Deutschlands Marxistisch—Leninistisch). Ez utóbbinak van egy a *Rother Morgen* és egy a *Rothe Fahne* c. kiadvány köré tömörült csoportja. Mindenféle fiókszervezetei vannak (az ifjúság, a diákság körében), de aktivistáinak száma — a nyugatnémet sajtó szerint — nem haladja meg a háromszázat.

A trockisták is különböző irányzatokkal jelentkeznek, amelyek a nemzetközi szervezetekhez kapcsolódnak. Vannak „baloldali trockisták” (frankisták), s van egy Trockista Kezdeményező Bizottság Forradalmi Szervezet Megalakítására elnevezésű csoport.

A Baader—Meinhof-csoport terrorista akciói felhívták a figyelmet a nyugatnémet anarchistákra is.

Mindezekre az „új baloldali” csoportokra jellemző az éles frakcióharc, amely szervezetileg további osztódásokhoz vezet.

A hajdani „új baloldal” egy része a Szociáldemokrata Pártban tevékenykedik és az „ifjú szocialisták” irányzatát erősíti. Nem kevesen választották azonban a Német Kommunista Pártot és annak ifjúsági szervezeteit is, amely és amelyek az utóbbi időkben jelentősen megerősödtek, s az *Unsere Zeit* c. lap mellett mintegy 700 üzemi lapjuk van.

FRANCIAORSZÁG

Az összes „új baloldali” mozgalmak közül a legérdekesebb és a legjelentősebb a francia. Franciaországban az „új baloldal” kifejezés a baloldali pártok összefogását jelzi, s ezért ott a „balosság” (gauchisme) kifejezést használják, aminek helyességén lehetne

vitatkozni, hiszen Lenin a „balosságot” a párton belül jelentkező ultraradikális irányzatokra értette.

Franciaországban egyébként az ultraradikalizmusnak régi hagyományai vannak. Az anarchisták fekete zászlaját először 1830-ban húzták fel a párizsi városházára, s azóta az anarchizmus Blanqui és mások hagyományaként tovább élt, elsősorban a szakszervezetekben.⁴ Különböző kis anarchista csoportok alakultak és alakulnak a második világháború után is, mint az Anarchista Forradalmi Szervezet (Organisation Révolutionnaire Anarchiste), a Kommunista Libertaire Mozgalom (Mouvement Communiste Libertaire), amely az utóbbi időkben a Kommunista Libertaire Szervezet (Organisation Communiste Libertaire) nevet vette fel. (A „libertaire” tulajdonképpen az anarchista rokonszáva, hívei az „abszolút szabadságra” teszik a hangsúlyt és nem annak megnyilvánulási formáira; pontos magyar megfelelője nincs.)

A trockisták szervezeten 1938-ban a IV. Internacionálé megalakulásával egy időben tűntek fel. Nem minden trockista csatlakozott azonban a IV. Internacionáléhoz s már 1940-ben külön csoportként működött a Munkásharc (Lutte Ouvrière) nevű csoport. 1952-ben Pierre Lambert és mások, akik a Nemzetközi Kommunista Párt (francia szekció) többségét alkották, elítélték a Pablónak nevezett Michel Raptis „entrizmusát”, azaz azt a politikáját, hogy a trockisták „lépjenek be” a meglevő munkásszervezetekbe. A lambertisták külön szervezetet akartak létrehozni, amely valamiféle munkásfront kialakítását szorgalmazta. Így alakult meg Franciaországban az Internacionalista Kommunista Szervezet (Organisation Communiste Internationale), Ang-

liában pedig a Trockista Szocialista Munkásliga (Trockist's Socialist Labour League). Emellett Frank vezetésével létrejött egy másik trockista csoport, amely magát Internacionalista Kommunista Pártnak (Parti Communiste Internationaliste) nevezte, s elsősorban az egyetemi ifjúság körében igyekezett híveket szerezni magának. Ez a párt arra törekedett, hogy részt vegyen a Kommunista Diákok Szövetségének (Union des Étudiants Communistes) tevékenységében és azt a maga céljaira használja fel. A Szövetség 1963-tól válságos helyzetbe került s frakcióharcok színtere lett. „Olasznak” nevezett csoportja, amely a policentrizmus kérdésében Togliatti téziseire hivatkozott, vereséget szenvedett és 1965-ben kizáratott. Ekkor Alain Krivine vezetésével a trockisták foglalták el az ellenzék helyét, de 1966-ban őket is kizárták a Szövetségből. A kizártak megalakították Forradalmi Kommunista Ifjúság (Jeunesse Communiste Révolutionnaire) néven saját szervezetüket, amely különböző egyetemeken, így többek között Nanterre-ben is jelentős pozíciókra tett szert, és más csoportokkal együtt részt vett az 1968-as május–júniusi események irányításában.

Ebből a csoportból alakult meg 1969-ben Krivine vezetésével a Kommunista Liga (Ligue Communiste). 1968-ban a trockisták közül Krivine hívei mellett a Forradalmi Diákok Összekötő Bizottsága (Comité de Liaison des Etudiants Révolutionnaires), illetve utóda, a Forradalmi Diákok Föderációja (Fédération des Etudiants Révolutionnaires) volt aktív, amely a lambertista irányzat híveként arra törekedett, hogy az üzemek elfoglalásával maga mellé állítsa a munkásokat.

A maoisták 1963-ban alakították meg első szervezetüket, amely sok névváltozás után 1967-ben a Franciaországi Marxista—Leninista Kommunista Párt (Parti Communiste Léniniste—Marxiste de France) nevet vette fel. Miután 1968-ban betiltották, ez a párt, amely a jelenlegi kínai vezetés politikáját fogadja el, a nyilvánosság előtt földrajzilag tagolt kis csoportokban és a *L'Humanité Rouge* c. hetilap oldalain jelentkezik. Egy másik csoport azonban, amely Franciaország Marxista—Leninista Központja (Centre Marxiste et Léniniste de France) névre hallgat, és amely a *Tribune Rouge* c. kiadványt jelenteti meg, Liu Sao-csi hívének mondja magát. A diákságban főleg a Kommunista (Marxista—Leninista) Ifjúság Uniója (Union des Jeunesses Communistes, Marxiste—Léniniste) hatott, amelynek hívei egy ideig L. Althusserrel álltak kapcsolatban. 1966-tól az École Normale Supérieure-ben, a francia vezető értelmiség utánpótlása szempontjából oly fontos felsőoktatási intézményben kezdték el tevékenységüket, és *Cahiers Marxistes—Léninistes* címmel időszaki kiadványt jelentetettek meg. Ez a csoport 1968 májusában szembeszállt a diák-avantgardizmussal, kijelentve, hogy „az a kritérium, amelynek alapján meg lehet ítélni, ki az igazi forradalmár, az a képesség, amellyel kapcsolatot tud tartani a proletár tömegekkel”. A csoport tagjai elítélték az olyan „ködös ideológusokat”, mint Herbert Marcuse, Ernest Mandel vagy Daniel Cohn-Bendit.

Daniel Cohn-Bendit 1968 májusában a francia diákmozgalom jelentős figurájává nőtt. Egyszerre német és francia és ez tette lehetővé számára, hogy Nyugat-Berlinben megismerje az „új baloldali” diákok moz-

galmát és Franciaországba áttelepedve, Nanterre-ben terjessze nézeteiket. Tevékenységét egy anarchista csoportban kezdte, amely még 1956-ban jött létre és *Noir et Rouge* címmel folyóiratot jelentetett meg.

1968. március 22-én a nanterre-i bölcsészkar diákjai elfoglalták a tanári tanácstermet, hogy tiltakozzanak néhány társuk letartóztatása ellen. Itt született meg a Március 22-i Mozgalom, amelyben Cohn-Bendit fontos szerepet játszott. E csoportot az úgynevezett spontaneistákhoz szokták sorolni, akik a Szituacionista Internacionálét (Internationale Situationiste) hozták létre, amely az 1968-as eseményeket megelőző időkben főleg a polgári kultúra kritikájával tűnt ki.

Bár a kapitalista kultúra elleni tiltakozás, a „kontestáció” az 1968 május–júniusi napok egyik fő jellegzetessége volt, a diákság ezzel nem elégedett meg, hanem a politikai cselekvés útjára lépett, mégpedig nemcsak az egyetemen. A diákok jogos követeléseit támogatták a munkások és azok szervezetei, amelyek ugyanakkor felléptek saját célkitűzéseikért, a magasabb bérekért és jobb munkafeltételekért is. A diákok és az értelmiségiek egy része azt várta, hogy a munkások a társadalmi rend megdöntését tűzik ki célul, s ezért a „balos” támadások a kommunisták és a CGT ellen egy ideig hitelre találtak. A francia kommunisták megítélése szerint 1968-ban nem volt forradalmi helyzet, és elutasították a kalandorpolitikát.

1968 után Franciaországban is a szervezet kérdése lett a fő vitatéma az „új baloldal” köreiben s itt talán sokkal inkább, mint más országokban. A trockisták mindenekelőtt a Frank-féle trockizmushoz

közelálló — 1973 júliusában betiltott — Kommunista Liga megteremtésével tömegpártot próbáltak létrehozni. Ami a maoistákat illeti, a már említett csoportok mellett az Alain Geismar vezette úgynevezett Proletár Baloldal (La gauche prolétarienne) és annak kiadványa, a *La cause du peuple* hallat a legtöbbet magáról, mert arra tesz kísérletet, hogy az üzemekben gyakoroljon hatást — szembeszállva a Francia Kommunista Párttal és a CGT-vel. Amikor ezt a szervezetet betiltották, az ismert francia író, Jean-Paul Sartre vette át a lap irányítását. A Geismar-csoport működéséhez kapcsolódik az 1972-es boulogne-billancourt-i összecsapás egyes munkáscsoportok és a rendfenntartó erők között, amely egy fiatal munkás, Pierre Overney halálát okozta.

Sartre egy ideig támogatta egy másik „balos” lap, a *L'Idiot International* kiadását is, amely beszüntette tevékenységét. Nemrég indította el viszont *Libération* c. napilapját, amely a különböző „balos” erőket akarja összefogni egyfajta „nem ortodox” maoizmus jegyében.

A trockisták és a maoisták között élénk vita folyik a kínai vezetés politikájáról, és a Kommunista Liga különösen élesen áll szemben a maoistákkal. Lapja, a *Rouge*, az indonéziai kommunisták tragédiájára utalva például ezt írta: „Peking jelenlegi politikája folytatása Ázsiában annak a politikának, amely a népek forradalmi érdekeit a kínai bürokrácia érdekeinek veti alá.”⁵ A maoisták a *La cause du peuple*-ben viszont azt válaszolják, hogy Kína továbbra is a forradalom példaképe, a Nixon-látogatás és általában az új politikai irányzat mit sem változtat a helyzeten,

hiszen az imperializmus volt kénytelen „meghát-
rálni”.⁶

1970 szeptemberében egy eredetileg maoista csoport Jean-Paul Sartre segítségével kiadott rövid ideig egy lapot — *Mit akarunk: Mindent* (Ce que nous voulons: Tout) címmel —, amely szembefordult nemcsak saját régebbi irányzatával, hanem a trockiz-
mussal is és egyfajta spontaneizmust hirdetett meg. Ez indította el a Nők Felszabadítási Mozgalmát (Mouvement de libération des femmes), a Forradalmi Cselekvés Homoszexuális Frontját (Front homo-
sexuel d'action révolutionnaire), a Fiatalok Felsza-
badítási Frontját (Front de Libération des Jeunes). Maguk ezek az elnevezések is utalnak arra, hogy ezek a csoportok nem általános társadalmi és politikai követeléseket támasztanak, hanem bizonyos réteg-
érdekeket akarnak képviselni, mégpedig egy „diffúz balosság” nevében, amely megelégszik a protestálás nagyon is individuális formáival.

A francia „új baloldal” egyes csoportjai az Egyesült Szocialista Pártban (Parti Socialiste Unitaire, PSU) is tevékenykedtek, de 1972-ben elkerülhetetlenné vált az összeütközés a pártvezetés többségével, és így ki-
szorultak onnan.

A „balosok” közül sokan az elmúlt években szembe-
fordultak régebbi nézeteikkel, s 1973-ban a Francia Kommunista Párt választási hadjáratát segítették, sokan a párt tagjai is lettek.

Az itáliai „új baloldal” helyzete sok szempontból hasonlít a franciákéhoz, de néhány lényeges vonatkozásban el is tér attól. Olaszországban a gazdasági és ennél fogva az osztályellentétek sokkal élesebbek, s emiatt a polgárság és a munkásság politikai erői másképpen oszlanak meg. A polgárságnak nincsenek úgynevezett középpártjai, erős a konzervatív katolikus irányzat, de számottevő a szélsőjobboldal, az új-fasizmus is. A kereszténydemokratákat és a szociáldemokratákat magába foglaló úgynevezett középbal kormány a hatvanas években bizonyos mértékig stabilizálta a politikai helyzetet, de csakhamar válságba jutott, s a szociáldemokraták kénytelenek voltak ellenzékbe vonulni. Az Olasz Kommunista Párt hatalmas tömegpárt, amelyet a „középbal” politika nem tudott elszigetelni.

A társadalmi erők polarizálódásának és a pártok közötti harc kiéleződésének az a következménye, hogy Olaszországban az „új baloldal” nem jelentkezhett olyan erővel, mint Franciaországban.

A „balosokat” korábban itt is kis és régi ultrabaloldali csoportok képviselték. Az anarchisták régi szervezete az Olasz Anarchista Föderáció (Federazione Anarchista Italiana). Ezzel szemben áll a Március 22-i (földalatti) Mozgalom, amely az utóbbi években sokat hallatott magáról, mert a különböző bombamerényleteket ennek az anarchista csoportnak tulajdonították. A trockisták is több csoportra oszlanak, s a nemzetközi irányzatok szerint vannak frankisták, pablisták, lambertisták és mások.

Különböző előzmények után 1968-ban alakult meg

a Marxista—Leninista Kommunisták Szövetsége (Unione dei Communisti Marxisti—Leninisti), amely ma Olasz Kommunista (Marxista—Leninista) Pártnak nevezi magát. Maoista inspirációjú az 1969-ben alakult Munkáshatalom (Potere Operaio), amely az ösztönösséget hirdeti, elveti a párt vezető szerepét és a forradalom kirobbantását a harmadik világtól várja. A Harc Folytatódik (Lotta Continua) és a Munkásélcsapat (Avanguardia Operaia) a spontaneitás és a terrorizmus furcsa keverékét képviseli a munkásosztályra való hivatkozással. A diákok körében a Diákmozgalom (Movimento Studentesco) tevékenykedik 1968 óta, milánói központtal.

1969-ben az olasz „új baloldal” váratlan segítséget kapott az *Il Manifesto* c. lap körül kialakult csoporttól, amelyet az Olasz Kommunista Pártból zártak ki. Ez a csoport megpróbált kapcsolatokat teremteni a régi „balosokkal”, de nem sok sikerrel.

Az „új baloldal” Itáliában elszigetelődött és ma alig van jelentősége. Az 1972-es választások bebizonyították, hogy a kapitalizmussal szemben egyedül az Olasz Kommunista Párt nyújt alternatívát, az *Il Manifesto*, amely ezzel szemben lépett fel, vereséget szenvedett. Talán még a leginkább tartja magát — főleg értelmiségi körökben — az A Harc Folytatódik, a Munkáshatalom, a Diákhatalom és a maoista párt.

NAGY-BRITANNIA

Angliában meg szokták különböztetni a „New Left”-et, amelynek tagjai a kommunista pártból váltak ki, az „ultrabaloldaltól”, tehát azoktól a cso-

portoktól, amelyek szervezett formában tevékenykednek; a trockistáktól, maoistáktól vagy anarchistáktól.⁷

A trockisták 1944 és 1949 között pártot alkottak, de azután feloszlatták azt, és beléptek a Munkáspártba, ahol kiadták a *Socialist Outlook* c. lapot. 1956 után létrejött a Szocialista Munka Ligája (Socialist Labour League), amelybe néhány volt kommunista is belépett. A *Keep Left* c. időszak kiadvány körül csoportosuló trockista vezetők mindenekelőtt az ifjúsocialisták között próbálnak hatni. Egy másik irányzat, a Nemzetközi Marxista Csoport (International Marxist Group) a Munkáspártban fejti ki tevékenységét. Ugyancsak e pártban működik a Forradalmi Szocialista Liga (Revolutionist Socialist League) névre hallgató csoport. Végül vannak más, még ezeknél is kisebb trockista csoportok, mint a pablista Forradalmi Marxista Áramlat (Revolutionary Marxist Tendency) vagy a Forradalmi Munkások Pártja (Revolutionary Worker's Party), amely főleg latin-amerikai trockistákkal áll kapcsolatban. A Trockijjal szakító Max Schacktman létrehozott egy Nemzetközi Szocializmus (International Socialism) elnevezésű csoportot, amely ugyancsak a Munkáspárton belül tevékenykedik.

Az anarchista és szindikalista csoportok mindenekelőtt kiadványokkal jelentkeznek (*Freedom, Black Flag* stb.). Legalább egy tucat egymással vitatkozó maoista csoport létezik, köztük Nagy-Britannia Kommunista Pártja (marxista—leninista).

Ezek a csoportok kívül az értelmiség köreiben is megtaláljuk a szélesen értelmezett „új baloldal” híveit, akik leginkább a Munkáspárton belül jelent-

keznek s önálló időszaki kiadványokat jelentetnek meg.

Angliában az „új baloldali” csoportok tevékenysége rendkívül szűk körű, s főleg értelmiségi rétegekre korlátozódik.

*

Az „új baloldal” szervezeti formáinak és akcióinak ez az áttekintése szükséges volt ahhoz, hogy a legfőbb politikai-ideológiai irányzatokat érzékeltessük. Ha az előbbieket alapján a típusokat próbáljuk megállapítani, öt fő irányzatot különböztethetünk meg:

- 1) anarchistákat,
- 2) trockistákat,
- 3) maoistákat,
- 4) harmadikutas, az előbb felsorolt irányzatokhoz közel álló ultraradikális, nem szervezett értelmiségieket,
- 5) a tiltakozó ifjúság neoromantikus csoportjait, amelyek az anarchistákhoz állnak közel, de elutasítják a politikai tevékenységet.

Ezek az irányzatok országonként más- és másképpen jelentkeznek; kiváltképp nagy a különbség az Egyesült Államok és Nyugat-Európa olyan országainak „új baloldali” térképe között, mint amilyen Franciaország vagy Olaszország. E nemzeti különbségek azonban nem jelentik azt, hogy a különböző irányzatok ne próbálnának meg nemzetközileg is együttműködni. Egyik fő törekvésük éppen az, hogy internacionalista jelleget adjanak minden felépülésüknek. Ehhez nem kis segítséget nyújtanak a közös ideológiai források.

ESZMEI ELŐZMÉNYEK

Az „új baloldal” ideológiájának vizsgálatánál nem elégedhetünk meg csak az „új baloldali” szerzők írásainak elemzésével, ismernünk kell azokat az elméleti forrásokat is, amelyekből merítenek. Ezek a társadalomtudományok liberális polgári iskolái, a marxizmus jórészt kispolgári értelmezései és a polgári irodalom és művészetek egyes irányzatai. Nem szándékunk velük részletesen foglalkozni, meg kell elégednünk főleg olyan tételek kiemelésével, amelyek érintkeznek az „új baloldal” nézeteivel.

KÖZGAZDASÁGTAN

A második világháború után a polgári közgazdaságtanban mindenekelőtt Keynes elmélete hatott, amely az 1929—1933-as gazdasági válság tanulságaiból a kapitalista állam „szabályozó” szerepére vonatkozólag vont le fontos következtetéseket. Eszerint az állam feladata, hogy többek között beruházásokkal fokozza a fogyasztási hajlandóságot s ezzel akadályozza meg a termelés válságait. Ehhez az elmélethez szorosan kapcsolódik a teljes foglalkoztatás feltételezése, tehát annak szüksége, hogy mindenki jövede-

lemre tegyen szert, s ezzel fogyasztóvá válják. Keynes elismerte, hogy a klasszikus kapitalizmus automatikus egyensúlyelmélete nem alkalmazható az imperializmus körülményei között, de ebből nem azt a következtetést vonta le, hogy a termelési viszonyokat meg kellene változtatni. Éppen ellenkezőleg, a kapitalizmust örökös rendszerként fogta fel, s az állami beavatkozást politikailag semleges s pusztán gazdaságilag indokolt tevékenységnek értékelte.

A második világháború után az újkeynesiánusok modernizálták mesterük elméletét, de már az ötvenes években új erővel lépett fel az úgynevezett neoklasszikus iskola. Robert M. Solow és társai nem annyira a beruházásokkal, mint inkább a technikai haladással igyekeztek kapcsolatba hozni a gazdasági növekedést s ezzel együtt a termelés és fogyasztás viszonyának kérdését. Ez a teória is megkerüli a munka és a társadalmi viszonyok problémáját.¹

Mindkét elmélet tudatosan törekszik arra, hogy a társadalmi egyenlőtlenségeket elködösítse, gazdaságilag tagadja a kizsákmányolás tényét s ezzel együtt természetesen az osztályharcot. Az egyik legismertebb ma élő polgári közgazdász — aki a különböző elméletek között próbál egyeztetni —, Paul A. Samuelson nyíltan beszél, s mint elődei, elveti még a kizsákmányolás pusztá fogalmát is. Marxról ezzel kapcsolatban a következőket írja: „Marx különleges hangsúlyt helyezett a munka-értékelméletre, amely szerint minden értéket a munka hoz létre, és ha nem volna kizsákmányolva, meg is kapná az egészet... A legkülönbözőbb irányzatokhoz tartozó gondos kritikusok azonban általában úgy vélik, hogy ez meddő elemzés.”²

A „gondos” kritikusok között azonban vannak olyanok, akik nem fogadják el a marxizmust, de nem hajlandók elválasztani a modern kapitalizmus gazdasági jellemzőit a társadalmi kérdésektől. E polgári liberális kritikusok között nálunk is a legismertebb John Kenneth Galbraith, akit az „új baloldal” egyes körei elfogadnak, mások vitatnak. (Robin Blackburn, az angol „új baloldal” egyik vezető ideológusa őrá célozva azt mondja, hogy „a politikai gazdaságtan hiányában létrejött vákuum új műfaj felvirágzását tette lehetővé, amely a pop-pszichologizálás és a dilettáns közgazdaságtan valamiféle zszurnalisztikai keverékének jeleit viseli magán”.) Galbraith elméletét *Az új ipari állam* c., először 1966-ban kiadott könyvében³ fejtette ki. Az amerikai közgazdász szerint az „ipari állam” egyaránt jellemző a fejlett kapitalista és a szocialista társadalomra, mert a tudományos-technikai forradalom terméke. Tehát Galbraith nem tesz különbséget a két társadalmi formáció között, de kritikája mégis elsősorban a kapitalista társadalomra irányul. Szerinte a technika racionális, a termelésben mégis irracionalitás jelentkezik, hiszen főlegesen cikkekét gyártanak, amelyekkel ösztönzik ugyan a fogyasztást, de nem az igazi társadalmi szükségleteknek megfelelően. Irracionális a kapitalista berendezkedés azért is, mert rosszul osztja el a termékeket a lakosság körében s az egyenlőtlen elosztással társadalmi ellentéteket szül.

Szerinte a gazdaságra két úgynevezett szub-szisztéma jellemző; a piaci és az ipari. Az elsőt a kistermelők alkotják — az Egyesült Államokban ez kb. 10 millió egység —, a másodikat viszont a kétezer nagyvállalat. Ez utóbbiak vezetését a „techno-

struktúra” látja el, amely az állami bürokráciával szorosan összefonódik s az úgynevezett establismentet, tehát az intézményesített rendszert képezi. Galbraith szerint az establisment képtelen szembeállni azzal az irracionálitással, amely a termelést és a javak elosztását jellemzi. Ezért szerinte az oktatók és a tudósok feladata lenne, hogy az állam által rendelkezésükre bocsátott eszközökkel megteremtsék a racionalitás uralmát.

Nem kétséges, hogy Galbraith kapitalizmus-kritikája — főképpen gazdasági vonatkozásban — sok érdekes elemet tartalmaz. Az „ipari állam” tételével azonban a konvergencia-elméletet táplálja, s az osztálykülönbségeket összemosza a munkamegosztással és a jövedelemelosztással; végül megoldási javaslata Platon kevéssé rokonszenves filozófus-államát juttatja eszünkbe s a „balos” utópizmust táplálja.

A kapitalista rendszer bírálatában és főleg az ebből levonható következtetéseken előbbre jár Paul A. Baran és Paul M. Sweezy, akiknek *Monopolttöke* c. könyve ugyancsak 1966-ban jelent meg. E szerzők is azt állítják, hogy a kapitalista rendszer irracionális, mert az egyenlő értékek cseréjének elvét a nagy korporációk vagy korlátozzák vagy éppen az ellenkezőjére fordítják, mégpedig olyan időben, amikor a technika ésszerűsíti a termelést. Ez a magyarázata annak, hogy nem szűnt meg a szegénység a kapitalista országokban, és hogy milliók éheznek a „harmadik világban”. Az így kialakult struktúra politikai következménye, hogy a demokrácia csak jelszó, s a hatalmat végeredményben egy szűk oligarchia tartja ke-

zében. A polgári ideológia a status quo fenntartását szolgálja, de ma már nem elsősorban apologetikus módon, hanem úgy, hogy a szocializmust támadja. A szerzők erről ezt írják: „A védelem egyre erőteljesebben a szocializmus elvetését állítja gyújtópontba, mint amely a monopolkapitalizmus egyetlen reális alternatívája.”⁴

Mint látjuk, e szerzők nem elégszenek meg a gazdasági irracionalitás tételének felállításával, hanem ebből társadalmi következtetéseket is levonnak. Gyengeségük, hogy elvetik a munkásosztály forradalmi szerepét, azt állítva, hogy az ipari munkások száma egyre csökken, és azok is, akik ehhez a réteghez tartoznak, tulajdonképpen fogyasztók és mint ilyenek ideológiailag „kondicionáltak”, akiket „integrál” az adott társadalom.

Sweezy és Baran nem is hiszi azt, hogy a fejlett tőkésországok önmaguk meg tudnák váltani magukat: a forradalmat a volt gyarmati országok harcától várják. Szerintük a „harmadik világ” általános felkelése és a szocialista országok példája fogja az amerikaiakat ráébreszteni arra, hogy fel kell építeni azt a racionális társadalmat, amely kielégíti az emberi lények szükségletét.

Baran 1964-ben meghalt, Sweezy az „új baloldal” hatására ma már többre becsüli a fejlett tőkésországok belső forradalmi lehetőségeit. Ezt bizonyítja az a vita is, amely az „új baloldal” közgazdasági elméleteit befolyásoló francia közgazdász, Charles Bettelheim és Sweezy között zajlott le. Bettelheim bizonyos vonatkozásokban radikálisabb nézeteket vall, de a maoizmus hatására túlértékeli a „harmadik világ” lehetőségeit a világ sorsának befolyásolásában.

Magának az „új baloldalnak” a legutóbbi időkig alig akadt közgazdásza, hacsak a belga trockistát, Ernest Mandelt nem számítjuk annak. Mandel *Marxista gazdasági traktátusa* 1962-ben jelent meg franciául⁵, s azóta sok nyelven adták ki. A könyv bevezetőjében a szerző azt írja, hogy a mai tudomány empirikus adatai alapján be akarja bizonyítani: Marx gazdasági koncepciójának lényege továbbra is érvényes. Ezt azonban úgy teszi, hogy úgynevezett tiszta tételek illusztrálását keresi, amit Bettelheim annak idején a szemére is vetett. Ennek egyik következménye, hogy a szovjet gazdaságra — szerinte „a nem kapitalista termelési mód és a lényegében polgári elosztási mód kombinációja” jellemző. Ezt tetézi a bürokrácia vádjával, amelyet szembeállít a szocialista demokráciával. Bár elismeri az átmeneti korszak szükségét a kapitalizmus és a szocializmus között, kritikáját lényegében az általa elképzelt kommunista társadalom álláspontjáról mondja el. A kapitalizmus fölött — jórészt Barant idézve — megkongatja a vészharangot, de hogy ez a társadalmi formáció hogyan fog kimúlni, erre nem ad igazi gazdasági magyarázatot, hanem az ismert trockista politikai formulákhoz folyamodik.

A nálunk is ismert Charles Bettelheim 1966-ban Mandel elemzését a szovjet gazdasági életről nemcsak elvileg utasította el, hanem a szocializmus gyakorlatával is bizonyította annak helytelenségét.⁶ Ma viszont azt állítja, hogy a kapitalizmus teljesen sohasem szűnt meg a Szovjetunióban, sőt az utóbbi időkben még „restauráltatott” is.⁷ Bettelheimnek a szocialista gazdaság modellje a kínai, amely elutasítja a fogyaszt-

tási társadalom ideáljait, s a termelés és fogyasztás összehangolásával harmonikus fejlődést biztosít az egyenlőség jegyében. Ezt a felfogást annál is inkább elfogadják bizonyos értelmiségi körökben, mert a francia közgazdász még pálfordulása előtt Kínaszakértőnek számított. Valójában azonban Bettelheim sem ad többet a monopolista kapitalizmus elemzésében, mint amit a liberális polgári közgazdászok, még ha fenntartja is a marxista terminológiát.

Általában meglepő, hogy a magukat marxistának tartó „balos” közgazdászok, akik olyan gyakran vetik a szocialista országok kutatóinak szemére, hogy nem vizsgálják az új folyamatokat, saját maguk milyen kevés újat tudnak mondani annak a társadalomnak a gazdaságáról, amelyben élnek.

SZOCIOLÓGIA

Ha elfogadjuk Charles Wright Mills elemzését,⁸ azt mondhatjuk, hogy a modern polgári szociológia egyrészt a „bürokratikus” hasznosságra törekszik, tehát a maga tematikájával a kapitalista rendszert akarja szolgálni, másrészt ideológiai funkciót lát el, amelylyel tagadja a tőke hatalmát, elködösíti a társadalom strukturális realitásait és osztályjellegét.

A polgári szociológia a kapitalista társadalmat a társadalom örök modelljének fogja fel, és a pozitivista szociológiának azt az elképzelését is feladja, hogy reformokra tudja indítani a hatalom birtokosait. Azok a problémák, amelyekre a modern polgári szociológia koncentrálna, ugyancsak erre a két vonásra utalnak. Akár a társadalom rétegeződését, csoportjait, akár a

társadalmi konfliktust, akár a társadalmi ellenőrzést vizsgálják a polgári szociológusok, minden esetben háttérbe szorítják a társadalom össz-struktúrájának kérdéseit és mindenekelőtt az osztályviszonyokat. Az így körülhatárolt társadalmi valóság elemzésénél olyan módszereket használnak, amelyek az egzaktitás benyomását keltik, főleg amikor modellek, funkciók, struktúrák vizsgálatáról van szó. Hadd említsünk egyetlen példát, amelynek alapján érzékelhetjük a polgári szociológia mélyebb összefüggéseit és ideológiai következményeit. Ma az egyik legismertebb amerikai szociológus Talcott Parsons, akinek munkái kézikönyv számba mennek. Bár Parsons elismeri Marx jelentőségét, mégis azt állítja, hogy a gazdasági és politikai intézmények kialakulása lényegében a társadalmi tudatformáktól és ezen belül is bizonyos autonóm értékektől függ. A tulajdon szerint azért jöhetett létre, mert a társadalomban jelen vannak olyan értékek, amelyek „természetessé” teszik a tulajdon létét. A társadalmi konfliktus, tehát az osztályharc legfeljebb beteges tünet, de a társadalomra az egyensúly-állapot a jellemző. A kapitalista társadalmat nem a profit és a kizsákmányolás, hanem a foglalkozási „szerepek”, a rokonsági, illetve a családi viszonyok határozzák meg. Osztály csak annyiban létezik, amennyiben a foglalkozási struktúrából és a családiéletből adódóan valamilyen rétegrendszer jön létre.⁹ Ez azonban egyáltalán nem törvényszerű.

Az „új baloldalt” a szociológiából mindenekelőtt a hatalom kérdése foglalkoztatta, amelyre vonatkozólag Max Webernél keresett magyarázatot. Mint is-

meretes, Weber különbséget tesz hatalom és uralom között: a hatalom olyan esély, amely társadalmi kapcsolaton belül a maga akaratát minden körülmények között keresztülviszi, tekintet nélkül arra, hogy ennek az esélynek mi az alapja. Uralomnak azokat az esélyeket nevezi, amelyekben egy meghatározott tartalmú parancs adott személyek körében engedelmességre talál. Az uralom típusait a legitimitás igényei alapján különbözteti meg; van racionális, tradicionális és karizmatikus uralom. A racionális uralom lényegében egyezik a bürokráciával, s Weber részletesen elemzi ennek jegyeit annál is inkább, mert a modern társadalom igazgatása szerinte bürokratikus jellegű. A bürokrácia azért racionális, mert az uralmat a tudásra építi és azért modern, mert a kapitalizmus ezt megköveteli.¹⁰ Weber érdeme, hogy a bürokráciában a kapitalizmus egyik valóságos jelenségét fedezte fel, és hogy világosan látja az ellentétet a bürokrácia és a demokrácia között. Azzal azonban, hogy a bürokráciát általában a modern társadalomra, tehát a szocializmusra is vonatkoztatja, eleve megteremti a két társadalmi rendszer összemérésének lehetőségét.¹¹ Sok „új baloldali” teoretikus foglalkozik Weber karizma-felfogásával is, részben abból a szempontból, hogy a kapitalista társadalom hogyan alakítja ki és terjeszti a kiemelkedő személyiségek kultuszát és ezzel együtt a tekintély-elvet, részben abból is, hogy vizsgálja: maga az „új baloldal” hogyan él ezzel a fogalommal.

Franciaországban Raymond Aron — éppúgy, mint Talcott Parsons — Max Weberből merítve hirdet

egyfajta „technológiai” determinizmust, amely szerint a tőkés társadalmi viszonyokat a korszerű technika adekvát társadalmi megfelelőjének kell tartani. Az „ipari társadalom” társadalmi rendszertől függetlenül, ugyanazokkal az „evolúciós univerzáliákkal” rendelkezik, amelyek magukban foglalják a pénz- és a piaci viszonyokat, valamint a bürokráciát.¹²

Egyik újabb munkájában a fejlett társadalom és az ipari társadalom közti összefüggést így határozza meg: „Helyes, ha a fejlett társadalmak gazdaságát iparinak nevezzük. Ipar nélkül valóban elképzelhetetlen volna a mezőgazdaság termelékenységének növekedése következtében felszabadult munkaerő foglalkoztatása és a szükséges munkaeszközök és technikai tárgyak létrehozása. A harmadik szektor (a szolgáltatás) gyakran magas egyéni jövedelemhez juttat, de részben a második szektor mellékterméke, jóléti apparátusa. Ez teszi lehetővé a harmadik szektor bővítését, a mezőgazdasági és az ipari munka termelékenysége ad módot arra, hogy a munkaerő egy jelentős részét átirányítsák a szolgáltatásokhoz és a szórakoztató tevékenységekhez. Közvetlen megfigyelés útján összehasonlítva, társadalmi szempontból az ipar, ami leginkább meghatározza a fejlett társadalmak jellegét.”¹³ A „fejlett társadalom” ilyen meghatározása azzal az előnnyel jár számára, hogy a szocializmus és a kapitalizmus közti különbséget el-tüntetheti, amelyet elsősorban ideológiainak tart. Egyébként ő volt az, aki az ötvenes években a legcsillogóbban hirdette az „ideológiák alkonyát”, s bizonygatta az „ipari társadalom” nagyszerűségét.

Ismertetnünk kellett legalább nagy vonalaiban ezt az apologetikus szociológiát, mert az „új baloldal” részben elhatárolja magát tőle, részben azonban kapcsolódik nemcsak fogalmi apparátusához, hanem nézeteihez is.

A legnagyobb hatással az „új baloldalra” azonban a polgári liberális kritikai iskola van, s különösen Charles Wright Mills, aki a társadalmi csoportok szociológiai—pszichológiai szempontból leírt helyzetét gazdasági tényezőkkel is magyarázza.

Mills az Egyesült Államok társadalmi rendjét a „magánkorporációkra támaszkodó katonai kapitalizmusként” határozza meg, amelyben az uralkodó elitet a pénz, a bürokrácia és a hadsereg hatalmasai képviselik. Az uralkodó osztály és az államszervezet részletes leírásával a szerző megvilágítja a legfejlettebb kapitalista állam vezetésének társadalmi hátterét, annak szervezetét és döntési mechanizmusát, bár nála is kísért a bürokrácia weberi, fatalisztikus felfogása.

Erősen hatott az „új baloldalra” Millsnek az a munkája is, amely a „fehérgallérosok”, az általa „középosztálynak” nevezett értelmiségi és alkalmazotti réteg helyzetét mutatta be, és amelyben bebizonyította, hogy ez a réteg ma már sokkal közelebb áll a bér munkásokhoz, mint az uralkodó osztályhoz. A leírás azért is érdekes, mert nem elégszik meg csak a különböző foglalkozások és életmódok összevetésével, hanem igyekszik azt is meghatározni, hogy mindebből milyen politikai következtetések vonhatók le. Mills politikailag pesszimistán ítéli meg a „fehérgallérosok” sorsát, akik nem tudnak önálló politikai erőként fellépni.

A kapitalista társadalmi struktúra újszerű megközelítése és különösen a középrétegek helyzetének elemzése világszerte érdeklődést váltott ki, s az „új baloldal” innen is merítette az „új munkásosztály” léteire bizonyító érveit.¹⁴

Mills politikai programot fogalmazott meg az „új baloldal” számára, amelynek középpontjába a fiatal értelmiséget állítja. Szerinte ez a réteg a változás igazi és egyetlen tényezője. Nyíltan elítéli ezzel kapcsolatban az általa „viktoriánusnak” nevezett marxizmust, különösen nem fogadja el annak osztályfelfogását és a munkásosztály történelmi szerepére vonatkozó tételét.¹⁵

Franciaországban az „új baloldal” közvetlen szociológiai előzményéhez számíthatjuk André Gorz elméleti tevékenységét, aki részben Galbraithre és Marcuséra, részben az amerikai szociológusokra, valamint a sartre-i egzisztencializmusra támaszkodva, nem elégedett meg a kapitalista társadalom helyzetének leírásával, hanem arra is törekedett, hogy valamilyen programot adjon.

1964-ben jelent meg *A munkásstratégia és a neokapitalizmus*¹⁶ c. munkája, amely azt állítja, hogy a modern kapitalizmusban ma már nem a nyomor és az egzisztenciális szükségletek azok, amelyek az osztályharcot élezi. Osztályharc azonban szerint is van, s annak célja a kapitalizmus felszámolása és a szocialista társadalom megteremtése. Gorz szerint nem annyira a gazdasági, mint inkább társadalmi okai lehetnek a munkásosztály radikalizálódásának, és

erre számítva mondja el bírálatát a kapitalista társadalomról.

Az ő kiindulópontja is az, hogy az „ipari társadalom” egyaránt jellemző a kapitalizmusra és a szocializmusra, a társadalomnak ez a jellege az, amely ugyanakkor a repressziót létrehozza. Ennek a repressziónak az eszköze a technokrácia, amely csak akkor nyerhető meg a munkásosztály céljainak, ha az megfelelő antikapitalista alternatívát tud nyújtani. Ennek az alternatívának a legfőbb eleme a kulturális harc az ember, az élet, a nevelés, a munka, a kultúra új felfogásáért. Erre viszont csak akkor kerülhet sor, ha — mint Gorz mondja — a munkásmozgalom lemond a konformizmus és a sematizmus kultuszáról, a kutatást és az elméleti alkotó munkát visszahelyezi jogai-
ba és autonómiájába, s nem engedi, hogy az elmélet átmeneti taktikai szükségletek kiszolgálója legyen.

Gorz egy ideig kacérkodott az „új munkásosztály” elméletével, amely egyesek szerint a foglalkoztatási struktúrában végbement változások alapján jön létre és magába foglalja nemcsak a termelésben részt vevő munkásokat, hanem a technikusokat és az értelmiség más részét is. Ezt a tételét később — főleg 1968 Párizsának hatására — revideálta, de úgy, hogy elméletét az „új baloldal” mozgalmaihoz próbálja igazítani. Kiderítette ugyanis, hogy az úgynevezett tudományos és technikai dolgozók helyzete a tőkével szemben ugyanolyan, mint a munkásoké, uralmi szempontból azonban a fölé- és alárendeltséget is tekintetbe kell venni. Minthogy a fölérendeltség érvényesül, a technikusokat nem lehet minden fenn-
tartás nélkül a munkásosztályhoz számítani. Így

tehát Gorz ismét a „hagyományos munkásosztály” híveként jelentkezik.¹⁷

Gorz, mint említettük, nemcsak a modern kapitalizmus leírásával, hanem programjával is hatott, s ez a program a leghatározottabban szemben áll azzal a platformmal, amelyet a Francia Kommunista Párt és a Szocialista Párt dolgozott ki. 1972 októberében Gorz ezt a platformot szociáldemokrata jellegűnek tartja, mert nem tűzi ki célul a szocialista forradalom azonnali kiűzését. Érdekes erről szóló elmélkedéseinek a végét idézni, amelyben összefoglalja saját elképzeléseit is:

„A termelőerők mennyiségi növekedése a kapitalizmus citadelláiban történelmileg szükségtelen. Jelenlegi fejlettségi szintjük nem a »szocialista átmenetet«, hanem a kommunista forradalmat követeli meg. A kommunizmus nem tételez fel többé gyorsított akkumulációs időszakot (a szocializmust), hanem a kapitalizmustól örökölt termelőerők kritikáját és felforgatását. Ezt a kritikát csak a tömegek autonóm harcain belül lehet elvégezni, nincsen szükség olyan kormányprogramra, amely a monopolista növekedéssel szemben az állam monopolista követelését állítja szembe.” Ezzel szemben el kell törölni a kapitalista munkamegosztást, meg kell valósítani a dolgozók fizikai és pszichikai „integritását” (ami mindenekelőtt egészségvédelmet és társadalombiztosítást jelent) a kulturális „integrálódást” (ami részben a munkafeltételek és körülmények, részben az általános és szakmai műveltség megfelelő biztosítását jelenti), az iskola felszabadítását, a lakáshoz és a megfelelő környezethez való jog érvényesítését.¹⁸

Az „új baloldal” meritett azoknak a szociológusoknak a munkájából is, akik szociológiai és részben pszichológiai alapokon elemezték a kapitalista társadalom emberének elidegenedését. Az egyik sokat olvasott munka William H. Whyte jr. könyve, amely *A szervezet-ember* címet viseli és 1956-ban jelent meg.¹⁹ A szervezetbe beszorított ember ideológiáját, képzeletét, neurózisait, szépirodalmi és tudományos képét és a különböző helyzetekben tanúsított magatartását elemzi, hangsúlyozva, hogy az egyén túlságosan is a társadalom részévé vált és az individuális értékek háttérbe szorultak.

Az ilyenfajta megállapításokhoz kapcsolódik az a kultúrkritika is, amelyet olyan szociológusok mondtak el, mint David Riesman, aki *A magányos tömeg* c. írásában²⁰ a tömegkommunikációs eszközök hatását vizsgálva, következtetett egyrészt a manipuláció eszközeire és módszereire, másrészt az ember elidegenedésére, mindenekelőtt pszichológiai és nem általános társadalmi értelemben.

Ehhez a szociológiához lehet sorolni Vance Packard munkáit²¹ is, amelyek részben arról szólnak, hogy a jelenlegi kapitalizmus hogyan teszi értelmetlenné az értékeket és hogyan vezet hiábavaló termeléshez és fogyasztáshoz, másrészt arról, hogy miként, milyen manipulációval alakulnak ki a státuszszimbólumok és hogy az egyes rétegeknek mi ezekhez a viszonyuk.

Franciaországban a tudat és az életmód kérdéseivel foglalkozó szociológusok járultak leginkább hozzá az „új baloldal” ideológiai megalapozásához. Közülük is úgy tűnik, hogy az egykori kommunista Henri Lefèbvre tevékenysége gyakorolta a legnagyobb hatást. Lefèbvre kutatásainak középpontjába az úgy-

nevezett köznapiságnak, azaz a különböző „hatások és nyomások rendszerének” vizsgálatát állította, amely a bürokratikus fogyasztói társadalomra jellemző. Az a kritika, amelyet erről a társadalomról és annak életmódjáról ad, nem sokban különbözik attól, amelyet az amerikai szociológusoknál és pszichológusoknál olvashatunk. Legfeljebb arról van szó, hogy terminológiájában igyekszik közel maradni a marxista kategóriákhoz. Újdonsága viszont, hogy összekapcsolja a köznapiság és a „terrorizmus” kérdését és az utóbbit úgy fogja fel, mint a Marcuse által is elemzett „represszív társadalom” végső megnyilvánulását. Erre a társadalomra a legjellemzőbb a „modernitás”, tehát azoknak az ideológiai eszközöknek az összessége, amelyeket az uralkodó osztály felhasznál többek között a proletariátus osztálytudatának elhomályosítására és manipulálására. A „modernitás” azt a benyomást kelti, mintha a racionalitás uralkodna, holott a fogyasztói társadalom az irracionálisra épül, amikor a tárgyak és a környezet elpusztítójává válik. A „modernitás” elködösíti azt a kényszert, amellyel a köznapiság hat az emberre, aki a fogyasztás útján lesz a burzsoázia kiszolgálója. Javaslat a „permanens kulturális forradalom”, amellyel ezt a társadalmat meg lehet változtatni, s amely magában foglalja a szexuális forradalmat, az urbanizálást, az „ünnepet”. E forradalom végrehajtója az értelmiség egy része, az ifjúság, a vendégmunkások rétege lesz.²² Innen már csak egy lépés a Szituacionista Internacionáléig, amit a fiatalok közül sokan még 1968 előtt meg is tettek.

A polgári pszichológiában uralkodó áramlatok közül a funkcionalizmus, az úgynevezett chicagói iskola — Dewey, Angell, Calparède, Piaget —, vagy a behaviourizmus — Watson, Skinner, Hull, Tollmann — nem hatott az „új baloldalra”, kivéve talán az utóbbinak azt az irányzatát, amelyet szociál-behaviourizmusnak szoktak nevezni, s amely a különböző csoportok magatartásformáival foglalkozik. Az ezen iskolához tartozó George H. Mead az emberek magatartását a beszédkommunikációs kapcsolatokkal magyarázza, s ez az elmélet a manipuláció kérdésével kapcsolatban foglalkoztatott némely „új baloldali” teoretikust.

Nagyobb visszhangot váltott ki az úgynevezett Gestalt-pszichológia, az alaklélektan, amely nem az érzeteket tekinti a pszichikum elsődleges elemeinek, hanem a fenomenológiából kiindulva a pszichikai struktúrákat, az „alakokat”, amelyeket immanens törvényekkel, az individuum bizonyos képességeivel magyaráz. Ez az irányzat sem önmagában hatott, hanem azzal, hogy egyes hívei kapcsolódtak az egzisztencializmushoz (Koffka, Wertheimer, Köhler), és annak filozófiai—pszichológiai kategóriáihoz.

A polgári pszichológia legnépszerűbb irányzata, a pszichoanalízis tárgyával és szemléletmódjával egyaránt vonzó volt a fiatalság körében. Közismert, hogy Freud a pszichikumot önálló, az anyagi folyamatokkal párhuzamosan jelentkező, úgynevezett tudatalatti erők befolyásától tette függővé, s ezeket a

libidóra, tehát az élvezetre, mindenekelőtt a szexuális élvezetre vezette vissza.²³ Freud egyoldalú felfogása már a két világháború között is erősen hatott az irodalomra, a művészetre és a tudományra.

A húszas évek végén, a harmincas évek elején azonban több pszichológus a freudi analízist nem tartotta kielégítőnek és az ember elidegenedésének vizsgálatában összekapcsolta a szociológia, sőt a marxizmus egyes tételeivel is. Az új-freudista iskola, amelynek tagjai között Erich Frommot és Wilhelm Reichet szokták emlegetni, Freud biológizmusát háttérbe szorítja az úgynevezett társadalmi vagy kulturális elvvel, amely a szexualitáson kívül a környezetnek a jelentőségét hangsúlyozza a pszichikum alakításában. A pszichikai normát mint a társadalomhoz való alkalmazkodást fogja fel, és a „társadalmi identitást” tartja célszerű helyzetnek.

Erich Fromm a kapitalista társadalmat az általános elidegenedés társadalmának tartja, és ennek okát abban látja, hogy az ember túlságosan is társadalmi lény lett. A különböző társadalmi funkciókat az úgynevezett alapvető emberi helyzet ellentmondásainak feloldására tett kísérleteknek fogja fel, s a végső megoldást abban látja, hogy megvalósítsuk a belső szabadságot, a „boldogságot”.²⁴

A legnagyobb hatású új-freudista ma Wilhelm Reich, aki szerint a neurózisok előidézője az autoritás, tehát a tekintély, amely létrehozza az állam intézményeit is. Az igazán boldog embert szexuálisan tartja boldognak, de ilyen boldogságra csak a szabad társadalomban van lehetőség, amelyben nincs erkölcs,

nincs vallás és nincs állam. Ezt a társadalmat „nagy kulturális forradalommal” lehet létrehozni, amely összekapcsolja a szexuális és a társadalmi felszabadítást. Úgy hiszi, hogy ezzel a felfogásával (ne feledjük el, hogy a húszas évek végéről van szó) egyeztetni tudja a dialektikus materializmust és a pszichoanalízist, amikor azonban kísérletét marxista oldalról bírálják, szembefordul a munkásmozgalommal.

Az Egyesült Államokban ezek a tételek visszhangot keltettek elsősorban Paul Goodman közvetítésével, aki Reich tanítványának tartotta magát, bár kapcsolódott a Gestalt-pszichológiához is. Reich nézeteinek divatja nemrég bontakozott ki Nyugat-Európában is, ahol sorra kiadják a húszas—harmincas években írott munkáit, a marxizmus ellen használva fel azokat.²⁵

Az új-freudizmus az „új baloldálnak” azt a lehetőséget nyújtotta, hogy a pszichologizált elidegenedést, a polgári életforma elleni lázadást — amely kezdetben mindenekelőtt az erkölcsi tabuk felrúgása volt a magánéletben — összekapcsolta a társadalmi elégedetlenséggel, sőt egyenesen alibit teremtett egyeseknek arra, hogy az elsőt már önmagában is a kapitalizmus elleni tiltakozásnak tartsák.

A „FRANKFURTI ISKOLA”

A két világháború között azok a nézetek, amelyeket a baloldali értelmiségiek a közgazdaságtanban, a szociológiában vagy a pszichológiában modern eszmékként tartottak számon, filozófiailag a „frankfurti iskolában” szintetizálódtak. 1923-ban a szociáldemok-

rata Karl Grünberg a frankfurti egyetemen megalakította az Institut für Sozialforschungot és megindította annak kiadványait. Az intézet vezetését rövidesen átvette Max Horkheimer, és a közös munkában hosszabb-rövidebb ideig részt vettek Theodor W. Adorno, Herbert Marcuse, Erich Fromm és Walter Benjamin. A hitlerizmus elől az iskola előbb Franciaországba, majd az Egyesült Államokba emigrált, többen ott is maradtak, néhány tagja azonban 1945 után visszatért a Német Szövetségi Köztársaságba. Itt csatlakozott hozzájuk Jürgen Habermas.

A „frankfurtiak”, mint sorsukból is látható, antifasiszták, s kezdetben antikapitalisták is voltak. A kettőt úgy kapcsolták össze, hogy a monopolkapitalista társadalomból vezették le a fasiszta diktatúrát mint a fejlődés szükségszerű és egyedül lehetséges következményét. Erre épült az a tételük, amely szerint a monopolkapitalista társadalmat nem elsősorban az osztályellentétek jellemzik, hanem a nép és a totalitárius hatalmi apparátus közti ellentmondás. Az autoritással szemben az egyén szabadságát hangsúlyozták anélkül, hogy a szabadság megteremtésének reális, mindenekelőtt gazdasági és társadalmi feltételeit meghatározták volna. A „frankfurti iskolának” ez a megközelítési módja alkalmas volt arra, hogy 1945 után tételeiket ne csak a kapitalista társadalomra alkalmazzák, hanem a szocialista országokra is, egyre élesebb antikommunista jelleggel. A háború után értelmiségi körökben leginkább a totalitárius államról szóló elméletükkel, az ideológia és a hamis tudat azonosításával és a „negatív dialektikáról” vallott nézeteikkel keltettek érdeklődést.

A „frankfurti iskola” politikailag először mégsem Nyugat-Németországban, hanem az Egyesült Államokban hatott, éspedig elsősorban Herbert Marcuse révén. A német filozófus Heidegger tanítványaként kezdte pályafutását, a harmincas évek elején azonban szakított vele és a „frankfurti iskolához” csatlakozott, ahol főleg Adornóval működött együtt. Kapcsolatba került a neofreudizmussal, és Wilhelm Reich példája nyomán maga is azt állította, hogy a marxizmust ki kell egészíteni a pszichoanalízissel. Az emigrációban az amerikai Columbia Egyetemen folytatta oktatói tevékenységét, itt adta ki az *Ész és forradalom. Hegel és a társadalmi elmélet* c. munkáját.²⁶ A háború alatt az Office of Strategic Services munkatársa volt, később a külügyminisztérium osztályvezetője lett. 1954-ben kapott egyetemi katedrát a bostoni Brandeis Egyetemen. Szélesebb körű érdeklődést az *Erosz és civilizáció*²⁷ és az *Egydimenziós ember*²⁸ c. munkájával váltott ki.

Marcuse nemcsak a neofreudizmussal egyesítette a „frankfurti iskola” tételeit, hanem a liberális polgári közgazdászok és szociológusok „ipari államról” szóló felfogásával is. Szerinte a termelőerők racionális fejlődése megköveteli a kapitalizmus felszámolását, de az „ipari társadalom” megakadályozza ezt. Marcuse szerint azok a jogok és szabadságok, amelyek a kapitalizmus felfelé ívelő szakaszában létfontosságú tényezők voltak, a jelenkorra elvesztették hagyományos értelmüket és tartalmukat. „A gondolat-, szólás- és lelkiismereti szabadság — írja —, éppúgy, mint a szabad gazdaság, amelynek előmozdítását és védelmét szolgálták, lényegében *kritikai* eszmék voltak, azzal a rendeltetéssel, hogy egy elavult anyagi és

szellemi kultúrát termékenyebb és ésszerűbb kultúrával cseréljenek fel. Mihelyt intézményesültek, osztoznak annak a társadalomnak a sorsában, amelynek szerves alkotórészévé lettek. A siker felszámolja önnön előfeltételeit.”

A negatív, tehát a „kritikai gondolkodás” háttérbe szorul és a technológiai racionalitás, valamint az uralkodás logikája a „pozitív gondolkodást” teszi uralkodóvá, tehát az egyén minden cselekedetében kényszerűen erősíti a fennálló társadalmat, még a tiltakozásával is, amellyel nem képes veszélyeztetni a fennálló rendet, de levezeti annak feszültségeit. Ez az egyén az „egydimenziós gondolkodást” és viselkedést valósítja meg. Az „ipari társadalom” — amely egyben represszív is — manipulálja az egyént, „integrálja” önmagába, mégpedig oly mértékig, hogy saját maga is igenli elidegenedését. A munkásosztály is „integrálódott” és ezért ma már forradalmi feladatot nem vállalhat. A színesbőrűek, a félresikerült egzisztenciák, a diákok, tehát az úgynevezett marginális rétegek képesek csak arra, hogy az ellenzékiiséget ébren tartsák.

A cél — amelyet Marcuse kitűz — a „létezés pacifikálása”. „A »létezés pacifikálása« azt jelenti — írja —, hogy az embernek az emberrel és a természettel folytatott harca olyan feltételek között bontakozik ki, amikor az egymással versengő szükségleteket, óhajokat és törekvéseket többé nem az uralomhoz és az ínséghez fűződő hagyományos érdekek szervezik meg, mely szervezet állandósítja a harc pusztító formáit.”

Hogy ezt miképpen lehet megvalósítani, arra Marcuse javaslatot nem tud tenni, de nem is vállalkozik rá: „A kritikai társadalomelmélet nincs birtokában

a fogalmaknak, amelyek át tudnák hidalni a szakadékot a jelen és a jövő között, minthogy nem ígér semmit és nem mutat sikert, negatív marad. Így akar hű maradni azokhoz, akik — reménytelenségükben — életüket a Nagy Megtagadás ügyének áldozták és áldozzák.”²⁹ A jövőt illetően főleg a képzelet jelentőségét hangsúlyozza, amely a „negatív” gondolkodás egyik táplálója, a jelenben viszont a „Nagy Megtagadást” ajánlja.

Marcuse mindenekelőtt két tényezővel hatott: azzal, hogy szenvedélyes társadalombírálatot mondott, amelyet kapcsolt az egzisztencialistáknak a világ abszurditásáról vallott nézeteihez s az utópiához; s azzal, hogy ezt a társadalombírálatot a hegeli filozófia, a polgári szociológia, közgazdaságtan és a pszichoanalízis tételeire építette, s ezzel tudományos jelleget adott neki. Nem volt jelentéktelen a hatás szempontjából a forma sem: a filozófia elvont nyelvete helyett olyan esszét írt, amely szemléletesen szólt elvont kérdésekről is.

Bár az „új baloldal” inspirátorai között az NSZK-ban nem kis szerepet játszott a „frankfurti iskola”, annak több képviselője szembekerült a diákmozgalmakkal és a „parlamenten kívüli ellenzékkal”. A konfliktus odáig jutott el, hogy Habermas³⁰ otthagytta a frankfurti intézetet, mint ahogy már előbb megtette Horkheimer is.³¹

A második világháború után a kispolgári értelmiség elégedetlensége az irodalomban és a művészetben talán még árnyaltabban fogalmazódott meg, mint a társadalomtudományban. Az irodalomban mindenképp az egzisztencialista filozófia hatott — nem anynyira német, inkább francia változatával, és nem is elsősorban filozófiai traktátusokkal, hanem szépirodalmi alkotásokkal. Az ateista egzisztencializmus tételeit Jean-Paul Sartre fejtette ki *Az egzisztencializmus — humanizmus* c. népszerűsítő brosrájában. Szerinte „az ember először létezik, önmagára talál, feltűnik a világban és csak azután definiálhatja önmagát.”³² E felfogás aktív jellegéből következik, hogy nagy helyet foglal el benne a választás és a szorongás gondolata. „Az emberi realitás számára létezni annyi, mint magát választani.” Az ember egyedül van és egyedül kell választania abból a célból, hogy megvalósítsa önmagát. Ez szorongással tölti el, de a választást nem kerülheti el. „Az ember szabadságra ítéltetett, mert nem ő teremtetten önmagát, de máskülönben mégis szabad, mert kitaszítva a világba minden tettéért felelős.” Ezzel eljutottunk a sartre-i elkötelezettség-gondolathoz, amely bizonyos időszakokban a politikai harcokban közelítette őt a kommunistákhoz is. Sartre művei közül elsősorban azok hatottak, amelyek a választás, a szorongás és a szabadság problémájával foglalkoztak; így az *Undor*, a *Zárt ajtók* vagy a *Legyek*.

Sartre közeledése a marxizmushoz egy ideig kétértelművé tették helyzetét, ezért a „harmadikutas értelmiség” inkább Albert Camus művészetében ke-

reste erkölcsi-politikai normáit. Camus nem vallotta magát egzisztencialistának, de sok gondolata találkozott e filozófia tételeivel. A *Közöny*ben az abszurd embert írta le, és az abszurditás témája foglalkoztatta egyik első drámájában, a *Caligulában* is. A *pestis* közösségi problematikája után az *Igazak* c. drámájában már azzal a kérdéssel foglalkozott, hogy büntetlenül még forradalmi cselekedetet sem lehet végrehajtani. A *bukásban* az általános büntudat témája figyelmeztet az individualizmusnak, a heroikus peszsimizmusnak arra a keverékére, amely a francia író sztoikus életfelfogását jellemzi. Camus-t annál is inkább elfogadta a „harmadikutas” értelmiség, mert a *Lázadó ember* c. művében a leghatározottabban szembehelyezkedett a marxizmussal és a kommunista mozgalommal, s valamiféle anarcho-szindikalizmusnál kötött ki. Az ötvenes évek elején Sartre még elítélte ezt a történetfilozófiát és politikát, s ezért Camus főképp az amerikai értelmiség körében talált rokon-szenvre.

Az Egyesült Államokban az egzisztencializmus az úgynevezett beat-nemzedékre hatott. Norman Mailer, e nemzedék egyik tagja *Hipster és beatnik* c., 1957-ben megjelent írásában³³ először társadalmilag különbözteti meg a hipstert és a beatniket: „a hipster a proletariátus néma lázadásából lépett elénk, ő annak a bizonyos lumpenproletariátnak gyermeke, vagány, akit csak a végszükség kényszeríthet munkára. A beatnikek — sok zsidó van köztük — a középosztályból kerültek ki: Szüleik konformizált, kispolgári gondolkodásával szembeni tiltakozásul megfogadták,

hogy nem dolgoznak. Abban, hogy búcsút mondtak a társadalomnak, erkölcsi kielégülést éreznek.”

Magatartásukat így jellemzi: „A hipster ragaszkodik az élethez: keményen kitart az elhatározása mellett, azért hajszolja a kábítószereket, hogy mélyebben vájkálhasson az életben a maga örömére, viaskodik idegrendszere végzettségével, fausti jelen-ség. A beatnik az örökkévalóságba mered, gyönyörködik benne és azzal áztatja magát, hogy az majdan befogadja. Erősebb benne a valóságtól való szabadulás vágya, mint az, hogy megváltoztassa a valóságot. Útja végén az elmeegógyintézet várja.” Politikailag „a beatnik a hipstertől balra áll, mert hiszen a hipster, akinek életét betölti önmagának vizsgálata, többé-kevésbé összhangba kerül annak a társadalomnak a ritmusával és ízlésével, amelyet elhagyott”.

Milyen ennek a nemzedéknek az irodalma? „A beat-generáció irodalma — mondja Mailer — a hip-magatartás vegyülete. A hip vonzóereje a dolgok apró részleteibe elmerülő kifejezés gazdagsága. A regény-író az teszi naggyá, hogy művének minden sorát a legbensőbb tapasztalás és átélés erejével világítja meg. El kell ismerni, hogy a hipster felfokozott öntudattal él és a tárgyak és kapcsolatok, amelyeket mások érdektelen adottságoknak tekintenek, az ő szemében mély értelemmel terhesek. Ebben a felfokozott öntudatosságban az idő múlása lassúbb. A napok tömörebbé válnak. Az átélés minősége elmélyül, ami megnehezíti a kifejezést.”

Ezt az irodalmat képviselik Alan Ginsberg költeményei, Jerome D. Salinger, Jack Kerouac, Norman Mailer regényei, George Hitchcock drámái. Kerouac *Útközben* c. regényének hőse szinte szimbóluma lett

ennek az irodalomnak. „Szerettem volna néger lenni — mondja egyik hőse, Dean —, mert úgy éreztem, hogy amit a fehér világ nyújthat, abban kevés az extázis, nincs elég élet, öröm, bánat, zene, sötétség, éjszaka.” De Dean és a többi szereplő is az igazi nyomorral való találkozás után beilleszkednek az amerikai társadalomba.

Angliában a beathez áll közel az úgynevezett angry young manek, a „dühös fiatalok” nemzedéke, John Osborne, Arnold Wesker, Branan Behan, Harold Pinter, Kingsley Amis, John Wain, Colin Wilson, Alan Sillitoe és mások.³⁴ Colin Wilson volt az, aki az *Outsider* c., 1958-ban megjelent regényében a legpontosabban elemezte ezeknek a „dühös fiataloknak” a helyzetét, Osborne pedig a *Nézz vissza haraggal* c. drámájában Jimmy Porter figurájával érzékelteti azt a rossz közérzetet, amely az angol kispolgárt elfogja az ötvenes évek elején.

Nyugat-Németországban a *Gruppe 47* íróinál, Olaszországban az „új realizmus” egyes képviselőinél találjuk meg az egzisztencializmus tételeit, bár náluk az akut társadalmi és politikai problémák háttérbe szorítják a létről folyó általános és elvont elmélkedést.

Az egzisztencializmusnak és különösen a beatnemzedéknek a gondolatai és kifejezési formái megtalálhatók nemcsak az irodalomban és a színházban, hanem a filmművészetben, a képzőművészetben és a zenében is.³⁵

Ez az irodalom és művészet az új, főleg baloldali értelmiség válságos életérzését fejezte ki, amelyben még uralkodott az egyéni lázadás motívuma, de

amelynek sok eleme átöröklődött egyrészt a hippy-mozgalomba, másrészt az „új baloldal” által inspirált „ellenkultúrába”.

POLITIKAI-IDEOLÓGIAI ÁRAMLATOK

Az „új baloldal” — kivált Nyugat-Európában — be akarja bizonyítani, hogy valamilyen módon kapcsolódik a munkásmozgalomhoz, illetve a szocializmushoz. Ezért főleg azokban az országokban, amelyekben erős kommunista pártok működnek, már kezdettől fogva alapvetőnek tartja a munkásosztályhoz való viszony tisztázását. Ez a kérdés csak a hatvanas évek közepén merül fel az Egyesült Államokban, de akkor ott is alapvetővé válik a saját platform meghatározása szempontjából.

Az „új baloldal” egy része — főleg Nyugat-Európában — szívesen hivatkozik a marxizmusra, amelyet jórészt a marxizálók, illetve a kommunista pártokkal szemben álló trockisták útján ismernek meg. Ezek a csoportok fennen hirdetik, hogy elfogadják Marx tételeit az értéktörvényről, a kizsákmányolásról, az osztályharcról, és egyesek azt is állítják, hogy egyet-értenek a proletariátus történeti szerepével.

A többség azonban a „fiatal” Marxot és ezzel együtt az „antropológiát” egyoldalúan szembeállítja az „érett” Marxszal, *A tőkével* s általában a marxi politikai gazdaságtannal. Közvetlen célként az eldologiasodás, az elidegenedés (a kettőt sokszor azonosítják) leküzdését és az ember azonnali, teljes, az egész életformát érintő felszabadítását tűzik ki. A marxi humanizmust elvonatkoztatják a gazdasági s általá-

ban az objektív feltételektől és figyelmen kívül hagyják a szocializmus fölépítésének történelmi szükségességét.

Az „új baloldal” hívei közül sokan óvakodnak Leninre hivatkozni, sőt gyakran szembe is állítják őt Marxszal. Igaz, idézik *Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelsőbb foka* c. munkáját a modern kapitalizmus jellegzetességeivel kapcsolatban, de a filozófiában mechanikus materializmussal vádolják, a politikában pedig elvetik felfogását a pártról mint a munkásosztály élcsapatáról és a proletárdiktatúráról mint az átmeneti időszak államáról.

Leninnel szemben a húszas évek „baloldali kommunistáinak” adnak igazat, akiket Lenin *A „baloldaliság” mint a kommunizmus gyermekbetegsége* c. munkájában bírált. Amadeo Bordiga Olaszországban, Sylvia Pankhurst Angliában, Anton Pannekoek Hollandiában, Karl Korsch Németországban képviselték ezt az irányzatot, amely nem volt hajlandó részt venni a burzsoá parlamentekben, a szakszervezetekben, szembeszállt minden kompromisszummal és a végső harc szükségességét hirdette az azonnali világforradalom reményében.

Elméleti szempontból elsősorban Karl Korschra hivatkoznak, aki *Marxizmus és filozófia* c. könyvének 1923-as kiadásában vitatja a lenini álláspont helyességét, az 1930-as kiadásában pedig nyíltan elítéli materializmus-felfogását s azzal vádolja, hogy visszatért a kantianizmushoz, amikor elválasztja a létet és a tudatot, tagadja az elmélet és a praxis közötti dialektikus kapcsolatot és az anyagból valamiféle abszolútumot, ideálkategóriát csinál. Korsch a marxizmus fejlődéséből azt a következtetést vonta le, hogy meg-

szűnt elméletnek lenni, csak ideológia, azaz egyfajta hamis tudat, amely nem fejez ki élő valóságot. A marxizmus kezdeti korszakában totális kritikát adott, a század vége felé azonban a gazdasági és a polgári állam kritikája lett, de nem vont maga után szükség-szerűen forradalmi praxist.

Amikor Korsch véglegesen szakított a kommunista párttal, még tovább ment a vádaskodásban, és azt állította, hogy a marxizmus kezdettől fogva jakobinizmussal párosult, mert túlértékelte az állam jelentőségét a társadalmi forradalomban. Sőt, azzal, hogy azonosította a kapitalista gazdaság fejlődését a munkásosztály társadalmi forradalmával, végső fokon a forradalom gátjává változott.

Az „új baloldal” szívesen hivatkozik Lukács György régebbi írásaira is. Lukács 1923-ban kiadott *Történelem és osztálytudat* c. munkájában³⁶ — amint 1967-es előszavában maga írja — tagadta a természet dialektikáját, ami a társadalom megértésében gátolja. A hegei totalitás fogalmát szembeállítja a gazdasággal, mondván, hogy: „a történelem-magyarázatban nem a gazdasági motívumok elsődlegessége különbözteti meg döntően a marxizmust a polgári tudománytól, hanem a totalitás szempontja”. A teljességet megcsonkító kapitalista elidegenedést, amely fel-fogásában egybeesik az eldologiasodással, úgy akarta feloldani, hogy a szubjektum és az objektum azonos-ságát a proletariátusban, annak osztálytudatában kereste. Lukács ettől a tudattól tette függővé a forradalmi cselekvést is. A tudat ilyen jelentőségét hangsúlyozva egyetértett Rosa Luxemburggal, tőle eltérően azonban a praxis érdekében nagyobb jelentőséget tulajdonított a szervezettség kérdésének, s bírálta

Luxemburnak az októberi forradalomról hangoztatott nézeteit.

Lukács az öt ért bírálatok után már a húszas években túlhaladottnak tartotta munkáját, az „új baloldal” azonban önkritikáját és Leninről vallott nézeteit szándékosan ignorálja, hogy ilyen módon saját voluntarista-szubjektivista felfogásához keressen filozófiai alapokat.

A húszas évek elejének balosai a világforradalmat akarták kirobbantani, túlértékelve a tudati tényezők jelentőségét. Az „új baloldal” teoretikusai ehhez a felfogáshoz kapcsolják Rosa Luxemburnak olyan nézeteit, amelyek szerint a forradalmat spontán módon lehet kirobbantani, nincsen szükség szervezetre, tehát nincs szükség pártra sem. Ugyanebben a gondolkörben maradvá hivatkoznak Trockijra anélkül, hogy különbséget tennének forradalom alatti működése és emigrációs tevékenysége között. Tőle mindezekelőtt a bürokratizmusra, a marxizmus pluralizálására, a párton belüli frakciók szükségére, a szervezetség lebecsülésére, a voluntarizmusra, a permanens forradalomra vonatkozó nézeteket tanulják meg.³⁷

Az „új baloldal” felújította az anarchizmus³⁸ hagyományait is, a voluntarizmusnak, a közvetlen akciónak, a szervezetlenségnek, a „militáns kisebbségnek” a kultuszát. Ilyen módon támad fel Blanqui és a blanquizmus, amelyről Lenin azt mondta, hogy „az emberiségnek a bérabszolgaságtól való megváltását nem a proletariátus osztályharcától, hanem egy nem nagy entellektüel kisebbség összeesküvéséről várja”. Így lesz újra népszerű Bakunyin s az ő felfogása arról, hogy minden intézmény ellen fel kell

lépni s a forradalmakat az egyéni terror eszközeivel is ki kell provokálni.

De nemcsak az anarchisták nézetei támadtak fel, hanem az olyan kispolgári szocialistáké is, mint amilyen Proudhon volt. Mintha Marx a kispolgári szocializmust elítélve nem is írta volna meg *A filozófia nyomorát*, újból rokonszenvessé vált az az idealista történetfelfogás, amely tagadta az ellentétek szerepét, az a reformizmus, amely szembeszállt a forradalom gondolatával, az az ideológia és szervezeti anarchizmus, amely le akarta szerelni a munkásmozgalmat. Némelyek örömmel gondolnak vissza ma Proudhon következő szavaira, amelyeket Marxhoz intézett: „Ne okozunk az emberi nemnek új zűrzavarral új munkát, adjunk példát a világnak a bölcs és messzetelektől türelemből, ne játsszuk ki magunkat egy új vallás apostolaiként, még ha ez a logika és az ész vallása is.”³⁹ Érdekes, hogy azok, akik Proudhonnak ezeket a szavait nagyszerű előrelátásként értékelik, maguk megleégszenek azzal a rendkívül szegényes, kispolgári reformista ideológiával, amelyet nála megtalálhatnak, s amelyet egyébként vallásos hittel terjesztenek.

Inkább a ma munkásmozgalmi vitáihoz kapcsolódik az a politikai irányzat, amelyet maoizmusnak neveznek s amelyet az „új baloldal” azonosít a „kulturális forradalom” elméletével. A különböző balos csoportok ismeretei Kínáról rendkívül gyérek, részben Mao Cetung írásaira, részben az 1960-as évek második felének kínai politikai életében lejátszott látványos események nyugati értelmezéseire támaszkodnak. Elsősorban az *Idézetek Mao Cetung elnöktől* c. gyűjteményt ismerik, amelynek 1966. december 16-áról keltezett bevezetőjét Lin Piao a következőkép-

pen kezd: „Mao Cetung elvtárs korunk legnagyobb marxista—leninistája. Mao Cetung elvtárs zseniálisan, alkotóan és átfogóan örökölte, megvédte és továbbfejlesztette a marxizmust—leninizmust és merőben új szakaszba emelte. Mao Cetung eszméi annak a korszaknak marxizmus—leninizmusa, amelyben az imperializmus a teljes összeomlás, a szocializmus pedig a világméretű győzelem felé halad.” A nyugat-európai értelmiségiek közül, akik valamilyen okból szembekerültek hazájukban a kommunista pártokkal, ezt az állítást elfogadják, mert a marxizmus megújítását vélik felfedezni nem annyira a gondolatokban, mint a kínai politikai praxisban. Ne feledjük, hogy az 1966 májusában elindított kínai politikai változás szervezői, „kulturális forradalomról” beszéltek, melynek feladatául azt hangoztatták, hogy „átalakítsa az egész társadalom erkölcsi arculatát azzal a gondolkodással, kultúrával, erkölccsel és új szokásokkal, amelyek jellemzők a proletariátusra”. Úgy tűnt tehát, hogy olyan „radikális” harcról van szó, amely nemcsak a politika, hanem az életmód megváltozását is célul tűzte ki s ezen a ponton a „kulturális forradalom” tétele találkozott a „kritikai elmélettel”.

Elméletileg a figyelmet Mao Cetungnak az ellentmondásokról szóló tételei keltették fel, amelyeket először 1937-ben, majd 1957-ben fogalmazott meg, amelyek a „balosok” úgy értelmeztek, hogy az ellentmondások csak konfliktusok útján oldhatók fel, s a feloldásban az embereknek — a körülményektől függetlenül — döntő szerepük van. A szubjektív tényezőnek ezt a túlhangsúlyozását vonatkoztatták a forradalom lehetőségeire, amely kulturális vonatkozásban

megelőzheti az alapvető gazdasági-társadalmi változást.

Még nagyobb visszhangot váltottak ki egyes konkrét intézkedések, így főképpen a vezetők egy részének leváltása, amelyet úgy fogtak fel, mint a bürokrácia elleni harc megnyilvánulását, sőt mint az állam elhalására irányuló törekvést. A „vörös gárdisták” aktivizmusa táplálta a nyugat-európai ifjúság happeningekhez szokott fantáziáját, s azt a hangulatot keltette, hogy Kínában nem is csak a tömegek, hanem főleg az ifjúság kezébe került a hatalom. A kulturális hagyományok elleni fellépés erősítette a kultúrától megcsömörlött értelmiségiek radikalizmusát.

Az „új baloldal” merített a „harmadik világ” népeinek nemzeti felszabadító harcában kialakult politikai mozgalmak ideológiáiból is. Az algériai gyarmatosítás elleni küzdelem tapasztalataiból indult ki Frantz Fanon, aki szembefordult nemcsak a nemzeti burzsoáziával, hanem a munkásosztállyal is, amelyet a burzsoázia tartalékának tekintett és a forradalom győzelmét a parasztságtól várta. Fanon főleg az algériai nyomor leírásával és a „harmadik világ” forradalmi szerepének hangsúlyozásával hívta fel magára és nézeteire a figyelmet.

Főképpen a forradalmi harcról vallott felfogásával, személyes tevékenységével és hősi halálával az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában váltott ki mély hatást Ernesto Che Guevara, aki először – mint ismeretes – Guatemalában harcolt, majd részt vett Kuba felszabadításában, s végül Bolíviában vesztette életét. Guevara a forradalmi harcban a szubjektív tényezők

jelentőségét emelte ki, hangsúlyozta a gerillának mint a mozgósítás gyújtómotorjának, a forradalmi öntudat és harci lelkesedés szülőjének szerepét a még alvó tömeg mozgósításában.⁴⁰

Guevara nézeteit és a kubai forradalom tapasztalatait Régis Debray értelmezésében ismerte meg Nyugat-Európa, aki 1967-ben adta ki *Forradalom a forradalomban?* c. nagy visszhangot keltett könyvét.⁴¹ Szerinte Latin-Amerikában és általában a harmadik világban megérett a helyzet a forradalomra, és akik készek erre, azoknak joguk és kötelességük élcsapattá szerveződni, függetlenül attól, hogy ez az élcsapat marxista—leninista-e, vagy sem. A harc legfőbb eszköze a gerilla, amelyet katonai vezérkar irányít, s amely az úgynevezett népi hadsereget teremti meg. Ezzel kapcsolatban Debray elméleti következtetéseit így fogalmazza meg: „Bizonyos körülmények között a politikai vonal nem különül el a katonaitól, hanem a kettő szerves egésznek alkot. Ez a szervezet a népi hadsereg, melynek magva a gerillahadsereg. Az élcsapat szerepét betöltő párt a gerillagóc (foco) sajátos alakjában is létezhet. Ez az a gyökeres újdonság, amit a kubai forradalom hozott.” Azt a következtetést vonja le, hogy a kubai tapasztalat másutt is alkalmazható, és hogy Latin-Amerikában a hangsúlyt a gerillaháború fejlesztésére kell helyezni, nem pedig a meglevő pártok erősítésére vagy új pártok alapítására. Ez a felfogás túlbecsülte a falusi és a városi gerillamozgalmak kialakításának lehetőségeit, és lebecsülte a forradalmi párt jelentőségét. Maga Debray is a keserves bolíviai tapasztalatnak és még inkább a chilei Népi Egység választási győzelmének hatására sok tekintetben változtatott nézetein.⁴² Franciaor-

szágba visszatérve ma a Szocialista Párt politikáját támogatja.

Ami az „új baloldal” ideológiájában mindebből megmaradt, az a proletariátus, a párt szerepének lebecsülése, az úgynevezett foco-elmélet és a gerillaakciók előtérbe állítása, illetve szélesebb értelemben a „harmadik világnak” mint a világforradalom kirobbantójának a tétele.⁴³

*

Az „új baloldal” szellemi előzményeinek nagyon változatos felsorolásából is látszik, hogy csaknem minden irányzat kiindulópontját a marxizmus ilyen vagy olyan eltorzítása és polgári filozófiai, közgazdasági, szociológiai, pszichológiai elméletekkel való összekapcsolása adta. Hogy melyik irányzatból mi került bele az egyes csoportok ideológiájába, az mindig a konkrét helyzettől, az időtől és a körülményektől függött.

AZ „ÚJ BALOLDAL” ESZMEI ÚTJA

A következőkben az „új baloldal” eszmei útját próbáljuk meg nyomon kísérni az Egyesült Államokban, Nyugat-Berlinben és az NSZK-ban, Franciaországban, Olaszországban, valamint Nagy-Britanniában: Természetesen nem térünk ki minden irányzatra, hanem a vizsgálat középpontjába a legfontosabb folyamatok ideológiai kísérőjelenségeit állítjuk.

EGYESÜLT ÁLLAMOK

Az Egyesült Államokban — mint már utaltunk rá — az „új baloldal” jelentkezését a Diákok Erőszakmentes Koordinációs Bizottsága (Student Nonviolent Coordinating Committee, SNCC) tevékenységének megkezdésével, 1960-nal szokták jelezni. Az „erőszakmentes mozgalom” elsősorban a faji megkülönböztetés ellen lépett fel s ezért hatása korlátozott volt. Nem volt elég széles körű a haladó gondolkodásúakat üldöző maccarthyzmus, az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság elleni tiltakozás sem.

Az „új baloldal” első általánosabb jellegű harci kiáltványa a Michigan állambeli *Port Huronban* 1962-ben megtartott, a Diákok a Demokratikus

Társadalomért elnevezésű csoport által szervezett kongresszus manifesztuma¹, amely a fiatalok tiltakozásának kialakulását a következőképpen vázolja:

„Először az ember lealacsonyításának mindent átható ténye — amire a Délnek a faji bigottság elleni harca hívta fel a figyelmet — lendített legtöbbünket a hallgatásból az aktivitásba. Azután a hidegháború fojtogató ténye, amelyet a Bomba jelenléte jelképez, ébresztett rá bennünket, hogy mi magunk, barátainkkal és a meghatározhatatlan »többiek« millióival együtt (kiket közös veszedelmünk miatt közvetlenebbül is megismerhettünk), bármikor meghalhatunk.”

E közvetlen okok a társadalomban tapasztalható „értelmetlenségek” egész sorát fedték fel:

„Bár technikánk folyamatosan rombolja a társadalmi szervezet régi formáit és újakat hoz létre, az emberek még mindig eltűrik az értelmetlen munkát és a tétlenséget. Míg az emberiség kétharmada rosszul táplált, saját felsőbb osztályai pazarló bőségben dőzsölnek. Bár a világ népessége 40 éven belül előreláthatólag megkétszereződik, a nemzetek mégis eltűrik az anarchiát mint a nemzetközi ügyintézés egyik fő elvét, és zabolátlan rablógazdálkodás jellemzi a föld természeti forrásainak kiszipolyozását. Bár az emberiségnek mérhetetlen nagy szüksége van forradalmi vezetésre, Amerika nemzeti holtpontra jutott, céljai kétes értékűek és a hagyományokhoz kötődnek, ahelyett, hogy felvilágosultak és közérthetőek volnának: demokratikus rendszere fásult

és manipulált, ahelyett, hogy »a nép által birtokolt, általa gyakorolt és érte működő« volna.”

A társadalmi lét rossz közérzetet szül amelyet a kiáltvány így jellemez:

„Munkánkat az az érzés kíséri, hogy talán mi vagyunk az élettől való kísérletezés utolsó nemzedéke. De kisebbségben vagyunk — népünk túlnyomó többsége társadalmunk és a világ átmeneti egyensúlyát örökösen funkcionáló ténynek tekinti és ebben van talán a legszembeötlőbb paradoxon: minkét eltölt a sürgető helyzet tudata, társadalmunk viszont azt sugallja, hogy a jelenre nincs más életképes megoldás. A politikusok megnyugtató hanghordozása mögött, a közvélemény mögött, hogy Amerika »majd csak átevickél«, a szemünket a jövő előtt behunyók tespedtsége mögött az a mindent átható érzés húzódik, hogy egyszerűen nincs más alternatíva, hogy korunk nemcsak az utópiák elapadásának a tanúja, hanem minden más új megoldásé is. Az emberek az élet ürességén kívül érzik a bonyolultság szorongatását is, félnek attól a gondolattól, hogy az ügyek bármely pillanatban fékevesztve elszabadulnak kezeik közül. Magától a változástól is félnek, mivel a változás összezúzhatja azokat a láthatatlan kereteket, melyek — úgy tetszik — egyelőre még visszatartják a káoszt. A legtöbb amerikainak minden keresztes háború gyanús, ijesztő. Mindenki apátiát lát társaiban s ez megerősíti a szervezkedéstől való általános húzódozást.”

Ez a rossz közérzet azonban nem vált ki feltétlenül

elégedetlenséget és nem kelti fel szükségszerűen a változás iránti vágyat.

„Az uralkodó intézmények eléggé összetettek ahhoz, hogy kihúzzák a bírálókat méregfogát, s fedezékükből gyorsan fel tudják örölni vagy teljesen el tudják hárítani a tiltakozás és a reform energiáit, ily módon szabva korlátot az emberi reményeknek. Ráadásul anyagilag fejlett társadalom vagyunk és úgy látszik, saját eredményeinkkel csökkentettük a további változás lehetőségét.”

A Port Huronban fellépő kisebbség a változtatást tűzte ki célul, s mindenekelőtt az uralkodó értékrend megváltoztatását. Konceptiójuk középpontjába az embert állították, akit „óriási” értéknek tekintenek, aki „még terjeszkedhet az értelem, a szabadság és a szeretet határain belül”. „Az ember és a társadalom célja — hangoztatta a kiáltvány — az emberi függetlenség legyen: ne a népszerűség, hanem az élet olyan értelme, amelynek személyes hitele van.” Ember és ember kapcsolatát a testvériesség és a becsületesség jellemezze, szemben a magányossággal, elidegenedéssel, elszigeteltséggel és ellenségeskedéssel.

„Társadalmi rendként — mondták — olyan demokráciát keresünk, amelyben az egyénnek beleszólási joga van, olyan demokráciát, amelyet két központi cél vezérel: egyrészt az, hogy az egyén szólhasson bele azokba a társadalmi döntésekbe, melyek saját életének minőségét és irányát határozzák meg; másrészt az a cél, hogy a társadalom szervezete bátorítsa az egyén függetlenségét s adja az egyén kezébe a közös ügyekbe való beleszólás eszközeit.”

A politikai program fő célja a „résztvételi demokrácia” (participatory democracy), amelynek alapelve, hogy minden jelentős kérdésben a nyilvánosság bevonásával döntsenek, hogy a politika legyen olyan művészet, amely a társadalmi viszonyok elfogadható modelljét alkotja meg, legyen az a funkciója, hogy az embereket az elszigeteltségből a közösségbe vezesse, tegye lehetővé, hogy a személyiség kifejlődhessen.

A gazdasági szférában a kiáltvány azt követelte, hogy a munka legyen alkotó, ne mechanikus, irányítható és nem irányított, táplálja az önállóságot, a másik iránti tiszteletet, a méltóságérzetet és a társadalmi felelősség vállalására való hajlandóságot. A gazdasági gyakorlatban az egyén személy szerint legyen felelős és vegyen részt benne. A főbb nyersanyagforrások és a termelési eszközök felhasználását a program szerint a demokratikus elosztásnak kell meghatároznia, ezzel lehetővé téve az igazságosabb társadalmi rend kialakulását.

A kiáltvány szerzői ezeket a célokat elsősorban az egyetemi ifjúság segítségével kívánták elérni. Az egyetem alkalmas hely arra, hogy a tudomány és a politika közötti kapcsolatokat megteremtse, hogy „egy országos mozgalomhoz keretet adjon, hogy a fiatalokat mozgósítsa, liberálisokat és szocialistákat egyaránt, hogy a nemzetet érdeklő, a fejlődés alternatíváit is felvető vitákat kezdeményezhessen.”

Milyen módon lehet a változást elkezdeni?

„Az új baloldálnak — írták — korunk bonyolultságát olyan problémákban kell megfogalmaznia, melyeket minden ember meg tud érteni és át tud érezni. Az állítólagos jólét, az erkölcsi megalégedettség és a

politikai manipuláció korában az új baloldal nem számíthat arra, hogy a társadalmi reform hajtóereje csak az éhes gyomor legyen. Az eddiginél sokkal alaposabban meg kell vitatni az olyan változások, az olyan alternatívák lehetőségét, amelyek kényelmetlen személyes erőfeszítésekkel járnak.”

Tehát a kiáltvány szerzői szerint nem a kapitalista társadalom gyökeres átformálására, hanem megreformálására van szükség, mindenekelőtt az értelmiség és főleg a diákság mozgósító és tudatformáló tevékenységének révén.

Ez a program a vietnami háború kiszélesedésével és a belső ellentétek fokozódásával egyre kevésbé lett elfogadható.

Az Egyesült Államok egyik legliberálisabb egyetemén, a Berkeley Egyetemen a diákok a politizálás jogát követelték, mivel úgy érezték, hogy őket senki sem hallgatja meg. 1964 őszén így alakult meg az úgynevezett Szabad Szó (Free Speech) mozgalom, amely más egyetemekre is áttért, s hozzájárult a diákok radikalizálásához, akiket Kennedy elnök meggyilkolása a felülről jövő reformok illuzóris voltára és a kapitalista társadalomban az erőszak jelenlétére figyelmeztetett. 1965 elején Johnson elnök megkezdte a háborút Vietnamban, s ez az egyetemen nagy háborúellenes demonstrációkhoz vezetett, amelyekhez az „ellenegyetem” (teach-in) mozgalma kapcsolódott. Ez az egyetem olyan politikai témákkal foglalkozott, amelyek „a társadalmi berendezkedést”

kérdőjelezték meg s messze túlmentek a *Port Huro* n-*i* *Kiáltvány* alapelvein.

1965. október 27-én Carl Oglesby, az SDS akkori elnöke, a washingtoni háborúellenes tüntetésen már azt elemezte, hogy miért szakított a liberalizmussal.

„Nem is olyan régen — mondotta — még én is liberálisnak tekintettem magam. És ha valaki megkérdezte volna tőlem, hogy mit értek ezen, talán Thomas Jeffersont vagy Thomas Paine-t idéztem volna, akik először fogalmazták meg nemzetünknek az emberi jogok melletti feltétlen kiállását. De gondolják csak el, mi történne, ha ez a két hős leülhetne Johnson elnökkel és McGeorge Bundyval kicsit elbeszélgetni. Minden bizonnyal a vietnami háborúról beszélgetnének. Halott forradalmáraink hamarosan tudni szeretnék, miért harcol országuk egy forradalom ellen. Az élő liberálisok hevesen tagadnák, hogy ez forradalom: a katonák külföldről jönnek, a lázadók fegyvereket kapnak más országokból, a nép többsége az ő oldalukon van és saját népüket terrorizálják. Ezért ez *nem* forradalom. Mit válaszolnának halott forradalmáraink? Talán ezt mondanák: »Uraim, mi csoda bolondot és gazembert csinálnak Önök belőlünk! Külső segítség? Emlékeznek La Fayette-re? Vagy a háromezer brit teherhajóra, amelyeket a franciák a mi oldalunkon állva elsüllyesztettek? Vagy a Franciaországtól és Spanyolországtól kapott fegyverekre és katonákra? És hogy is van ez a terror? Soha nem hallottak arról, hogy mit tettünk a saját lojalistáinkkal? Vagy nem hallottak a sok ezer amerikai tory pártiról, akik életüket mentve menekültek Kanadába? És ami a nép támogatását illeti, tud-

ják-e, hogy a nép egyharmadánál kevesebb volt mellettünk? Hogy New York gyarmat valójában több katonát toborzott a briteknek, mint a forradalomnak?"²

A haladó múlt tehát vádol s a mai liberalizmus álarcát lerántja: a vietnami hazafiak harca forradalom, és az amerikai kormányzat a reakciót képviseli: A Johnson-féle „törvényesített liberalizmus” funkciója az úgynevezett érdekképviseleti államban az, hogy igazolja annak terheit és megóvjja minden változástól. Ezzel a liberalizmussal, de még a humanista liberalizmussal is szembe kell állítani a radikalizmust, mondta Oglesby, aki tömegmozgalmat hirdetett meg nemcsak a vietnami háború, hanem az amerikai imperializmus mint rendszer ellen is.

1965 októberében a berkeley-i Vietnam Napja Bizottság olyan röpiratokat osztogatott, amelyek az engedelmesség megtagadására szólították fel a katonákat, a katonaköteleseket pedig a behívás megtagadására.³ A civil bátorságnak ez a megnyilvánulása kétségtelenül imponáló volt, még ha nem is akadályozta meg az amerikai hadsereg tömeges bevetését Vietnamban.

Ezzel párhuzamosan radikalizálódott a *polgárjogi mozgalom* is. Tom Hayden, az SDS egyik alapítója, 1966 elején a *Dissent* c. kiadványban az „új baloldal” programját már a következőképpen határozza meg:

„A Mozgalom közössége azoknak a felkelőknek, akiknek közös radikális értékeik és hasonló arculatuk van, s önálló bázist keresnek mindenütt. Céljuk a társadalom átalakítása a legelszigeteltebb és »leg-

képzetlenebb» emberek vezetésével. Ez elsősorban a fennálló renden kívüli intézmények létrehozását jelenti, amelyek az egész társadalmat képviselő valódi intézményekké kívánnak válni.”⁴

1966 tavaszán a Diákok Erőszakmentes Koordinációs Bizottsága már nem a polgárjogokat követelte a színesbőrűeknek, hanem a feketék önrendelkezését, a „fekete hatalmat”.⁵ A kaliforniai Fekete Párduc Párt — amelynek platformját Malcolm X inspirálta — 1967-ben nemcsak a gazdasági, társadalmi, kulturális egyenlőség jelszavával lépett fel, hanem azzal az igénnyel is, hogy rendezzenek az Egyesült Nemzetek Szervezetének ellenőrzésével népszavazást az egész fekete közösségben arról, hogy a feketék miként akarnak dönteni saját nemzeti sorsukról.⁶

Az amerikai diákság megmozdulásait az uralkodó osztály mindenekelőtt az antikommunista propagandával igyekezett leszerelni. A *The Movement* c. kiadvány 1967. novemberi számában erről a következőket írja:

„Mindenki, aki az Egyesült Államokban próbált már szervezkedni, tudja, hogy az antikommunizmus a legnagyobb erő, amely egy kormányától elidegenített népet a kormány támogatására bír. De áttörhettünk az antikommunizmuson, ha irodalmunkban elkezdünk beszélni arról, hogyan élnek az emberek Kubában és Észak-Vietnamban, a kelet-európai országokban és az új forradalmi harmadik világ országaiban.”⁷

Az antikommunizmussal való ilyen szembenállás

persze nem általános az amerikai „új baloldalnál”, de mint korlátozott jelenség is figyelemre méltó. Sajnos az az elhatározás, hogy a fiatalok igaz képet alkothassanak maguknak a szocialista országokról, éppúgy háttérbe szorult az elmúlt néhány évben, mint az „új baloldal” sok más pozitív jelszava.

A radikalizálódást tükrözi az az elméleti irodalom is, amely a hatvanas évek végén megjelenik. Dave Gilbert, Bob Gottlieb és Suzanne Sutheim 1968-ban kiadtak egy röpiratot *Fogyasztás: a hazai kapitalizmus* címmel, amelyben elfogadták a termelőerőkről, a termelési viszonyokról, az osztályokról és az osztályharcról szóló marxi tételeket, s a tudományos-technikai forradalomból kiindulva igyekeztek azokat összevetni a modern kapitalizmus új vonásaival és ellentmondásaival. Eközben magukévá tették a liberális polgári közgazdászok elméletét arról, hogy a technikai fejlődés a racionalitás felé halad, a társadalmi berendezkedés viszont irracionális.

„Ahelyett, hogy az új technika fejlődésére az ösztönzést az emberi szükségletek szolgáltathatnák — írták —, az új technikából eredő igényeket tudatosan manipulálják azért, hogy a kapitalista rendszer fennmaradásának feltételeit biztosítsák. Ez az eltorzulás a termelési eszközök minőségi változásának — a kibernetizált technológia bevezetésének — eredménye, amely új kizsákmányolási formák alapja és amely az ember felszabadításának történelmileg új lehetőségeit is megalapozza.”⁸

Az óriásvállalatok, az oligopóliumok uralma csak a technika részleges fejlesztését teszi lehetővé, mert

a fejlődést a fogyasztás függvényének tekinti. A fogyasztás viszont nem fejlődik megfelelően, aminek fő oka a javak egyenlőtlen elosztása, az extraprofítávaló törekvés. A kizsákmányolás a magántulajdon következménye, s ezért nem lehet a termelést társadalmasítani s ezzel együtt a technikai haladást, illetve a javak igazságosabb elosztását biztosítani. Ez a leírás — ellentmondásaival együtt is — arra törekszik, hogy marxista módon magyarázza meg az állammonopolista kapitalizmus jelenlegi helyzetét.

Kevésbé elfogadható, de szimptomatikus John és Margaret Rowntree-nek, a yorki, illetve a torontói egyetem tanárainak az a tanulmánya, amely *Fiatalság és osztály* címmel először 1968 februárjában látott napvilágot, s amely az egyetemi tapasztalatok alapján azt akarta bebizonyítani, hogy „a fiatalság alapvetően kizsákmányolt osztály”. Szerintük a fiatalok foglalják el a kritikus munkahelyeket, ők a háborús gépezet és a „gondolatgyárak” legénysége. „Ők élnek fel önfeláldozóan azt a felesleget, amelytől az irracionális gazdasági rendszer nem tud megszabadulni.” A fiatalok kezdenek ráébredni elidegenedésükre, amely nemcsak a munka, hanem az életmód következménye is.⁹

James S. Coleman 1961-ben megjelent *A serdülő társadalom* c. művére¹⁰ hivatkozva a szerzők a fiatalság ellenállásának egyik jellegzetes formájára hívták fel a figyelmet, az úgynevezett szubtársadalomra, amely saját normáit állítja fel. Ez a társadalom hozza létre az új szubkultúrát, amely aztán a business koholmánya és a hamis tudat eszköze lesz. A szubkultúra — mondják — kollektív és aktivista jellegű. A beat-irodalommal és művészettel szemben, amely az egzisztencializmushoz kötődött, és amelyre a be-

felé fordulás volt a jellemző. Ez a szubkultúra a szembe-
szegülést és a világ felé fordulást valósítja meg, s ezért
a művészet nyelve szándékosan provokáló. A szerzők
szerint a fiatalok kétértelműen fogalmazzák meg
mondanivalójukat, de ez a kétértelműség is az ellen-
állás terméke, éppúgy, mint a rock-együttesek fel-
erősített hangereje. „A beatek suttogtak. Ma a
fiatalság kiált.” A kiáltás jellemzi az underground
sajtót is, amely igyekezett kiterjeszteni hatását az
egész világra.

Mindebből John és Margaret Rowntree azt a követ-
keztetést vonják le, hogy a fiatalság mint osztály az
új életformát és kultúrát állítja szembe a felnőtt
társadalommal, amely megérett a változtatásra.

Ez a tanulmány lényegében befogadta az „új bal-
oldalba” a hippyket — még ha át akarja is őket poli-
tizálni. Ezzel szemben Carl Davidson — aki 1967 —
1968-ban az SDS szervezetek közötti összekötő titkár,
majd a *Guardian* c. „új baloldali” lap munkatársa
volt — egyik 1968-ban közzétett röpiratában,¹¹
amelyben az egyetemi radikálisok politikai irány-
vonalát határozta meg, felhívta a figyelmet arra a
különbségre, amely e mozgalom és a hippyk között
fennáll. A hippyk szerepét tisztázatlannak tartja:

„Egyrészt lényegében visszautasítják az uralkodó
kultúrát és úgy látszik életigénylők, másrészt több-
nyire a kultúra passzív fogyasztói csak, nem pedig
aktív alkotói. Akármennyit beszélnek is a közösség-
ről, egymással való kapcsolataikat szinte csak a kábí-
tószeres és a közös zsargon jellemzi. A szeretetről
való elképzeléseikben kevés a mélyen gyökerező
szenvedély.”

Davidson világosan meg is fogalmazta alapvető ellenvetéseit a hippy-mozgalommal szemben:

„Az ember, a legtársasabb lény, *egyéni* felszabadítása zsákutca — lehetetlenség. És ha az egyéni felszabadítás lehetséges volna is, vajon kívánatos-e? A valóságnak az egyén tudatán való átszűrése nem rombolja le és át sem alakítja más emberek objektív valóságát.”

Elismeri, hogy a provók (azok a hippyk, akik nem riadnak vissza az erőszakos cselekedetektől sem) és a diggerek (a hippyk támogatását szolgáló mozgalom, amely szállást és ételt biztosított számukra, s amelyet egy XVII. századi szektára emlékezve E. Grogan alapított) egyes módszerei alkalmasak a szenzációkeltésre és a burzsoázia provokálására, mindez azonban nem helyettesítheti a forradalmi tevékenységet. E tevékenység Davidson szerint elsősorban a reformokért való szervezett harc, amely csak nagyon hosszú idő múlva vezethet el a társadalom megváltoztatásához:

A „szubtársadalom” megteremti a maga sajátos elméletét is, amiből ízelítőt ad Marvin Garsonnak, az anarchista tendenciák egyik képviselőjének, a *San Francisco Express Times* 1968. június—júliusi számában megjelent írása.¹²

„Manapság — írja a szerző — a forradalmi politika lényege az, hogy a homogén tömegből aktív, funkcionális csoportokat »párol« le, amelyek aránya végül oly nagy, hogy az egész lakosság felélénkül. Ezt csak jó példával lehet elérni, prédikálással nem. Ez azt jelenti, hogy magukat a forradalmárokat funkcionális

munkacsoportokká kell átszervezni: társaságokká, kommunákká, rokon csoportokká — aminek csak nevezni kívánják. Bármilyen technikai munkát végeznek is az ilyen forradalmár csoportok, alapvetően politikusok maradnak, akár ingyen buszvonalat tartanak fenn, akár sorozóbizottságokat robbantanak; minden programot elsősorban a köztudatra gyakorolt hatások szempontjából vizsgálják. Ez a forradalmi értelmiségnél indul el, és a forradalmi ácsokhoz, tanítókhoz, orvosokhoz, műszerészekhez, gépészekhez, programozókhoz jut el — akik valaha a »tömeget« alkották.”

A Youth International Party — tagjai a politizált hippyk, akik a yippie névre hallgatnak — 1968-ban arra szólította fel híveit, hogy zavarják meg a választásokat, tegyék azokat nevetségessé a diákmulatságokra emlékeztető eszközökkel és módszerekkel. A felhívás humorát a befejezés komolysága ellensúlyozza: „Minden ember egy forradalom! Minden kis csoport egy forradalmi központ!” A yippie-k a hippyket a pszichológiai gerillaháborúba akarják bevonni az establishment ellen, nem elégednek meg csak a különállás hirdetésével, hanem politikai tevékenységet is kívánnak kifejteni.

1968 a különböző irányzatok további radikalizálódásának az éve volt, de már jelezte a bomlást is. Az SDS nem tudott igazi egységet teremteni, s a párizsi tavaszi események után az osztódási folyamatot sem tudta megakadályozni: 1969-ben felbomlott, részben a maoisták nyomására, akik szerették volna befolyásuk alá vonni a szervezetet.¹³

Az amerikai „új baloldalon” ettől kezdve lényegé-

ben ugyanolyan csoportok alakultak ki, mint Nyugat-Európában. A legradikálisabbnak az „időjárás-jelzők” (weathermenek) mutatkoztak, akik nemcsak terrorcselekményeikkel hívták fel magukra a figyelmet, hanem megpróbálták elméletileg is megfogalmazni célkitűzéseiket. Az Egyesült Államokban végrehajtható társadalmi változást a világforradalom kérdéséhez kapcsolták.

„Célunk — írták manifesztumukban — az amerikai imperializmus lerombolása és az osztály nélküli társadalom — a világkommunizmus — megvalósítása. Az Egyesült Államokban az államhatalom meghódítása annak lesz a következménye, hogy az amerikai beavatkozások hiperméreteken kiterjednek az egész világra és szektoronként vereséget fognak szenvedni; a belső harc az Egyesült Államokban ennek a folyamatnak egyik döntő tényezője lesz, de amikor a forradalom győzni fog az Egyesült Államokban, az az egész világ népeinek együttes műve lesz.”

A belső harcot illetően az elnyomás eszkálációjával számolnak, tehát azzal, hogy az intézmények elleni harc egyre fokozódó repressziót fog kiváltani. A totális katonai elnyomást is tekintetbe veszik, de szerintük éppen ez hozza magával a tömegek forradalmasítását. A forradalmi harc vitelére szükségesnek tartják a pártot, amely egyszerre politikai és katonai szervezet. Kell forradalmi elmélet is, amely „legalább általánosságban megmagyarázza, hogy melyek forradalmi feladataink és hogyan valósíthatjuk meg őket. Ez a munkánk jelentős ellentmondásainak gyakorlati megoldása folyamán kialakult és bevált

eszmék együttese kell hogy legyen.” Szükség van forradalmi vezetőségre és forradalmi bázisra, tehát forradalmi tömegmozgalomra. Az „időjárásjelzők” kezdetben megelégszenek a „forradalmi közösségek” szervezésével, amelyeket a kínai vörös gárdákhoz hasonlítanak, s különféle akciókkal szervezik a tömegbázist. Ez az elméletileg oly szegényes platform, amely összekapcsolja a maoizmust és a latin-amerikai gerillamozgalmak néhány tapasztalatát, alig hatott, és végül is elszigetelődött.

A hatvanas évek végén megélénkült a trockista csoportok tevékenysége is. Az ő álláspontjukat Ernest Mandel fejti ki,¹⁴ aki azt vizsgálja, hogy melyek a „balos” mozgalmak gazdasági és társadalmi alapjai az Amerikai Egyesült Államokban. Szerinte az automatizálás előretörésével egyre kevesebb szakképzetlen munkaerőre lesz szükség, ami növeli a munkanélküliséget, főképp a feketék között, akiknek 15 — 20%-a, fiatal korban, ma is munkanélküli. Megváltozik az értelmiségiek helyzete is, mert hiszen közülük sokan vesznek részt közvetlenül a termelésben, ahol visszaszorul a fizikai munka. A kapitalizmus új jelensége, hogy hierarchikus rendszer jön létre a gazdasági életben, amelynek eredményeképpen a legfelsőbb vezető réteg mindenekelőtt a tervezés kérdéseivel foglalkozik. A hatalom azonban végső fokon a kapitalisták kezében marad. Ezért a döntések sokszor irracionálisak és az igazi műszakiak szembeszállnak velük. Az infláció kikezdi a reálbéremeléseket, a munkások bér-szintje már évek óta stagnál, és ez általános elégedetlenséget vált ki. A közszolgáltatások állapota egyre

rosszabb lesz: a közműveket nem újítják fel, a hivatalok (11 millió tisztviselő) pedig nem dolgoznak. Erre a helyzetre hatással van az egyre növekvő nemzetközi konkurrencia is, amely végül az amerikai életszínvonal csökkenéséhez fog vezetni. Mindezek az okok egyesíteni fogják a kapitalizmus ellen az öt elégedetlen réteget: a szakképzetlen munkásokat, a diákokat, a műszakiakat, a munkásokat és a közhivatalnokokat.

Mandellel vitázva Martin Nicolaus¹⁵ kétségbevonja azt a technológiai fejlődést, amelyet a belga trockista feltételez, az infláció következményeit nem látja olyan súlyosnak és a nemzetközi kapitalista versengést sem olyan veszélyesnek az amerikai imperializmusra nézve. Szerinte a modern kapitalizmust az egyre fokozódó integráció jellemzi: nincs több expansziós lehetősége; a koncentráció és a centralizáció nemzetközi síkon megy végbe; túltermelés van; bizonyos gyarmati körülmények kezdenek kialakulni az Egyesült Államokban egyes rétegek helyzete szempontjából; mindennek következtében kiéleződik a tőke és a munka közötti ellentét.

Mandel válasza az, hogy elemzésével elsősorban Sweezy, Baran, Marcuse és mások teóriái ellen lép fel, amelyek a munkásosztályt mint forradalmi erőt „leírják” és csak a „harmadik világ” ellenállását tartják jelentős tényezőnek a világforradalom szempontjából. Felhívja a figyelmet arra, hogy a kapitalizmusra ma jellemző a hatalmi apparátusok kialakulása és megerősödése is, amit a szocialista országoktól és a „harmadik világtól” való félelem inspirál. Ő maga továbbra is nagy jelentőséget tulajdonít azoknak a tudati elemeknek, amelyeket előző cikkében említett, amelyek különböző gazdasági és társadalmi mozgások,

a konkrét osztályharc tükröződései. A jövőt illetően Mandel a tőkésországok egymás közötti versengésében véli továbbra is felfedezni azt a tényezőt, amely az osztályharcot kiélezheti.

Mindez azonban már csak az apály utáni meditáció, a maoizmus és a trockizmus képtelen szélesebb tömegeket megmozgatni és elállni a depolitizálódás útját, amelyre még a feketék mozgalmában is többen ráérttek.

1968 után a Fekete Párduc Pártban éles ellentétek jelentkeztek a faji és a társadalmi orientáció között. A faji ideológiát a legjellegzetesebben talán Stokely Carmichael fogalmazta meg a *San Francisco Express Times* 1968. február 22-i számában. Cikkében felállította azt a tételt, amely szerint a fő követelmény a feketék közötti szeretet, míg a közöttük meglevő osztályellentétek kevésbé jelentősek. Elutasítja a szocializmus ideológiáját, mondván, hogy a feketék nem elsősorban a kizsákmányolással találják szemben magukat, hanem a fajgyűlölettel, és ennek ellenszere csak a nacionalista ideológia lehet. Szerinte a „négerség” kérdése nem országhoz kötött, hanem a bőrszínhez, következésképpen a világ minden részén élő feketéknek egyesülniük kell osztályra és országra való tekintet nélkül.

A Fekete Párduc Párt egy másik vezetője, Huey P. Newton felhívta a figyelmet a társadalmi követelésekre, hangoztatva, hogy a fekete közösségen belül is van osztályharc, még ha — szerinte — az amerikai reakciót támogató fekete burzsoázia e kisebbségnek csak 2 százaléka is.

A Fekete Párduc Párt belső ellentétei oda vezettek, hogy 1971 elején szakítás következett be az úgyneve-

zett nemzeti központ (amelynek képviselői Huey P. Newton és David Hilliard) és a „nemzetközi szekció” között, amelynek tagjai közül többen, így Eldridge és Cathleen Cleaver Algériában élnek. Az algériai szekció az azonnali erőszak alkalmazása mellett lépett fel és tiltakozott a párt „bürokratizálása” ellen. Newton azt válaszolta, hogy a Fekete Párduc Párt a fegyveres ellenállást önvédelemre akarja felhasználni, s programjuk azért követelt reformokat, mert így tudják megnyerni a tömegeket a forradalom céljainak. „A puska önmagában még nem feltétlenül forradalmi” — mondja Newton, s elveti az erőszakot mint a forradalom egyetlen eszközét. Ezt az álláspontot vallja Bobby Seale is, a Fekete Párduc Párt másik alapítója.¹⁶ Ezek a viták a feketék mozgalmának megosztásához és ezzel együtt meggyengüléséhez vezettek.

Az „új baloldal” tömegei 1968 után nem csatlakoztak a különböző csoportokhoz, s egyre inkább elfordultak a politikától. Ezt a folyamatot örömmel figyelik a polgári teoretikusok és igyekeznek levonni belőle az establishment számára hasznosítható megállapításokat. Charles A. Reich, a Yale Egyetem jogászprofesszora 1970 végén *Amerika új tavasza* c. könyvében¹⁷ elítéli a diákmozgalmat, de igyekszik felhasználni az „új baloldal” egy részének terveit arra, hogy az amerikai tudat forradalmát sürgesse. Szerinte forradalom közeleg, de ez — mint mondja — az egyénből és a kultúrából fog kiindulni, s a politikai struktúrát csak a végén fogja érinteni.

„A győzelemhez nem lesz szüksége erőszakra, s erőszakkal nem lehet ellene sikerrel küzdeni. Máris halatlan gyorsasággal terjed, s ennek következtében törvényeink, intézményeink és társadalmi struktúránk változóban vannak. Világosabb értelmet, humánusabb társadalmat és új, felszabadult embereket ígér. Végső alkotása az új és tartós teljesség és szépség lesz — az embernek megújhodott viszonya önmagához, másokhoz, a társadalomhoz, a természethez és a hazához...

...Az emberi gondolkodás célja társadalmát és életét összhangba hozni a már végbement technikai és tudományos forradalommal. A technika újfajta gondolkodást — magasabb rendű, transzcendens — értelmet követel az embertől, ha ezt irányítani és ellenőrizni akarja, s nem engedi gondolat nélküli szörnnyé válni. Az értékekkel szemben új egyéni felelősséget követel meg, máskülönben a technika fog diktálni minden értéket.”

A tudat átalakításáról van tehát szó, s ennek szükségét érzi az ifjúság, amely a szerző szerint az új társadalom modelljét vetíti előre.

Miért van szükség Amerikában forradalomra, még-hozzá „kulturális forradalomra”? Először azért, mert a társadalomban törvénytelenység és korrupció uralkodik. És ehhez járul még a felelősség hiánya és a következmények iránti közömbösség, a mindent átható képmutatás. „A törvénytelenység és a törvények kijátszása a vietnami háborúban fejeződik ki, minden emberinek elvtelen megsemmisítésében, a vak, közömbös, technicizált kegyetlenségben.”

A második okot Reich abban látja, hogy Amerika

a bőség közepette — amint mondja — a drasztikus szegénység képét nyújtja. Aránytalanságok vannak a különböző szolgáltatásokban, melyek politikai természetűek. A társadalmi aránytalanságok egyik példáját az adóstruktúra nyújtja, amely az elszegényedett emberek és a szegényes szolgáltatások rovására támogatja a magánvagyon, a luxuscikkek gyártását és a hadipart.

A harmadik tényező az elszabadult technika folytán az emberi környezet pusztulása.

A negyedik a szabadság és a demokrácia hanyatlása. „A nemzet fokozatosan merev igazgatási hierarchiává vált, kisszámú elittel és a jogfosztottak széles tömegeivel.”

Az ötödik ok a munka és a kultúra mesterséges volta, amin azt érti, hogy a munka egyre lélekölőbb, kimerítőbb lesz, az élet a szabad időre korlátozódik, ugyanakkor a kultúra az ízléstelen kommersz színvonalára süllyed. „Élettevékenységünk idomítható, helyettesíthető, valódi igényeinkhez képest hamis, mások által kitalált és ránk kényszerített tevékenység.” Egyszóval az élet manipulált.

A hatodik tényező a közösség hiánya. A munka és a lakóhely az elidegenedés színterei, megszűnt az igazi lakóközösség, a család, a barátság.

A hetedik ok, és ezt főleg az ifjúság szempontjából alapvetőnek tartja, „az Én elvesztése”: „Az egyént szisztematikusan megfosztják képzeletétől, alkotóképességétől, örökségétől, álmaitól és személyének egyediségétől avégett, hogy a technikai, a tömegtársadalom termelőegységét formálják ki belőle.”

Amikor azt elemzi, hogy miért nem képesek az amerikaiak változtatni a helyzeten, akkor a marxista

elemzést — amelyet egyébként rendkívüli mértékben leegyszerűsít — azzal utasítja el, hogy az — a gazdasági érdekekre való összpontosítás során — nem veszi figyelembe a bürokrácia, a szervezet és a technológia tényezőit, amelyek nem feltétlenül az osztályérdekkel függnek össze. Szerinte sem az elavult struktúra, sem az állammonopolista kapitalizmus, sem az értelmetlen technika nem ad megfelelő magyarázatot az amerikai problémákra. Ezt sokkal inkább a társadalom valósága és a róla kapott elképzelés közötti ellentmondásban kell keresni. Az elképzelésektől jut el a tudat kérdéséig, amely szerinte „nem vélemények, ismeretek vagy értékek halmaza, hanem bármely adott egyénben egy teljes képlet, amely az egyén teljes valóságészlelésének, egész világképének felel meg”.

A tudatnak — Reich szerint — három típusa van ma Amerikában. Az első a XIX. században, a második a XX. század első felében jött létre, a harmadik most van kialakulóban. Az első az amerikai farmer, a kis üzletember hagyományos tudata s azé a munkásé, aki felfelé törekszik. A második az úgynevezett szervezett társadalom értékeit képviseli. A harmadik az új nemzedék tudata. Az első a legelterjedtebb, a második egy olyan rétegnek a tudata, amely a szervezett technika és az érdekképviselői társadalom eszményeit vallja magáénak. E két tudat összekapcsolása a XIX. század igazságtalanságait és kizsákmányolását a XX. századi elszemélytelenedéssel, értelmetlenséggel és elnyomással egyesítette, s mindez pusztulással fenyegeti a világot. Új tudatra van tehát szükség, amely először Amerika fiataljainál jelentkezett, s amely fokozatosan forradalmasítja a társa-

dalom szerkezetét a kultúra és az egyéni élet minőségének megváltoztatásával.

Reich az új életmód kialakulásától várja a viszonyok megváltozását:

„Az új életmód megmondja nekünk, hogy a technikát és a tudományt hogyan használják fel az ember érdekében, nem pedig ellene. Az új életmód olyan munkát állít magának célul, amely megmenti a minőséget, a lelkesedést és a tökéletességet, amely már nem elidegenedett, amelyet minden ember szabadon választ, amely a teljes és kielégítő élet szerves része — az ember kifejeződése és bizonyítása. Az új életmód olyan kultúrát tesz szükségessé, amelyben a szeretet, a tisztetet és a bölcsesség kölcsönös keresése lép a múlt versengésének és elkülönültségének helyébe és az egyén olyan szabadságát követeli meg, amelyben az képes az emberi szellem legmagasabb lehetőségéig nőni.”

A tudat forradalmához jutnak el az „új baloldal” egyes képviselői is, nemcsak opponenseik. Reich ugyanis nem az „új baloldalt” képviseli, ő csupán annak tanulságait írja le. (Ezért nem érthetünk egyet J. A. Zamoskin és N. V. Motrosilova „Az »új baloldaliak« — Gondolataik és nézeteik” c., a *Voproszi Filozofii* 1971. 4. számában megjelent cikkével, amely Reich mellett Theodor Roszakot tartja a mozgalom képviselőjének, akinek első könyve az „ellenkultúráról” egyébként is 1968-ban jelent meg első kiadásban, tehát egy korábbi időszak dokumentuma. Reich is, Roszak is — ez utóbbi különösen nemrég megjelent *Ahol a pusztaság véget ér (A posztindusztriális társada-*

lom politikája és átváltozásai)^{17/a} c. könyvében — a belső „megigazulást” állítják szembe a forradalommal, s az irracionális útjain járnak.)

Edward Schwartz 1972-ben megjelentetett egy könyvet *Győzhet-e a forradalom*¹⁸ címmel, s ebben azt állítja, hogy a modern forradalmár se nem liberális, se nem marxista; az amerikai hagyományokból táplálkozva olyan forradalmat kíván, amely az igazságosságot és az emberi méltóságot biztosítja. Ennek a célnak megvalósítása érdekében javasolja, hogy a kommunák reformálják meg a családi életet, hogy az egyház újhodjon meg és az iskolákkal együtt járuljon hozzá az új közösségi morál terjesztéséhez. Mindezek megvalósításához mozgósítani kell az értelmiséget. Schwartz álma a decentralizált, egalitáriánus Amerika, az az Amerika, amely éppúgy törődik közösségeinek minőségével, mint a javak mennyiségével. Az inspirátorok között Platótól Rousseau-n keresztül M. Buber, G. Simmelt, E. Frommot és persze az „új baloldal” olyan képviselőit is megtaláljuk, mint Malcolm X.

Ennek a programnak a leszerelő jellege nyilvánvaló, még ha nem tagadjuk is, hogy a tudati elemek jelentősek a társadalmi változások előkészítésében.

Az egyik amerikai egyetemi tanár a diákság körében fennálló jelenlegi helyzetet így jellemzi: „A közhangulat ma, főképpen az egyetemeken olyan, hogy az emberek inkább személyes barátságokat igényelnek, semmint politikát. Többre becsülik a szerelmet a szexnél, inkább hódolnak az érzelmeknek, mint a cselekvésnek.” A *Le Monde* 1972. március 23-i számában egy amerikai megfigyelő nemcsak arra mutat rá, hogy a fiatalok kiábrándultak a politikából,

hanem arra is, hogy félnek a gazdasági válságtól és az elhelyezkedési nehézségektől. „A fiatalok megértették, hogy az ország egy jéghegy gyorsaságával mozog, és kezdik megtanulni a lassúság, a hedonizmus, az elmélkedés, sőt a kétértelműség és a cinizmus útjait is.”

Az Amerikában oly szokásos közvéleménykutatás szerint 1971-ben a diákok 71%-a a bajok okát az Egyesült Államokban abban kereste, hogy nem helyeznek megfelelő súlyt a „jó családi életre”, 60%-uk úgy vélte, hogy „erősebb” nemzeti vezetőkre van szükség, és 50%-uk szerint többet kellene törődni az egyes ember gazdasági biztonságával. Ennek a nemzedéknek John F. Kennedy, Martin Luther King, Robert Kennedy és Richard Nixon a hősei. Írói pedig Ernest Hemingway, George Orwell és Jerome D. Salinger. A *Die Presse* 1971. február 22-i száma, amely ezeket az adatokat idézi, a következő epés megjegyzést teszi: „És hogy végül Marcuse és kollegái még jobban bosszankodjanak, ezeknek a »gyerekeknek« 50%-a helyesnek tartja a szülők nemzedékének értékítéletét.”

Peace and love, „béke és szerelem” a jelszavuk azoknak a fiataloknak, akik a „virág gyermekeinek” nevezik magukat és új rousseauista tanok alapján — főleg Thoreau-ra hivatkozva — vissza akarnak térni a természethez, az egyszerű életmódhoz, s az üdvözülést az ősi emberi kapcsolatoktól és az érzelmektől várják. A hippy-mozgalom és az „új baloldal” ilyen módon közelebb került egymáshoz, s a „párhuzamos társadalom” megteremtése, a kommunák létrehozása, az „ellenkultúra” kialakítása mutatkozik ismét forradalmi követelménynek.

Az „életforma forradalma” a magánélet felé fordítja a figyelmet s nagy jelentőséget tulajdonít az érzelmeknek. Ez az ifjúság ismert magára Erich Segal *Love story* c. szentimentális regényében és a belőle készült filmben. A fehérvérűségben szenvedő szegény Jennifer és a gazdag, a szerelméért családjával is szakító Olivér története, amely tragikusan, a lány halálával ér véget, megindította és könnyekre fakasztotta az ifjúságot. A film főszereplője Elli McGrown hajdanában diáktüntetésekben vett részt, ma azonban elmúlt 30 éves, és ahogy az amerikai szociológusok mondják, őt is „rekuperálta” a társadalom.

Ehhez a változáshoz tartozik a vallásos érdeklődés, az új miszticizmus jelentkezése, most már főleg keresztény köntösben. Már 1967-ben megjelentek San Franciscóban és másutt a „keresztény kávéházak” és a megtért hippyk, de a Jesus Movement 1970-től bontakozott ki széleskörűen. A Jesus-Frearek (követők) nemcsak a hippyk köréből kerültek ki, hanem a volt „új baloldaliakból” is, főleg az egyetemeken. Ugyanazokkal az eszközökkel dolgozik ez a mozgalom, mint a hippyk: underground sajtó és vallásos szövegű improvizált dalok a fő térítési eszközök, a közösségi élet és a segítségnyújtás mellett.¹⁹ Szinte megdöbbentő, hogy némelyeknél milyen gyors az átállás. Egy nemrég közreadott riportsorozat azt bizonyítja, hogy a különböző egyházak rendkívüli toleranciával reagálnak a fiatalok naivitására és persze az amerikai hagyományokra támaszkodva igyekeznek összeegyeztetni a hippy-elképzeléseket és a vallást.²⁰

Az Egyesült Államokból indult el és ezt a változást

idézi a bibliai történetekből készült musicalek divatja, a *Jézus Krisztus szupersztár* vagy a *Gospel* az öskereszténység kommunisztikus elképzeléseit eleveníti meg, s ezen az alapon bírálja a fennálló társadalmi rendet. Jézus ezekben a darabokban a „mindennapi ember”, a nép fia, aki vállalja mindazt, ami a világon van. Mária Magdolna dala, amely ezekkel a sorokkal kezdődik: „He’s a man, he’s just a man” (ember ő, csak ember) jól fejezi ki azt a szándékot, amely a kereszténység felélesztését az „új baloldalhoz” köti. Persze van eltérés a *Jézus Krisztus szupersztár* és a *Gospel* Jézus-interpretációja között. Az első inkább egzisztencialista hangulatú, a második közelebb áll a hippy-mozgalomhoz. Mindez az előbb említett szándékon nem változtat.

Egy francia megfigyelő szerint újfajta istenes mozgalom indult itt el, amelynek résztvevői előbb kábítószerekkel éltek és onnan jutottak el a vallásos révülethez, ami többek között kollektív keresztelésekkel és a középkorra emlékeztető tömegfelvonulásokkal jár. A hippyk mellett az úgynevezett középosztályok gyermekei is csatlakoznak ehhez a mozgalomhoz, amelyre az anyagi javak egyfajta megvetése, az intézményekkel szembeni bizalmatlanság a jellemző. „Attól függően, hogy az ember milyen álláspontot képvisel, a mozgalom egészét vagy az ellenkultúra vagy az újkereszténység kategóriájába lehet sorolni.”²¹ Jean Daniélou francia kardinális ez utóbbit választja, s úgy látja, hogy az egyháznak kötelessége keresni a dialógust azzal a mozgalommal, amelyet például a *Jézus Krisztus szupersztár* fejez ki, s amely szerint „az ünnep és a szakralizálás szükségét fejezi ki”.²²

Az őskereszténység mellett sok híve akad a keleti vallásoknak is, főleg a zen-buddhizmusnak s ezzel együtt az indiai és nepáli túráknak, amelyek után a volt politizálók guruknak öltözve térnek haza, s különös lelkesedéssel magyarázzák Gandhi tanításait az erőszakmentességről és az ember belső megigazulásáról.

Az „új baloldal” politikus korszakában erősítette az amerikai társadalomban a jobboldali tendenciákat is. Irving Howe, a *Dissent* c. folyóirat szerkesztője, az „új baloldal” egyik kritikusa írta már régebben erről a folyamatról: „Hosszú idő óta gondolom, hogy az amerikai értelmiségi élet döntő irányzata a háború óta jobbra tart és, hogy az új baloldal korszaka csupán e tendencia megszakítása volt.”

François Bondy aki 1973-ban idézi ezt a mondatot, még hozzáteszi:

„A »minden hatalmat a népnek« mottó alatti olcsó jelszó után az értelmiségieknek be kellett látniuk, hogy milyen keveset tudtak ennek a népnek a többségéről és hogy nem az ő törekvéseit fejezték ki. Azt is be kellett látniuk, hogy a nekik természetesnek tetsző politikai és erkölcsi forradalom között sohasem állt fenn azonosság, a mozgalom megmaradt a retorikánál, nem volt más az össze nem hangolható gondolkodás nélküli összehangolásnál, kéjelgő öntetszelgésnél — ezzel magyarázható minduntalan hangsúlyozott happening-jellege. Annyi izgalommal teli év után több maradt meg a holtta nyilvánított reformizmusból, mint a forradalmárok felfokozott és teátrálisan »játszott« viharából.”²³

Maga Marcuse, az amerikai „új baloldal” egyik fő inspirátora, az 1968 utáni fejlődés apolitizmusát látva és a represszió megerősödését tapasztalva, pesszimista módon ítéli meg a helyzetet: „Nem biztos, hogy belátható időn belül győz a forradalom, számítani lehet a barbárság, egyfajta neofasizmus diadalára.”²⁴ Mindez arra indítja, hogy önfegyelemre és szervezettségre hívja fel a radikálisok figyelmét, sőt a munkásosztállyal való kapcsolat felvételét is ajánlja.²⁵ Tegyük hozzá, a munkásosztályt továbbra sem tartja „forradalmi szubjektumnak” és azt állítja, hogy a hatalom átruházásával „még nincs biztosítva az átmenet a szocializmushoz, mint egy minőségileg új társadalomhoz. A munkásosztálynak előbb önmagát kell megváltoztatnia, ha az említett átmenetet előidéző erővé akar válni.” Ez a felfogás antikomunizmusát erősíti: legutóbbi írásaiban új „ellenforradalmi” korszakról beszél, amely egyaránt jellemzi a kapitalista és a szocialista országokat.²⁶

Egyik 1973 elején adott nyilatkozatában²⁷ fenntartja azt a meggyőződését, hogy előbb az embert kell gyökeresen megváltoztatni, mielőtt az alapvető társadalmi és politikai intézmények változnának. Hangsúlyozza azonban, hogy ehhez „ellenkultúra” nem elegendő:

„Ha az ellenkultúra nem kötődik forradalmi politikai gyakorlathoz, akkor az egoizmus új formájává korcsosul, az egyéni üdvösség hajszolásává, a valóság elől való meneküléssé, kábítószer-fogyasztássá. És a társadalom azért skizofrén, mert az elutasításnak ezek a formái nem akadályozzák meg a rendszert

abban, hogy létezzék és működjék: az egyik oldalon a hippyk, a másikon az erőszak és a népirtás.”

Ebben igaza van, de *Ellenforradalom és lázadás* c. könyvében ennél sokkal messzebbre megy s „hamis és represszív elképzelésnek” nevez minden olyan felfogást, amely a művészetet a forradalmi gyakorlat alkotórészévé kívánja tenni — legyen ez a felfogás „klasszikus” vagy neo-avantgarde jellegű. Eszménye Kafka, Beckett, a „tragikus tudat” irodalma, amelytől az emberek gondolkodásának megváltoztatását várja. Egyébként a radikális ellenzék élgárdáját továbbra is a diákokban látja, és az értelmiségtől várja, hogy kialakítsa az új szocialista tudatot.

Az amerikai fiatalok közül sokan nem járják sem a maoista, trockista, anarchista csoportok útját, sem a „béke és szerelem” táborában nem kötnek ki, hanem éppen a hatvanas évek harcainak tapasztalatai alapján kezdik tanulmányozni a marxizmust és a kommunista pártok gyakorlatát. Az Amerikai Egyesült Államok Kommunista Pártjának kb. 10 000 tagja van, ifjúsági szervezetei a Dubois-klubokból csak 1964-ben alakulhattak meg, de hatásuk egyre szélesebb körű. Angela Davis fellépése és a pere körüli vita erősítette a marxizmus befolyását.²⁸

Ezzel párhuzamosan persze — éppen az újfajta érdeklődést kihasználva — jelentkeznek a marxizálók is, s akik a kommunista pártok ellen próbálják fordítani a marxi elméletet. Mindenesetre az értelmiségi körökben csökkenőben van a marxizmus ignorálása és a kommunisták izolálása.

„A Movement értéke — állítja Massimo Teodori — nem politikai érettségében keresendő, hanem egy másfajta életstílus keresésére vonatkozó üzenetében és abban, ahogy ezt az üzenetet a fiatalság jelentős része megvalósítja. Utópista üzenet ez, viszont visszaadja a politikának idealista dimenzióját és azt a funkcióját, hogy állandó küzdelem legyen egy olyan társadalmi rendért, amelyben az egyén a szabadság egyre nagyobb fokát találhatja meg.”²⁹

Teodori mindezt 1969-ben írta, azóta inkább az bizonyosodott be, amit egy francia lap írt a Movement üzenetéről: „ideológiai zűrzavar, szubjektivista utópia, hatékonyság nélküli idealizmus, a forradalomnak az új psziché általi diszkvalifikálása, miszticizmus és lírai illúzió”³⁰.

Bár a történeti távlat ezt a nézetet erősíti meg, nem vitathatjuk el az amerikai „új baloldalnak” azt a szerepét, hogy 1965-től 1968-ig széles tömegeket tudott mozgósítani a vietnami háború ellen, hogy felhívta a figyelmet az amerikai politika és társadalom ellentmondásaira, hogy hozzájárult az ifjúság és az értelmiség egy részében a politikai érdeklődés felkeltéséhez. Hanyatlásának okai között sok olyan tulajdonságát találjuk, amit Teodori dicsér.

NYUGAT-BERLIN

ÉS A NÉMET SZÖVETSÉGI KÖZTÁRSASÁG

Nyugat-Berlinben és az NSZK-ban az „új baloldal”, talán gyöngesége miatt is, kezdettől fogva élenkebb érdeklődést tanúsított az elmélet iránt, mint az Egyesült Államokban. Az elméleti tevékenység köz-

pontja a nyugat-berlini Szabad Egyetem lett, amely helyzeténél fogva egyszerre érdeklődött mindaz iránt, ami az Egyesült Államokban történt, de az iránt is, ami a szocialista országokban — főképpen a Német Demokratikus Köztársaságban — végbement. A hazai előzmények miatt a „frankfurti iskola” és Marcuse nézetei itt terjedhettek el leginkább és itt jelentkezett a húszas évek „baloldaliságának” a hatása is, attól kezdve, hogy az „amerikai életforma” nem elégítette ki a diákságot és a tanárok egy részét.

A nyugat-berlini „új baloldal” nagy hírnévre szert tett vezetője, Rudi Dutschke fogalmazta meg talán a legjellemzőbben a hatvanas évek második fele diákmozgalmának ideológiai alapjait. *A neokapitalizmus ellentmondásai, a tekintélyellenes diákok és viszonyuk a harmadik világhoz* c. tanulmányában³¹ a marxi kategóriákkal operál, de úgy, hogy ezeket a modern kapitalizmus egyes sajátosságaira hivatkozva „átértelmezi”. A szabadversenyos kapitalizmussal szemben, amely a magánszemélyek konkurrenciájára épül, a neokapitalizmusban — mondja Dutschke — a korporatív tulajdonosok piaci megegyezése uralkodik. Ebben a korporatív rendszerben „a kapitalizmuson belül a társadalmasítás tendenciája rejlik, azonban megnyilvánul benne a termelők társadalmi összefüggésének tudatosabb formája is”. Ilyen helyzetben mód nyílik arra, hogy hányadában növekedjék az értéktöbblet, és a tőkefelhalmozódás erőteljesebb legyen, tehát fokozódjék a kizsákmányolás. Ugyanezt a célt szolgálhatja a technikai haladás is, bár a kapitalista tulajdonviszonyok ezt a hatást bizonyos mértékig korlátozzák. A neokapitalizmusra ugyanis jellemző a holt költségek — faux frais —

emelkedése, általában a pazarlás, ami a technikai racionalitásnak ellentmond.

A termelés és a fogyasztás közötti összhangot Rudi Dutschke szerint a jelenkori kapitalizmus az etatizmussal, tehát az állam fokozott beavatkozásával akarja megteremteni. Az etatizmus nem a termelő-eszközök államosítását tűzi ki célul, hanem a magánkapitalizmus állami ösztönzésére törekszik, amivel nem változtatja meg a termelési viszonyokat, csak jobb lehetőséget teremt a profit növelésére.

Dutschke azt állítja, hogy a marxizmus a kapitalizmus változásait nem tudta megfelelően tanulmányozni, illetve nem vonta le belőlük a megfelelő társadalmi következtetéseket. E változások ugyanis lényegesen befolyásolták a munkásosztály helyzetét. Szerinte a munkásosztály „integrálódik” a kapitalista társadalomba, de a változások hatással vannak a többi osztályok és rétegek fejlődésére is. A munkásosztályon belül átrétegződés jön létre a munkanélküliek és a termelők közti ellentét megjelenésével, másrészt a termelő értelmiség felduzzadásával. A munkanélküliek a járadékosokkal együtt funkció nélküli réteget alkotnak, s velük megnőtt az improduktívok aránya az összlakosságon belül. Felduzzad az elosztói, főképpen pedig a katonai és igazgatási apparátus. Ez a folyamat már a két világháború közötti időben elindult, de állítása szerint a kommunista pártok mégsem vonták le belőle a megfelelő következtetéseket.

Dutschke ezzel magyarázza azt, hogy 1917 után Közép-Európában nem győzött a forradalom. Szerinte Lenin sem látta ezt a fejlődést, és bár a húszas évek úgynevezett baloldala (Lukács, Korsch) nem vizsgálta

e változások és főleg a proletariátus „elpolgáriasodásának” gazdasági okait, érdeme, hogy kiemelte a forradalmi praxisnak a jelentőségét, és utalt arra, hogy a kisebbség és a többség kérdésében nem szabad statikusan állást foglalni, hanem a folyamatot kell látni és azt kell befolyásolni.

Ezt a gazdasági-társadalmi fejlődést Dutschke — a „frankfurti iskola” tételei alapján — megpróbálta tudati szempontból is elemezni. Max Horkheimert idézve írta le azt a folyamatot, amely az egész társadalomban az autoritás elismeréséhez vezetett, és amelyet a kapitalizmus a maga módján értékesített:

„A szabadversenyos kapitalizmusból a monopol-kapitalizmusba való átmenet idején — írta — széles polgári rétegek veszítik el a harmonikus kapcsolatot egyéniségük és a nézetüket megszabó, hatáskörét túllépő rend között. Ennek a szakításnak a történelmi kifejezése, hogy a parancsuralom alatt tartott tömegek vakon, a legdurvább irracionalitások felé fordulnak... Az idealista filozófiának az egyén autonómiájára vonatkozó nagy tervei nem állták ki a kapitalista ipari fejlődést. Az értelem felbomlása, az irracionalitás totálissá lesz a rombolóerők termelésében, és ez párhuzamosan fut az egyénnek és autonóm kibontakozásának a megszűnésével. A monopóliumok uralma alatt az egyénnek csak rövid időközei vannak. Éberén és mindig ugrásra készen kell várnia, »s csak azon szavakra figyelni, mint információ, irányítás, elrendelés — álom és történelem nélkül«. De még a szolgaság tudata is elenyészik. Az egyén tehetetlensége az egyik oldalon és a tőke gigantikus hatalma a másikon nagyon megnehezítik az embernek, hogy

nyomorának legalább az okát felismerje, »az ideológia magában az emberek mivoltában, lelki redukálódottságukban, kötelékre utaltságukban rejlik. Minden dolgot csak a társadalom hagyományos fogalomrendszerén keresztül élnek át.«'' (A belső idézetek forrása *Max Horkheimer: Vernunft und Selbsterhaltung*. 1942. 40. és 58. old. — Dutschke jegyzete.)³²

Dutschke vigasztalódása az, hogy „az emberek eldologiasodása nem olyan nagy, hogy ne kínozná őket a fennálló társadalom hamisságának és embertelenségének a tudata”. Az eldologiasodást ilyen módon tulajdonképpen a „pszichologizált” elidegenedéssel azonosítja.

Ami a jelenlegi kapitalista társadalom struktúráját illeti, Dutschke olyan felhőkarcolót képzel magának, amelynek különböző szintjein az alábbi csoportok helyezkednek el: trösztmágnások, nagybirtokosok, szabadfoglalkozásúak, kézművesek, parasztok, a proletariátus, a gyarmati és félgyarmati területek, állatok. A legfőbb változás szerinte a gyarmati és félgyarmati területek jelentőségének megnövekedése, ahol a nyomor tulajdonképpen alapját kell keresni. Ebből az is következik, hogy a világforradalom lehetősége a legszorosabb kapcsolatban van ezeknek a területeknek a felszabadító harcával. A vietnami háború erőteljesen ráirányította erre a tényre a figyelmet.

A Német Szövetségi Köztársaság gazdasági helyzetét úgy ítéli meg, hogy a „gazdasági csoda” befejeződött. A nyugatnémet kapitalizmus rekonstrukciós periódusa véget ért, és a gazdaságban és a társa-

dalomban egyaránt kiéleződnek az ellentétek. Bizon-
nyos termelési ágak stagnálnak és szubvenciót igé-
nyelnek, ugyanakkor új iparágak elmaradnak a fejlő-
désben. Egyre nagyobbak az improduktív kiadások,
s megakadályozhatatlan az inflációs folyamat. Ami
a politikai helyzetet illeti, a kapitalista apparátus
mindent megtesz, hogy csírájában elfojtsa a tömegek
forradalmi mozgalmát. Marcusét idézve — akivel
egyébként nem ért egyet a munkásosztály funkció-
jának megítélése szempontjából — azt állapítja meg,
hogy beteljesül a tőke represszív társadalmasító
tendenciája és nagy eredményeket ér el a tömegek
manipulálásában. A feladat a hamis tudat áttörése,
és ez az, amit a nyugat-berlini diákok a maguk
„kulturális forradalmával” elkezdtek. A mozgalmat
azonban nem szabad csak az egyetemekre korlátozni,
az új eszméket be kell vinni az ipari üzemekbe is.

Hogyan alakul ki a forradalmi mozgalom, milyen
lesz az elmélete és a szervezete? Rudi Dutschke erre
a következő választ adja:

„A szocializmusról szóló régi elképzeléseket kriti-
kusan kell őrizni, sem megsemmisíteni, sem mester-
ségesen konzerválni nem szabad őket. Új koncepciónk
még nem lehet, az csak a gyakorlati harcban, a gon-
dolkodás és a cselekvés, a gyakorlat és az elmélet
állandó kölcsönhatása folyamán dolgozható ki...
Ma nem valamely elvont történelemelmélet tart
össze bennünket, hanem az egzisztenciális undor
attól a társadalomtól, amely szabadságról fecseg,
de az egyének és a társadalmi-gazdasági felszabadu-
lásukért küzdő népek közvetlen érdekeit és szükség-
leteit körmönfontan és brutálisan elnyomja. Az érze-

lemnek és az emóciónak (Marcuse) ez a radikális, vagyis az egész embert érintő dialektikája — az elmélet itt ennek a dialektikának a tudatossá vált kifejezése — ma erősebben összetart bennünket, mint valaha, az autoritárius, etatizált társadalom ellen, s lehetővé teszi a tekintélyellenesek radikális akcióegységét, mégpedig pártprogram és monopoligény nélkül.”³³

Dutschke szerint tehát a forradalomra nincs előre kidolgozott elmélet, nem kell sem párt, sem pártprogram, hanem protestáló mozgalomra van szükség. Idézi az egyik nyugatnémet „új baloldalinak”, A. Kopkindnak a következő megállapítását, amelyet ez a szerző az Egyesült Államokra vonatkoztat, de amely Dutschke szerint Nyugat-Németországra is érvényes:

„Nem a józan mérlegelés ideje ez, hanem az ördögűzésé. Az entellektüelek feladata ugyanaz, mint az utca megszervezőié, mint a katonai szolgálatot megtagadóké, mint a diggereké. *A néppel, nem pedig a népről beszélni.* A ma irodalma az underground irodalom: Malcolm X. beszédei, Fanon írásai, a Rolling Stones és Aretha Franklin songjai.”³⁴

A közvetlen cél „a forradalmárok forradalmasítása” a tömegek forradalmasításának érdekében.

Ha az ember Rudi Dutschke írásait olvassa, hamar felfedezheti azokat a forrásokat, amelyek gondolkodását befolyásolják. Marxot, Lenint sokat idézi, de inkább a húszas évek „baloldali kommunistáinak” tételeit fogadja el. A „frankfurti iskolából” főleg Horkheimert és Marcusét ismeri. Tanulmányozta a

pszichoanalízist is, hiszen — amint a kötet egyik társszerzője, Bernd Rabehl írja — a hatvanas évek közepe táján a társadalmi jelenségek, főképpen a fasizmus, a fogyasztói magatartás, a manipulációs mechanizmus értelmezése a pszichoanalízis alapján történt a nyugat-berlini egyetemen.

Rudi Dutschke és társai 1967. november 1-én létrehozták az úgynevezett kritikai egyetemet, amelynek céljául azt tűzték ki, hogy a kritikai gondolkozást és a tudományos elemzést fejlessze a demokratikus politikai gyakorlat számára. Ez az „egyetem” a „parlamenten kívüli ellenzéknek” akart lehetőséget adni arra, hogy „felkészüljön a társadalom demokratizálásáért folyó, az elnyomás és az embertelenség elleni harcra”. De hatni akart az egyetemre is azzal, hogy leleplezi az oktatás irracionális és represszív célkitűzéseit, valamint azzal, hogy segítséget nyújt a diákoknak a vizsgákra való felkészüléshez. A „kritikai egyetem” 34 munkaközösséget szervezett, amelyek többek között ilyen témákkal foglalkoztak: a vietnami háború, a politikai nyelvezet és a hamis társadalmi tudat, szex és hatalom, művészet és társadalom stb. A témák között egyetemi jellegűeket is találunk, amelyek a tanterveknek és a vizsgakövetelményeknek, az iskola tekintélyelvű struktúrájának megváltoztatására, a diákoknak az egyetem igazgatásában való részvételére és az oktatás társadalmi szerepének meghatározására vonatkoztak.

A diákok főleg 1968-ban megpróbáltak kitörni a szűk egyetemi keretek közül és minden igyekezetük arra irányult, hogy erősítsék a „parlamenten kívüli

ellenzéket”, amely főleg értelmiségiekből állt. A munkásokhoz eljutni nem tudtak, és ez megpecsételte a megmozdulások sorsát.

A „parlamenten kívüli ellenzék” lehetőségeit Claus Offe 1968-ban abban látta, hogy különböző „konfliktusok” keletkeztek a nyugatnémet társadalomban, mégpedig „uralmi” és tekintélykonfliktusok.

„Uralmi konfliktusok (a politika szférájában) és tekintélykonfliktusok (a társadalmi szférában: családban, iskolában, üzemben stb.) akkor állnak elő — írta —, ha a hatalmi eszközök és előjogok adott megoszlása már nem támaszkodhat az előjogokon kívül rekedt csoportok kellő értékű engedelmességére (lojalitására, törvénytiszteletére).”³⁵

A polgári társadalom a fejlődés jelenlegi szakaszában a megfelelő egyensúly biztosítására az államot használja fel, amely politikai és adminisztratív eszközökkel elnyomja a konfliktusokat. Az állam beavatkozására építő új hatalmi struktúrának — mondja Offe — a feladata hármas: a) a gazdasági növekedés és a foglalkoztatás tartós biztosítása; b) a külpolitikai és katonapolitikai egyensúly fenntartása; c) a közengedelmesség biztosítása. Az államnak ez az új szerepe azonban új konfliktusok forrása is, mégpedig egyrészt azért, mert szabályozó és stabilizáló tevékenysége csak a legfontosabb gazdasági, politikai és katonai területekre korlátozódik, de lényeges gazdasági és kulturális szektorok kimaradnak belőle, és elhanyagol bizonyos periférikus csoportokat. Másrészt „az állami tevékenység preventív jellege megfosztja azt a politika morális célképzetű orien-

tálódásától”. Magyarul: az állam nem tud politikai céljaihoz morális bázist teremteni, és ezért a válságok pillanatnyi elfojtására rendezkedik be.

Ezzel szemben a „parlamenten kívüli ellenzéknek” Offe szerint morális alapja van a polgári társadalom elleni fellépésre. Az állam éppen ezért szembeszáll vele, egyrészt a represszió eszközeivel, másrészt a társadalmi érdekeszoptok államosításával, azaz azzal, hogy a pártoknak és a szakszervezeteknek is részt ad a hatalomból. Arra nem lehet számítani — folytatja Offe —, hogy a válságok a kapitalizmus összeomlásához vezetnének, de arra sem, amit a liberálisok (Dahrendorf, Lipset) állítanak, hogy a konfliktusok maguk segíteni fogják a fejlődést. Offe szerint ebben a helyzetben a szubjektivista és a voluntarista elemek — s a „parlamenten kívüli ellenzék” ezekre épít — igazolást nyernek még akkor is, ha az ilyen alapon működő csoportok nem lesznek képesek intézményes változásokat véghezvinni.

A nyugatnémet „új baloldal” egyik érdeme, hogy a kapitalizmus általános leleplezésén túlmenően szembe fordult a szociáldemokráciával. Talán érdekes megemlíteni ezzel kapcsolatban Willy Brandt fiának, Peter Brandtnak egy 1968-ban megjelent cikkét,³⁶ amely azt mutatja be, hogy a szociáldemokrácia hogyan jutott el Nyugat-Németországban a szociálliberalizmusig.

„A második világháború után — írja — a szociáldemokrácia hozzálátott az osztályharcos hagyományok és a szocialista politika utolsó maradékának

felszámolásához. Így reformpártok jöttek létre, amelyek a kapitalizmus keretei között a modernizálási funkciókra ügyelnek. Mivel a szociáldemokrácia alapvetően a jelenlegi társadalmi berendezkedés talaján áll, kénytelen ennek alapelveit érvényesíteni akkor is, amikor hatalmon van.”

A polgárság egy ideig húzódozott attól, hogy a szociáldemokratákra bízza a kormányzást, de végül is belátta ennek a hasznát.

„A nagypolgári hatalmi elit csak apránként ajándékozta meg bizalmával »ezeket a vörösöket«. Az uralkodó rétegek tudata mindig némileg lemarad a hatalmuk megtartását szolgáló szükség-szerűségek mögött. Azonban a szociáldemokrata pártoknak rendkívüli előnyeik vannak a konzervatív vagy a liberális pártokkal szemben: egyes országokban a munkások többségének bizalmát élvezik, és így sokkal inkább képesek elmagyarázni, hogy bizonyos intézkedések miért szükségesek »a nemzet« és »a nép« számára.”

A szociáldemokrácia tehát a kapitalizmust szolgálja, ez a felismerés azonban nem gátolja Peter Brandtot abban, hogy a forradalom elmaradásáért a felelősséget csak a kommunista pártokra és a szocialista országokra hárítsa.

A diákmegmozdulások visszhangot váltottak ki az alkotó értelmiség, főleg az írók és művészek körében, bár ez a visszhang távolról sem volt mindig kedvező.

Jellemző, hogy az egyébként „nonkonformista” színekben tetszelgő Günter Grass szembekerült az „új baloldallal”, mindenekelőtt azért, mert a szociáldemokrata vezetőséget támogatta.

A „balos” diákokhoz legközelebb talán Peter Schneider³⁷ állott, aki az elidegenedés problémájából kiindulva az irodalom és a művészet helyzetét így vázolja:

„Mindazt, amit magunk körül látunk és élünk, már egyáltalán nem érdemes megírni, legfeljebb megváltoztatni; olykor-olykor feltűnik egy-egy lángész, aki mindentől elhatárolja magát és tébolyult-bátor elszigeteltségében néhány felszabadító képet szorít ki képzeletéből; de kinek és mivel írnak ezek az írók, szobranak ezek a szobrászok, zeneszerzések ezek a zeneszerzők; mozgásában mutatnak egy világot, amely valójában egyre merevebb; emberek művészi érzékére apellálnak, akiknek nyers szükségleteit olyannyira frustrálták, hogy már ezt az apellálást is elejtik; hangversenyeket írnak füleknek, amelyeket naponta a felsőbbbség tekintélyelvű utasításai tompítanak el; a képzelethez fordulnak, amely a színházban még fennkölt gondolatokkal telített, hogy aztán ismét a szerzés gondolatával teljen meg; szemeket vonzanak, amelyeknek még nem volt alkalmuk tevékenységük produktumait másnak látni, mint árunak; vannak aztán a realisták, akik képzeletük elfojtása árán már régen kiegészíttek a kapitalizmussal és akiknek egyetlen reakciója önnön nyomorukra abból áll, hogy állandóan beismerik azt s hallgatólagosan abban reménykednek, hogy az olvasó a nyomor ábrázolásának olvastán politikai gyűlöletre

nevelődik, ezt a gyűlöletet ők maguk inkább a nyomor buja leírásában élik ki, az irodalmi lidércálom azonban nem jut tovább, minthogy kiegészítse azokat a szubtilis lidércálmokat, amelyeket mindenki mindennap megél a munkahelyén, az utcán, a mozi-ban és szótlánul el is tűr; aminek itt a nézőben reakciót kellene kiváltania, azt csak az akció hoz-hatja ki belőle, és végül itt vannak az avantgardisták, akik az emberi vágyak és a valóság közötti összeüt-közést úgy intézik el, hogy azt nem is engedik létrejönni és minden energiájukat az ábrázolási eszközök ábrázolására használják. Ezeknek a művé-szi formáknak már nincs meg az a hagyományos funkciójuk, hogy az emberi vágyakat megvédjék a kapitalizmustól, ellenkezőleg: a kapitalizmust védik a vágyak lázadásától. Ezek a művészi megnyilatko-zások már nem tartalmazzák a vágyak megvalósulá-sának az ígéretét, ellenkezőleg: a valóságos nyomort változtatják ígéretté azzal, hogy még a képzeletnek is tárgyává teszik.”

Schneider az alábbi végkövetkeztetést vonja le:

„A polgári irodalom, amely az óriási többség kétségbeesését elválaszthatja megmagyarázható és fel-ismerhető okaitól és élvezhető tapasztalattá formálja, az irodalom, amely a megrendülés legkisebb jele nélkül semmi mást nem hangsúlyoz, mint lemondást, kudarcot és veszteséget, az irodalom, amely csak azért mutatja meg a tömegeknek a nyomort, hogy hozzászoktassa őket, ez az irodalom halott és el kell temetni. És ha valaki még mindig az elnyomatást ábrázolná, akkor meg kell mutatni, hogy az meg-

változtatható, meg kell mutatni az okait és a felszabadítás stratégiáját.”

Milyen legyen az új irodalom és művészet? A vágyakat a valóság ellen kell mozgósítania: tehát ábrázolnia kell a vágyakat és a kapitalizmust, s e kettőt szembe kell állítania.

„Ebben a szembeállításban a vágyakat, amennyire csak lehet, távol kell tartani művészi formájuktól, hogy megnyerhessék politikai formájukat. A művészetnek nem az a feladata, hogy művészileg megszervezze a vágyakat, hanem hogy a vágyakat felszínre hozva a gátlások alól, nyers formájukban elvezesse a forradalomhoz.”

A példa erre a „nagy panaszkodás”, azaz a kínai „hosszú menetelés” során tartott gyűlések, melyeken a parasztok spontán formában mondták el vágyaikat. Schneider szerint az új művészetnek feladata az is, hogy a régi műalkotásokban megőrzött vágyakat és kívánságokat felszínre hozza. Ez a propagandisztikus művészet, amely kiválasztja az emberi vágyak írott történetéből az utópisztikus képeket, és megmutatja a megvalósulás útjait is. Például nem a művészettörténeti oktatásban kell megismertetni Bosch, Brueghel és Goya képeit, hanem az urbanistáknak, a mérnököknek kell velük megismerkedniök; nem a germanisztikai szemináriumokon kell elemezni Brecht és Majakovszkij verseit, hanem a forradalmi munkástanácsok gyűlésein. „Úzzuk ki a festett vágyakat a múzeumokból az utcára — írja —, szedjük le az

írott álmokat a könyvtárak roskatag polcairól és
vegyünk követ a kezünkbe.”

Mintha a hajdani proletkultosok jelszavait hallanánk, a különbség csak az — és ez nem csekély —, hogy az NSZK-ban nem a proletárforradalom után vagyunk, és az ilyen jelszavak vajmi csekély hatással vannak a társadalmi cselekvésre. Arra azonban alkalmasak, hogy egy újfajta romantikát tápláljanak, amely az NSZK-ban is a „párhuzamos társadalom”, a „kulturális forradalom” vagy az „életforma forradalma” jelszavait hirdeti meg.

Ennek az állásfoglalásnak inkább irodalmi visszhangja volt, politikailag érdekesebb az a tevékenység, amelyet Hans-Magnus Enzensberger és az általa Majna-Frankfurtban kiadott *Kursbuch* fejt ki. A kiadvány nem minden tekintetben ért egyet az „új baloldallal” és főképp nem Marcusénak azzal a tételével, amely a munkásosztály elpolgáriasodásáról szól, de bizonyos rokonszenvvel foglalkozik ennek az áramlatnak a megnyilatkozásaival. A *Kursbuch* és szerkesztője mindenekelőtt „kulturkritikát” gyakorol. A kommunikációs eszközök jelentőségéről írván, Enzensberger hangsúlyozza, hogy az „új baloldal” túlságosan is egyoldalúan csak a kapitalisták szempontjából vizsgálja ezeket, ami defenzív magatartáshoz és defetizmushoz vezet. Az „új baloldal” kommunikációs eszköz-ellenességében régi polgári aggodalmak lépnek fel, mint amilyen a „tömegembertől” való félelem és az iparosodás előtti állapotokhoz való visszavágyódás. Ez azt jelenti, hogy saját megnyilvánulásaikban a legprimitívebb eszközöket használják, ugyanakkor ők maguk is és még inkább azok a rétegek, amelyekre hatni akarnak, a Rolling Stonest hallgatják,

a televízió híradásait nézik, moziba a westernekhez vagy Godardhoz járnak. Tehát végső fokon a tőkés manipuláció hatása alá kerülnek. Következtetése így szól:

„Ha a szocialista mozgalom a tudatipar új termelőerőiről lemond és a kommunikációs eszközökkel való foglalkozást a szubkultúrába csúsztatja le, akkor circulus vitiosus jön létre. Mert az underground ugyan egyre határozottabban él a hanglemez, a magnófelvétel, a videokamera stb. technikai és esztétikai lehetőségével és hódítja meg fokozatosan ezt a területet, azonban nincs önálló politikai perspektívája és ezért többnyire ellenállás nélkül kommerzializálódik. A politikailag aktív csoportok azután minden ilyen példára önelégült kárörömmel mutogatnak. A folyamatban azonban mind a két oldal vesztes.”³⁸

Enzensberger lényegében azt akarja elérni, hogy az „új baloldal” maga is felhasználja a tömegkommunikációs eszközöket, mégpedig politikai céllal. Arra itt nem kell sok szót vesztegetnünk, hogy a szerző szemben áll a kapitalista manipulációval, de azt érdemes megjegyezni, hogy a szocialista országokat is lényegében ugyancsak manipulációval vádolja. A „harmadikutasság” nála is kötelező szabály.

Az 1968-as válság után az „új baloldal” az NSZK-ban elsősorban maoista, trockista és anarchista változataiban él tovább. A maoisták továbbra is a „kulturális forradalom” tételeit hangoztatják, de tevékenységük ma elsősorban arra irányul, hogy a

munkásokhoz kerüljenek közelebb és részt vegyenek az üzemi akciókban. A trockista csoportok a trockizmus valamelyik nemzetközi irányzatához tartoznak, s elméleti tevékenységük nem jelentős.

Ugyanez mondható az anarchistákról is. A Baader—Meinhof-csoport tagjai 1968-ban Majna-Frankfurtban felgyújtottak egy áruházat, hogy ilyen módon hívják fel a figyelmet önmagukra s „politikájukra”. Háromévi börtönbüntetést kaptak, de az ítélet jogerőre emelkedéséig szabadlábon védekezhettek. A második tárgyalás előtt illegalitásba vonultak. Andreas Baader (a bohémvilág kitartottja) és Gudrun Ensslin (egy lelkész leánya) Ulrike Meinhof újságírónővel és Horst Mahler ügyvéddel összefogva létrehozták a Vörös Hadsereg Frakciót (Rote Armee). 1972 májusában bombákat robbantottak több nyugat-német városban, hogy felhívják magukra és akcióikra a figyelmet. A rendőrség végül is letartóztatta a csoport tagjait.

A Baader—Meinhof-csoport egyrészt bebizonyította, hogy az anarchizmus nem lehet a baloldali politikai programja, másrészt arra is felhívta a figyelmet, hogy a jobboldal igyekszik az anarchisták minden ténykedését az igazi baloldali mozgalmak ellen felhasználni.

1968 radikálisai közül sokan a Kereszténydemokrata Unióban (CDU) és főleg a Német Szocialista Pártban igyekeznek ellenzéki csoportokat létrehozni. Rendkívül figyelemre méltó az ifjú szocialisták (Jungsozialisten, Juso) tevékenysége, amely a Szocialista Párton belül ellentétet hozott létre. A „jusók” 1971 decemberében országos kongresszust tartottak, amelyen téziseket fogadtak el „a politikai gazdaság-

tanról és a stratégiáról”. A nyugatnémet gazdasági és társadalmi helyzet érdekes elemzése után lényegében az osztálypolitika szükségességére hívják fel a figyelmet, amelynek legfőbb követelménye az „autonom ellenhatalom” megszervezése. A bérből élők egyre erősödő „ellenhatalmának” segítségével akarják megszüntetni a tőketulajdonosok rendelkezési jogát a termelőeszközök felett. A gyakorlati célokat így határozzák meg: a gazdaság demokratikus ellenőrzése, a beruházások ellenőrzése, a tervezés előkészítése, differenciált és globális irányítása; a kulcsiparágak, a bank és a hitelügy társadalmasítása. Nem titkolják, hogy mindezzel a szocializmust akarják előkészíteni. Ennek érdekében strukturális reformokat sürgetnek a párton és a szakszervezeteken belül is, amelyeknek kötelessége előtérbe helyezni a munkásosztály érdekeit és mozgósítani a tömegeket — mégpedig a legközvetlenebb követelésekkel. Mindez nem jelenti azt, hogy a leninista utat fogadnák el, hiszen nyíltan elvetik a párt élcsapat jellegét és a szocializmus minden eddigi létező formáját.³⁹ A jusók radikális fellépése nem vezethetett változáshoz a Szocialista Pártban, de jelzett egy új és a jövő szempontjából sem érdektelen tendenciát.

Az „új baloldali” nyugatnémet értelmiség ma eszmélkedik, s többen úgy is, hogy szeretnék tisztázni viszonyukat a megvalósult szocializmushoz. A *Kursbuch* egyik 1972-es számában az II Manifesto csoport egyik tagja, Rossana Rossanda⁴⁰ járja körül ezt a kérdést azzal a szándékkal, hogy „laicizálja” a baloldal és a szocialista országok közötti kapcsolatot, tehát „kritikai” magatartás kialakítását sürgeti ezekkel az országokkal szemben. A Német Demokratikus

Köztársaságról, Indokínáról, Koreáról, Kubáról „új baloldaliak” által készített és e számban közreadott riportok hivatottak arra, hogy ezt a szemléletet a gyakorlatban illusztrálják. E cikkek hatása szempontjából elég egy pillantást vetni a *Der Spiegel* 1973. 7. számára amely a jelzett tudósításokból a legékesebb antikommunista jelzőket gyűjtötte össze, s megjegyezte, hogy ezek a tudósítások „megbotránkoztatták az értelmiségieket a Német Szövetségi Köztársaságban”.

Az 1968 után bekövetkezett apály Nyugat-Németországban számos fiatal győzött meg arról, hogy szükség van forradalmi elméletre és szervezetre. Ennek következtében egyre többen fordulnak a Német Kommunista Párt, a Spartakus Marxista Diákszövetség (Marxistischer Studentenbund Spartakus) és a *Marxistische Blätter* körül csoportosult filozófusgárda felé. A „második frankfurti iskola” — ahogy a kommunista filozófuscsoportot nevezik — amellett, hogy elvi vitát folytat kereszténydemokrata és szociáldemokrata vagy akár csak apolitikus ellenfeleivel, rendszeresen leleplezi az „új baloldali” álradikalizmus különböző megnyilvánulásait is.⁴¹

A marxizmus hatása az NSZK-ban élénken foglalkoztatja a polgári sajtót. A *Süddeutsche Zeitung* 1973. február 7-i számában Martin Leppla tanár azt írja, hogy „a marxizmus ma egyszerűen az a jel, amelyben sokan találkoznak, akik élesen odafigyelnek, elemeznek, bírálják, akik erkölcsi ösztönzésből változtatni és javítani akarnak; jelmondat és egyben rituálé, jelszó, amelynek kimondásával egymást megértik, egy szellemi közösség jelzése”.

A legnagyobb figyelmet a kommunista diákszövetség, a Spartakus tevékenysége kelti, amely — amint

a polgári lapok is megállapítják — megfelelő programmal és szervezettséggel lép fel. A *Die Zeit* írja 1973. február 23-i számában: „A diákoknak vonzó a Spartakus, mert törődik anyagi érdekeikkel és szinte a szervezet szerepét tölti be. Ezenkívül az egyetemi vagy országos szinten folytatott Spartakus-politika sohasem üres szócséplés, hanem mindig konkrét esetekből indul ki.” S amit e lap bírálóknak szán, az is dicséretre fordul: „Arculatuk kialakításának az iránya: puritánok éjjel és nappal; olyan emberek, akik nem riadnak vissza attól, hogy keleti mintára nyilvánosan önkritikát gyakoroljanak, akik egészen az önfeláldozásig szolidárisak és legszívesebben testvérként ölelnének keblükre minden munkást, akivel találkoznak; akik a piros virágot szeretik és ezért örömmel vállalják a nélkülözéseket és a nehézségeket. Tulajdonképpen titkos szövetség és nem egy tömegpárt arculata ez. Ennek az ellentmondásnak a megszüntetése a Spartakusnak még sok munkájába fog kerülni.”

Mindez nem csupán a hosszú ideig illegalitásban tartott kommunista párt revánsa, hanem, úgy hisszük, hogy az elmúlt évtized nyugatnémet és általában nyugat-európai tanulságainak ésszerű levonása is.

A *Time* 1973. évi 19. száma kissé patetikusan írja: „Marx bosszúálló szellemként éledt újjá” Nyugat-Németországban. Mondjuk inkább azt, hogy Franciaország és Olaszország után most végre ebben az országban is lehetőség nyílik az olyan marxizmus megismerésére, amely egységben akarja látni az elméletet és gyakorlatot.

A francia „új baloldal” eszmei útja bonyolultabb, mint az amerikaié vagy mint a nyugatnémeté, de világosabb is, minthogy politikai akciókhoz kapcsolódik.

Az 1968-as események ideológiai előkészítése több oldalról indult meg. A diffúz „balosság” ideológiáját az úgynevezett szituacionista mozgalom szolgáltatta, főleg Henri Lefebvre kultúrkritikájára támaszkodva. 1967-ben jelent meg R. Vaneighem könyve⁴² — *Az élnitűdés traktátusa fiatal nemzedékek számára* —, amely jórészt az irodalomból és a művészetből kiindulva foglalta össze az érzelmi „balosság” tételeit: „Amióta vannak emberek és köztük olyanok, akik Lautréamont-t olvassák, minden megmondott, és mégis kevesen vannak, akik hasznat húznak belőle.” Ez a meglepő mondat már önmagában is utal a szituacionizmus forrásvidékére. A szürrealisták előfutára Isidore Ducasse (1846—1870) valóban sok rendkívülit mondott el a *Maldoror énekeiben* az ember lázadásáról a világ és isten ellen, s Vaneighem éppen ezt a rendkívüliséget emeli ki. A világ azonban nem a rendkívülit keresi, hanem a banalitást, márpedig a fiatal nemzedék nem akar egy „olyan világot, amelyben annak a zálogát hogy nem halunk éhen, azzal a kockázattal váltjuk fel, hogy az unalomtól halunk meg”. Ne feledjük ezt a mondatot, viszont fogjuk látni a párizsi falakon 1968 májusában — júniusában.

A traktátus szerint az ember mindennapi helyzetét a megaláztatás, az elszigeteltség, a szenvedés jellemzi, a munkának nincs értéke, a közéletben a zsarnokság uralkodik. A hatalom a jólét uralmát hirdeti, a jólét

viszont a fogyasztással egyenlő, a fogyasztói társadalomban pedig az ember elidegenedik. Az elidegenedést erősíti a technika fejlődése is, amely a mennyiség uralmát hozza magával.

A szerző felhívja a figyelmet a manipuláció elutasítására, a látszattal szembeni fellépésre, amelyet a társadalom a legkülönbözőbb eszközökkel, köztük művészi eszközökkel is terjeszt. Az elidegenedés ellen — mondja — a „radikális teóriára” támaszkodva kell tiltakozni. Konstruktív nihilizmusra van szükség, amely a szubjektivitásra épít: „Mindent a szubjektivitásra kell alapozni és azt a szubjektív akaratot kell követni, hogy az ember minden legyen.”

A kreativitás, a spontaneitás és a költészet kapcsolódnak ehhez a szubjektivitás-kultuszhoz. A szubjektumnak a gyermekkor megélt tervét és a nagy arisztokraták történelmi tervét kell megvalósítania, ezek az igazán autentikusak. A szubjektivitás szemben áll a történelemmel, a jelen időt állítja előtérbe és az abban való éleést. Mindez nem jelent egoizmust, mert az ember „kommunikálni” akar másokkal és részt akar venni a dolgok intézésében, de nem azok között a szervezeti formák között, amelyekben ma a társadalomban él, hanem a kis csoportok demokratikus közösségében.

Egy másik szituacionista, Georges Debord⁴³ a kapitalista társadalomra — amely a fogyasztásnak ad prioritást, de csak a „túlélést” tudja biztosítani — a spektákulumot, a látványt tartja jellemzőnek. A látvány összefügg az árutermeléssel, minden megélt dolog ugyanis az áru viszonylatában jelenik meg, és ezért csak egyfajta mutatvány. A polgári társadalommal szembeállítja a proletariátust, amely nála

nemcsak a munkásosztályt foglalja magában, hanem az értelmiséget is. Ennek forradalmasítása hozza el az általános konfrontációt, amelyből megszületik az új társadalom. Hogy milyen lesz ez a társadalom, arra — szerinte — bizonyos millenarizmus, tehát utópista várakozás és a modern művészet ad választ.

A Szituacionista Internacionálé ezeket a nézeteket terjesztette — és bizonyos eredménnyel, azért mert külön is elemezte a diákság helyzetét. Az egyik szituacionista, Moustapha Kahayati 1966-ban kiadott egy brosurát⁴⁴ a diákok nyomoráról, amely azt bizonyítja, hogy a diákság a legelidegenítettebb társadalmi kategória, mert hisz a maga autonómiájában és emiatt a politikai hamis tudat szinte vegytiszta formájában mutatható ki nála, ugyanekkor ez a réteg a legteljesebb függőségben él. Ilyen körülmények között a diákság képtelen arra, hogy akár csak az egyetem kritikáját elvégezze, de még kevésbé arra, hogy felismerje helyét a társadalomban és lássa saját elidegenedettségét. Ez a sötét kép arra volt hivatott, hogy ráébressze a diákságot ellentmondásos helyzetére.

Összefoglalóan Richard Gombin, aki a „gauchizmus” forrásait vizsgálta, így jellemzi a szituacionisták nézeteit:

„Biztos, hogy a szituacionisták, akiknek a »sosedolgozzatok« aforizmája jó néhány falat borított be 1968. május—júniusában, a kor gyermekei, egy (nagyon) relatív bőségű társadaloméi. Logikájukon is megérzik ez: mire jó biztosítani a gazdasági túlélést, ha az ember meghal az unalomtól; mit csináljunk egy olyan természettel, amelyet az ember meg-

alkotott és amelyet a profit fogalma szerint rendezett el? Az az alkotó tevékenység, amelyet a termelőmunkával szembeállítanak, a jövő ludikus korszakához tartozik, némelyek azt mondanák az utópiához...’’⁴⁵

A szituacionisták és a nyugat-berlini diákmozgalom tanulságait ötvözte a Sorbonne Párizs melletti, nanterre-i bölcsészeti karán megalakult Március 22-i Mozgalom.

Az egyik, Epistemon álnéven író nanterre-i professzor *Az eszmék, amelyek megrázták Franciaországot* c. könyvében⁴⁶ érdekes elemzést adott a bölcsészkar 1968 előtti eszmei helyzetéről. A liberálisnak tartott karon a társadalomtudományokban különböző irányzatok csaptak össze. A filozófiában a fenomenológia vált uralkodóvá a strukturalizmussal szemben, amelynek kevés képviselője maradt, s azok többsége is inkább a generatív grammatikát művelő Noam Chomsky táborában kötött ki. Az egzisztencializmushoz húzó Epistemon szerint 1968 májusa „nemcsak a párizsi diákfelkelést, nemcsak a francia egyetem vedlésének kezdetét jelzi, hanem a strukturalizmus halotti bizonyítványát is kiállította”. Ezt a megállapítását azzal indokolja, hogy a strukturalizmus elvetette a történelmet és a dialektikát, márpedig azok a hallgatók, akik Nanterre-ben az eseményeket elindították, e kettő hívei voltak. A pszichológia oktatói a pszichodrárával és a játék szerepével, a kis csoportok demokratikus magatartásával, a nem irányított beszélgetés témáival foglalkoztak, továbbfejlesztve Moreno, Levin és Rogers idevonatkozó elméleteit. Ezek a pszicho-

lógusok a struktúrák radikális reformját demokrati-
kus módon kívánták megoldani, ezzel szemben a
szociológusok — akik főleg a mindennapi tudat és a
manipuláció kérdését tanulmányozták — a „vad
forradalom” hívei voltak, amelynek előképét a
Párizsi Kommünben találták meg s köztük nem kis
hatást gyakoroltak olyan hajdani kommunisták,
mint Henri Lefèbvre.

A Március 22-i Mozgalom e liberális légkör ellenére
fellépett az egyetem és az azt fenntartó társadalom
ellen. A „mozgalmon” belül elutasított minden intéz-
ményesítést, de megkísérelte a csoportocskákat egy-
egy akcióra összefogni és a „kritikai egyetem” segít-
ségével elméletileg is alátámasztani tevékenységüket.
A kérdések, amelyeket a „kritikai egyetemen” fel-
vetettek, ezek voltak: ragaszkodni kell-e a közvetlen
cselekvéshez az egyetemen; szükség van-e arra, hogy
kevésbé radikális jelszavakkal a diákság jelentősebb
csoportját maguk mellé állítsák; nem a munkások
támogatására kell-e elsősorban törekedni; össze lehet-e
egyeztetni a munkások harcával való kapcsolatukat
saját cselekvésük autonómiájával?

Amikor májusban kirobbantak az ellentétek a diá-
kok és a hatóságok között, a Március 22-i Mozgalom
már nemcsak agitált, hanem cselekvésre is ösztönzött,
és szervezte azt. Egyik röpiratában tevékenységét a
következőkkel magyarázza:

„Azért harcolunk..., mert nem akarunk a követke-
zők lenni: tanárok az oktatásbeli szelekció szolgálatá-
ban, amely szelekció árát a munkásosztályból szárma-
zó gyermekek fizetik meg; szociológusok, akik jelszava-
kat fabrikálnak a kormányzat választási hadjáratai

számára; pszichológusok, akiknek az a feladatuk, hogy a »munkások seregét« jobb funkcionálásra készítsék a tulajdonosok érdekeinek megfelelően; tudósok, akiknek munkáját kizárólag a profitra épülő gazdaság érdekeinek megfelelően használják fel. Elvetjük ezt a jövőt, amely a »házőrző kutya« jövője.”⁴⁷

A harcot a munkásosztállyal együtt akarják folytatni s fellépnek azok ellen, „akik el akarják szakítani” tőlük a munkásokat.

Az egyetemi hallgatók szövetsége, az UNEF (Union Nationale des Etudiants de France) éppúgy, mint a felsőoktatási dolgozók szakszervezete, az SNE Sup (Syndicat National de l'Enseignement Supérieur) lényegében ugyanazokat a követeléseket tették magukévá, amelyeket a Március 22-i Mozgalom inspirált. Az UNEF egyik májusi röpiratában ezt olvassuk a célkitűzésekről:

„1. tényleges diákhatalom azonnali megteremtése az egyetemeken, amely minden meghozott döntéssel kapcsolatban vétőjoggal rendelkezik;

2. e ponthoz kapcsolódik az egyetemek és az egyes karok autonómiája;

3. a harc kiterjesztése minden olyan területre, amely az uralkodó ideológia terjesztésében részt vesz; ez tulajdonképpen az információ terjesztésének különböző területeit jelenti;

4. valóságos együttműködés a munkások és parasztok küzdelmeivel azáltal, hogy a kontestáció ugyanazon típusának problémája vetődik fel az üzemeken

belül és a szellemi foglalkozásúak struktúrájában is.”⁴⁸

Ugyanebben a röpiratban találjuk a következő megállapításokat:

„A jelenleg fennálló hatalmat csak akkor lehet megdönteni, ha a harcot maguk a munkások folytatják. Ez annyit jelent, hogy a társadalmi átalakulás fő mozgató ereje továbbra is a munkásosztály. A munkásoknak kezükbe kell venniök saját sorsuk irányítását és már most fel kell venniök a harcot a tulajdonosok hatalma ellen a gyárakban. Ez feltételezi, hogy rendszeresen részt vegyünk a munkásosztályon belül zajló vitákban. A részvétel célja nem az, hogy tanácsokkal lássuk el a munkásokat, hanem az, hogy megismertessük őket saját szempontjainkkal. Ugyanígy az egész, a diákok ellenőrzése alatt álló egyetemnek ki kell tárnia kapuit a munkások előtt, minden vitában biztosítani kell számukra a részvétel lehetőségét.”⁴⁹

Daniel Cohn-Bendit az 1968-as párizsi események után fivérével együtt könyvet írt ezzel a provokatív címmel: *Baloldaliság — a kommunizmus aggkori betegsége elleni gyógyír*.⁵⁰ Bevezetőjükben a szerzők hangsúlyozzák, hogy mindenekelőtt a munkásokhoz és a parasztokhoz kívánnak szólni, mert tudják, hogy „a forradalmi mozgalom csak abban az esetben lehet sikeres, ha egyrészt a munkások és a parasztok, másrészt az értelmiségiek egymástól való elkülönítését le tudja küzdeni”. Amikor azonban a kudarc okát

keresik, akkor elsősorban az úgynevezett cselekvő kisebbség problémáját vetik fel.

„Hogyan képzeljük el mi a forradalmi aktivitást? — kérdezik —. Elképzelésünk a forradalmi akcióról abból indul ki, hogy a militánsoknak semmi esetre sem szabad vezető kádereknek lenniök. Aktív elemek kisebbségét alkotják, különféle szociális rétegekből jöttek, és mélységes ideológiai egyetértés alapján egyesültek; elszánták magukat arra, hogy harcoljanak, hozzájáruljanak a harcok kiszélesítéséhez, leplezzék az uralkodó osztályok és az uralkodó bürokrácia csalási manővereit, s propagálják azt az eszmét, hogy a bérből élők, ha meg akarják védeni magukat, képesek a maguk kezébe venni a társadalom vezetését, és hogy ez a szocializmus.”

Vajon a „militáns kisebbség” megfelelt-e ezeknek a célkitűzéseknek 1968-ban? A Cohn-Bendit-fivérek levonják azt a következtetést, hogy a gyármegszállások után „a cselekvő kisebbségek nem voltak képesek példamutató akciók útján a bérből élőket a társadalom vezetésének kollektív átvételére készíteni”. Mi hát a tanulság? Szélesebb körű mozgalmat kell szervezni, amelyen belül sokféle áramlat létezik, s minden csoportnak — a kisebbségieknek is — joga van eltérő elméletek alapján autonóm akciókra. „Mindenelméleti pluralitásnak a társadalmi gyakorlatban kell lecsapódnia és mindenki által elismerten magától értető-dővé kell válnia.” Vannak persze közös jegyek is, amelyek az egyes csoportok szemléletét meghatározzák. A közös program a fizikai és szellemi munka közti megkülönböztetés megszüntetését kívánja a forradal-

mi gyakorlatban, a nők egyenjogúsítását, a munkás-önigazgatást, a hierarchizálás elítélését, az eszmék szabad áramlását, olyan forradalmi magatartást, amely fellép „az olyan zsidó-keresztény kísértés ellen, mint a lemondás és az önfeláldozás, mert a forradalmi harc olyan játék, amelyben mindenkinek akarnia kell részt venni”.

Az anarchizmusnak valamint más régi és „új baloldali” spontaneista és voluntarista teóriáknak zagyva keveréke mindaz, amit a két Cohn-Bendit elmond. A cselekvés azonban, amelyet a Március 22-i Mozgalom elindított, megragadta sokak képzeletét, és a kapitalista társadalom elleni fellépés, de még inkább az egyetemi állapotok elleni tiltakozás nem kevés fiatalt vonzott. A diákság jogos követelései a munkások rokonszenvét is kiváltotta anélkül, hogy saját célkitűzéseiket feladták volna.

A nagy tömegmegmozdulások olyan hangulatot keltettek, főleg értelmiségi körökben, hogy a forradalom lehetséges és hogy e forradalmi lendületet a Francia Kommunista Párt fékezi. Daniel Cohn-Bendit, akinek a francia polgári sajtó minden lehetőséget megadott arra, hogy nézeteit kifejtse, 1968 májusában a *Nouvel Observateur*-ben nagyon tudatosan azzal támadta a kommunista pártot, hogy az csak a bérharcot támogatja és mindent megtesz az uralkodó osztállyal szembeni konfrontáció elkerülése érdekében. A Jean-Paul Sartre-ral 1968 végén rögzített egyik beszélgetésében⁵¹ azzal dicsekszik, hogy a diákok forradalmi spontaneitással, program és párt nélkül hatalmas tömegeket tudtak mozgósítani. Az író ezen fellelkesedik és a következő konklúziót vonja le:

„Az önök akciójában azaz érdekes, hogy a fantáziát segíti hatalomra. Az önök fantáziájának is bizonyosan vannak határai, de önöknek sokkal több gondolatuk van, mint apáiknak. Minket idősebbeket oly módon neveltek, hogy kialakult az elképzelésünk arról, hogy mi a lehetséges és mi nem.”

Sartre elismeri, hogy a munkásosztály is képes a forradalomra, de szerinte azt a fiatalok tudják ki-
robbantani.

„Valami kiindult önöktől, ami meglepő, valami elképesztő, valami, ami mindazt tagadja, ami társadal-
munkat olyanná tette, amilyen ma. Ezt nevezném a
lehetőségek területe kiszélesítésének. Ne engedjenek.”

A „fantázia” valóban megjelent a falakon, s a fel-
iratok arról tanúskodtak, hogy a francia forradalom,
a kommün, az anarchizmus, a szürrealizmus, a szitu-
acionizmus elemei kerültek felszínre. Ilyen feliratokat
lehetett olvasni a politikai célkitűzésekről: „A képzelet
megragadja a hatalmat”, „A társadalom húsevő vi-
rág”, „Az ember a lehetetlen keresésével ismerte fel és
valósította mindig meg a lehetőséget”, „A forradalom
hihetetlen, mert igaz”, „Szisztematikusan kell kutatni
a véletlent”. Egyes feliratok az életmód megváltoz-
tatására utaltak: „Sose dolgozzatok!” „Vágyaimat
valóságnak tartom, mert hiszek vágyaim valóságá-
ban”, „Fogyassz többet, rövidebb ideig fogsz élni”,
„Sír az unalom”, „Szabadítsátok fel a szenvedélye-
ket”, „Hagyjatok élni”. Akadtak olyan feliratok is,
amelyek a különböző tendenciák közötti harcokra
utalnak, mint például: „Éljen a marxista—pesszi-

mista múlandó ifjúság” vagy „A Groucho-irányzat-hoz tartozó marxista vagyok”.⁵²

S. Ziegel *Május eszméi* c. könyvében⁵³ az eseményekben részt vett diákok két csoportját különbözteti meg. Az elsőbe tartoznak a különböző rangú és rendű „forradalmárok”, akiknek alapvető céljuk a kapitalista rendszer megdöntése, és akik szerint az „egyetem átalakítása elképzelhetetlen azon politikai kereten kívül, amelyet az említett célkitűzés (tehát a forradalom) határoz meg és azon szervezési és cselekvési formák nélkül, amelyek az egyetemen kívülre mutatnak és amelyeket ugyancsak ez a célkitűzés tételez”. Ez azonban kisebbség. A nem szervezett többség megelégszik az egyetem belső reformjával, de nem tudja, mit értsen ezen. Beszélnek „demokratikus” reformról, „szocialista” egyetemről, de hogy ez miként valósulhat meg, arról nincs elképzelésük. A mérsékelt követeléseket így határozzák meg: a felsőoktatási struktúrák egyesítése és a szétदारboltság megszüntetése; szabad bejutás az egyetemekre mindenki számára; az oktatás olyan tartalmának biztosítása, amely „progresszív módon segíti valamely tárgy elméleti birtokbavételét és ugyanakkor valamely hivatás cselekvő elsajátítását”. A vizsgarendszert úgy akarják megváltoztatni, hogy a munka ellenőrzése ne év végén történjék, hanem év közben, a kis csoportos foglalkozásokon. Tegyük hozzá: ezek a követelések, ha csak részben is, de helyet kaptak az Edgar Faure-féle felsőoktatási reformtörvényben.

A május – júniusi események után az „új baloldal” egyes szervezeteit a kormány feloszlatta, mások ma-

guktól szűntek meg. Két fő irányzat azonban tovább élt: az egyik a maoizmus, a másik a trockizmus.

Az elsőnek legismertebb — ha nem is legortodoxabb — ideológusa Alain Geismar, aki az 1968 május — júniusi események idején a felsőoktatási szakszervezet egyik vezetője volt, majd tiltott szervezkedés miatt börtönbüntetést kapott. Fő törekvése az, hogy az értelmiségiek és a munkások harcát összekapcsolja, és pedig úgy, hogy a közvetlen munkásérdeket szolgálja. Végső célja az új társadalom, amelyben a munkások kezükbe veszik a gyárakat, megszabadulnak a tulajdonosoktól és a művezetőktől, saját elképzeléseik alapján szervezik meg a termelést, szabadon kezdeményeznek, és teljes mértékben mozgásba hozzák alkotó tehetségüket. A munkások fogják megváltoztatni az egyetemeket is, arra készítetve a diákokat, hogy a nép körében tanuljanak, az üzemekben és a mezőkön dolgozzanak. A munkások segíteni fogják az értelmiségieket, különösen az írókat és a művészeket, hogy olyan alkotásokat hozzanak létre, amelyek lelkesedéssel töltik el az embereket.

„A művészek és írók új nemzedéke a munkások soraiból születik majd, akik szabad idejükben tanulhatnak és művelődhetnek; az új proletárkultúra, melynek gyökerei népünkben mélyen megtalálhatók, amely a nép örömeit, szenvedéseit és törekvéseit tükrözi, az üzemekben és a földeken fog kivirágozni...”⁵⁴

Ennek az új világnak a megvalósulásához népi állásfoglalásra van szükség, de nem passzív ellenállásra, hanem népi háborúra. „A hatalom a puskacsövekben van” — mondja Geismar. A háború forradalmi ki-

robbantásához meg kell teremteni a forradalmi pártot és meg kell kezdeni a forradalmi akciókat.

Geismar maoista csoportját támogatja Sartre is, akinek az „új baloldalhoz” való csatlakozása bizonyos érdeklődést, sőt csodálkozást is váltott ki azok után, hogy az ötvenes években késznek mutatkozott együttműködni a kommunistákkal. Először a *New Left Review*-ban, majd pedig a *Nouvel Observateur* 1970. január 26—február 1. számában megjelent interjújában Sartre maga áttekinti életútját és azokat a változásokat, amelyek gondolkodásában végbementek. A háború előtti és alatti szakaszt az egzisztencialista szabadságfelfogás szempontjából elemezve azt a következtetést vonja le, hogy a választási lehetőség abszolutizálása tévedés volt. *Az ördög és a jóisten* c. darabjában Heinrich alakjának megteremtésével már ezt az abszolutizálást igyekszik megcáfolni. Heinrich — mint Sartre mondja — szeretne választani, de nem választhatja sem az egyházat, amely magára hagyta a szegényeket, sem pedig a szegényeket, akik az egyházat hagyták el. „Teljesen kötve van helyzetéhez.” Tehát a társadalmi gyakorlat alapján kell a szabadságot meghatározni s eszerint a szabadság: „az a kis mozgás, amely egy teljes kötöttségben élő társadalmi lényből olyan személyt formál, aki nem váltja be azt a totalitást, ami a kötöttségből fakad”. A külső meghatározottságnak ez a hangsúlyozása — Sartre szerint — tulajdonképpen a marxizmus elfogadása, amelyhez való viszonyát néhány évvel előbb, 1964-ben *A dialektikus ész kritikája* c. könyvében fejtette ki.

Világnézetének másik forrása a pszichoanalízis, amelyet ma nem a descartes-i racionalizmus alapján vet el, hanem azért, mert nem dialektikus, mert olyan

komplexumokban gondolkodik, amelyek nem strukturáltak. Flaubert-tanulmányában éppen azt akarja megmutatni, hogy a külső meghatározottság hogyan „interiorizálódik”, hogyan lesz belsővé. A *vécu*, az élmény fogalmának a kidolgozása az a legfontosabb elem, amely fejlődését a *Lét és semmi* kiadása óta magyarázza. A „*vécu*” tulajdonképpen az egyéni és a történelmi fejlődés összekapcsolásának a lehetőségét teremti meg, s ennek jelentőségét szemléletileg és módszertanilag egyaránt kiemeli.

Politikai tevékenységében a „kontestációt” akarja folytatni, de nem az anarchizmus eszközeivel és nem is a kommunista pártok politikája alapján. Sartre a „kontestációban” nagy jelentőséget tulajdonít az értelmiségnek. Az értelmiség társadalmi funkciója szerint „a gyakorlati tudás teoretikusa”. Ugyanakkor függő helyzetben van: függ az uralkodó osztálytól nemcsak gazdasági, hanem ideológiai vonatkozásban is. Igazán értelmiségi akkor lesz, ha ráébred arra az ellentmondásra, ami e függőség és a tényleges értelmiségi hivatás között fennáll. Sartre szerint a „kritikus értelmiségi” kritériumai a racionalitás és a radikalizmus. A kettő a lehetőségek felmérésében összekapcsolódik. Franciaországban az értelmiségi feladata — mondja Sartre — a „kritikai” elemzés elvégzése, amelyet alkalmazni kell a reális helyzetre, de mindig úgy, hogy elvekre épüljön. Az értelmiséginek át kell gondolnia a forradalom fogalmát, és fel kell lépnie minden misztifikáció ellen. Az értelmiségi — Sartre szerint — nem politikus, az új programot kell sürgetnie, a fejlődés fő vonalait kell szem előtt tartania, de nem kell a konkrét, pontos részletekkel törődnie.⁵⁵

A *Der Spiegel*nek adott egyik nyilatkozatában⁵⁶

Sartre azt állítja, hogy valamiféle „ideológiai forradalom” bontakozik ki Franciaországban, amit bizonyítanak az úgynevezett kis főnökök elleni lázadások vagy az egyes gyárakban létrejövő munkásbizottságok. Ő maga ezeket az akciókat és szervezeti formákat támogatja, elutasítja a pártokat és a szakszervezeteket, s kijelenti, hogy egyszerre akar harcolni a kapitalisták, valamint a szocialista és a kommunista párt ellen, amelyek szerinte az 1972-ben elfogadott közös programmal a kapitalizmust támogatják. A reformokat megveti és a fiatalokra hivatkozva ő is az életforma forradalmát hirdeti meg:

„A fiatalok olyan követeléseket kezdtek hangoztatni Németországban és Franciaországban, amelyek már nem annyira a bérekre és az árakra vonatkoznak, mint egy szabad élet lehetőségeire és eszközeire, hanem olyan életre, amelyet érdemes élni, de nem olyan életre, amelyben sok fogyasztási cikk van. Ennél az oknál fogva számukra nem annyira az a fontos, hogy továbbra is a növekedés társadalmában éljenek, ahol egyre többet termelnek, egyre nagyobb profittal, és amelyben a környezet meg van fertőzve. Sokkal inkább arra gondolnak, hogy valóban a szükségletekből kiindulva termeljenek, mint a kínaiak, akik már nem érzik maguk mögött »kis főnökeik« hatalmát.”

Amikor megkérdezik tőle a *Der Spiegel* riporterei, hogy tulajdonképpen mit is képvisel, akkor ezt feleli:

„Közel állok egy olyan koncepcióhoz, amelyet Franciaországban *libertaire*-nek neveznek, ezen azt értem, hogy az ember ura a maga életének és élet-

körülményeinek. Ha az életemről én magam döntök vagy az a csoport, amelyhez tartozom, akkor szabadok vagyunk. Ennek előfeltétele, hogy nem létezik semmiféle kényszer. Más szavakkal, ennek feltétele a polgári kapitalista rend teljes átalakítása.”

A polgári újságírók megjegyzik, hogy ez — szerintük — elfordulás a marxizmustól, mire Sartre így válaszol: „Marxiánus vagyok és nem marxista.” Ezt az álláspontot úgy magyarázza, hogy *A dialektikus ész kritikájára* hivatkozik:

„Abban elfogadtam körülbelül az összes marxista elemzéseket, kivéve azokat, amelyek a »szituációban« levő emberekre vonatkoznak. Más szóval, ha a marxizmus dialektikus, akkor tökéletesen egyetérték vele. Van azonban egy marxista determinizmus, az egyéni vagy kollektív akció értékelését illetően, amelyet nem fogadok el, mert hű maradtam a szabadság eszméjéhez.”

Ez a szabadságfelfogás azonban most nem azonos azzal, amelyet a *Lét és semmiben* leírt, ahol az osztály nélküli ember szabadságáról szólt.

„Ma úgy vélem, hogy az ember szabad, de nincs felszabadítva, azaz van társadalom és vannak osztályok, amelyekben különböző erők elidegenítik az embert. Érvénytelenné teszik szabadságát és kényszerítik hogy olyan dolgokat tegyen, amelyeket, amikor már megtette, nem ismer el sajátjának.”

Saját helyzetét Sartre úgy jellemzi, hogy valahol a klasszikus és az új értelmiségi között áll. 1968-ig az volt a véleménye, hogy az entellektüel kiválasztott ember, „a gyakorlati tudás specialistája”, aki látja az ellentmondást egyrészt a tudomány és az oktatás univerzális célja, másrészt annak különleges felhasználása között olyan társadalomban, amelyben bizonyos osztályok vannak uralmon. 1968 után rájött arra, hogy a tömegek ellenzik a kiváltságokat, ezért az értelmiséginek csatlakozni kell hozzájuk. Ez magyarázza működését a „maók” (ahogy önmaga nevezi elvbarátait) körében.

A maoisták legfőbb „új baloldali” ellenfelei a trocisták s főleg az Alain Krivine vezette s 1973 júniusában betiltott Kommunista Liga (Ligue Communiste), amely a negyedik Internacionálé francia szekciójaként igyekezett párttá szerveződni. Ez a szervezet 1972 elején manifesztumot⁵⁷ tett közzé, amely — mint mondja — „négyévi elmélkedés eredménye”. Az elemzés abból indul ki, hogy a kapitalizmus megvetette a „harmadik ipari forradalom” alapjait, amelyben felhasználja a tudományt anélkül, hogy lemondana a profitszerzésről. A kollektív tudás felhasználása és a profitszerzésre épített társadalom közötti ellentét soha nem jelentkezett ilyen élesen. A kommunista pártok a tudományos haladás forradalmi jelentőségét hangsúlyozzák, a hippy-mozgalom és az ehhez hasonló tekintélyellenes ideológiák pedig a természethez való visszatérést hirdetik. A helyes megoldás a kapitalista társadalom megdöntése a forradalom által — mondják Krivine-ék.

A Kommunista Liga szerint a szocializmus egyenlő az automatizálással és a munkástanácsokkal. Tehát

ami a politikai szervezetet illeti, olyan államot kell létrehozni, amely a közvetlen demokráciára épít: a munkás-önigazgatásra az üzemekben és a munkásosztály önálló védelmi szervezeteire a hatalom védelmében. Csak ezen az alapon lehet a termelést és a fogyasztást is megfelelően megszervezni és lehet kielégíteni nemcsak mennyiségileg, hanem minőségileg is az ember szükségleteit, megszüntetni a régi embert. Nem minden út vezet ehhez a forradalomhoz — állítja a szervezet —, így például a kommunista pártok által kezdeményezett népfrontpolitika 1936-ban is elhibázott volt, és a most meghirdetett haladó demokrácia ugyancsak elfogadhatatlan.

Fel kell újítani 1968 emlékét — mondják —, és ebből merítve kell megszervezni az osztályharcot. Elsősorban a szakszervezetekben kell tevékenykedni, és olyan követeléseket célul kitűzni, amelyek lényegesen megjavítanák a munkásosztály helyzetét,

A kiáltvány szerint az oktatásügyben folytatni kell a harcot még akkor is, ha tudják, hogy az uralkodó osztály mindaddig, amíg meg nem döntik, kezében tartja az oktatást. Meg kell reformálni az egészségügyet, követelni kell a környezetvédelmet. Különösen nagy súlyt kell helyezni a fiatalok, a nők és a parasztok körében végzendő agitációs tevékenységre. Fel kell lépni az erős állam intézményei ellen, célul kell kitűzni a dolgozók kormányának létrehozását, amely államosít, bevezeti a dolgozók által demokratikusan megvitatott és kidolgozott tervezést, csökkenti a munkaidőt, üzemi és kerületi tanácsokat állít fel, felfegyverzi a munkásokat, olcsóbbá teszi az államapparátust, a nemzetközi politikában támogatja a felszabadulásukért küzdő népeket, közös védelmi

szerződést köt a szocialista országokkal s létrehozza Európa Egyesült Szocialista Államait.

Ez a sokféle elemből összetevődő program nem szüntette meg a frakció-harcokat a trockisták körében, és nem tudott szélesebb hatást kiváltani.

Bár Franciaországban az „új baloldal” szervezeteinek nagyobb a jelentőségük, mint másutt, a diffúz „balosság” itt is jelentkezik. Már Alain Touraine, az ismert polgári szociológus felvetette, hogy „a májusi felkelés inkább társadalmi mozgalom volt, mint politikai akció. Egy évszázaddal az utópikus szocializmus után és a technokrata társadalom születése pillanatában, az utópista kommunizmus kifejezése.”⁵⁸ Touraine megállapítása vitatható, de az kétségtelen, hogy az 1968 május–júniusi eseményekből megmaradt az utópia, a spontaneitás, a kreativitás hangulata, s ez alkalmas arra, hogy a „párizsi tavasz” ma neoromantikus áramlatokat tápláljon, s ezzel híveket szerezzen a fiatal értelmiség körében az irracionális filozófiának és egyben egyfajta depolitizálódásnak.

Franciaországban is történnek kísérletek az „ellenkultúra” megteremtésére, bár úgy látszik, hogy ezek a próbálkozások ellenállásba ütköznek még a „balosok” részéről is.

„A diákok és rajongóik — nyilatkozza Sartre az *Esquire* c. lapban 1972 decemberében — sohasem fogják megteremteni az ellenkultúrát... Ha létre akarunk hozni egy ellenkultúrát, akkor csatlakozni kell a tömegekhez, körül kell nézni és várnunk kell egy ideig. Ha az ember új életmódra tér át, akkor szükségszerűen másképpen fog írni vagy mindenestül

abbahagyja az írást. Az igazi ellenkultúrának a tömegek által alakított és terjesztett kultúrának kell lennie.”

Sartre az új irodalom egyik jó példájának tartja az 1789-ről szóló Mnouchkine darabot, amelyről azt állítja, hogy a fiataloknak nem volt szükségük íróra, csak szövegíróra, aki gondoskodott arról, hogy az állítmányok a helyükön legyenek. Ezt a spontaneitás és kollektivitás megnyilvánulásának tartja. Amikor az újságíró megkérdezte, hogy mit csinálna, ha Párizsban kitörne a kulturális forradalom — megpróbálkozna-e azzal, hogy megakadályozza a Nemzeti Könyvtár felgyújtását, hogy megmentse a Mona Lisát stb. —, Sartre azt válaszolta, hogy „ami a Mona Lisát illeti, hagynám, hogy elégessék és emiatt csöppet sem fájna a fejem. De néhány más dolgot talán védelmembe vennék. Hogy ez sikerülne-e, az már más kérdés...”

Ha általánosságban akarjuk jellemezni a francia „új baloldalt”, akkor Claude Prévost⁵⁹ álláspontját kell elfogadnunk, aki ennek jellemzőit 1969-ben főleg a diákság vonatkozásában határozta meg:

1. A „teremtő erőszak” kultusza, amelyet olyan ösöktől örökölték, mint Georges Sorel, a fasizmus egyik ideológiai előfutára. Ehhez kapcsolódik az úgynevezett kreativitás, a teremtés vágya, amelyet sokan azonosítottak az ünneppel, az örömmel, a váratlansággal.

2. A spontaneitás, amelyet hajdan Proudhon is hirdetett, akinek a hatása — tegyük hozzá — a nem-

marxista értelmiségi körökben megerősödött, hiszen kispolgári demokratizmusa rokonszenves előttük.

3. A „fogyasztói társadalom” elleni lázadás, amelyben a botránykeltés és ezzel együtt a szürrealizmus bizonyos elemei is megtalálhatók (Breton „újjászületésének” ez egyik magyarázata).

4. A globális „kontestáció”, ami kétségbevonást, megkérdőjelezést jelent, és meg is marad a tiltakozás, valamilyen általános nonkonformizmus szintjén.

5. Illuzionizmus a tekintetben, hogy a kapitalizmus megbukott, s a burzsoázia kész önmaga átadni a hatalmat a forradalmi erőknek.

6. Az „apparátus” vagy a „bürokrácia”, azaz a Francia Kommunista Párt és a CGT elítélése, amelyek „elárulták a forradalmat”.

7. Az értelmiség, de főleg a diákság vezető szerepének hirdetése.

Tegyük ehhez hozzá, hogy már 1968-ban is akadtak határozott politikai eszmerendszerrel jelentkező csoportok, amelyek az előzőekhez újabb jellemzőket adtak hozzá. Ezek a csoportok később önállóan léptek fel, sőt szembekerültek egymással. A diffúz „baloldaliságra” azonban még mindig jellemzőek azok a vonások vagy azoknak egy része, amelyeket Prévost felsorol.

A „balosságból” kiábrándult fiatalok és értelmiségiek egy része az elmúlt időkből a Francia Kommunista Párt felé fordult. A kommunisták és a szocialisták közös platformja és az 1973-as választások széles körökben felkeltették azt a reményt, hogy változtatni lehet a jelenlegi francia politikán és reformokkal elő lehet készíteni a szocialista társadalom kialakulását. Ennek következménye lett az, hogy az 1968-as „ba-

losok” közül sokan részt vettek a szocialisták, kommunisták közös platformjának népszerűsítésében és kommunisták mellett álltak ki a választási hadjáratban.

OLASZORSZÁG

Az „új baloldal” jelentkezése Olaszországban is a diákmozgalmakhoz kapcsolódik. E mozgalmak balos célkitűzéseit 1968-ban a nemzetközi nyilvánosság számára a torinói tapasztalatokból kiindulva Vittorio Rieser foglalta össze.⁶⁰ Riesert nem elégíti ki az egyetem reformja, szeretné ha a diákság ki tudná terjeszteni befolyását és kapcsolatot tudna teremteni a munkásosztállyal és szervezeteivel. Józanul látja azonban, hogy erre sok lehetőség nincs, s ezért az alkalmas történelmi pillanatra várva, magát a diákmozgalmat kívánja fenntartani. Rieser szerint „a diákmozgalom teljes szabadsága és konkrét előnyök birtokában” a neki legjobban megfelelő témákban és módszerekkel kifejthet politikai munkát is az egyetemen. Nem kell elfogadnia a felülről rákényszerített reformokat — köztük a „koadminisztrációt”, tehát a diákok részvételét az egyetem irányításában —, inkább nyugat-berlini mintára a „kritikai egyetemet”, az úgynevezett ellenkurzusok megszervezését javasolja. A különböző egyetemek diákszervezetei között kapcsolatot kell teremteni és szembe kell szegülni minden lokális elzárkózással, ami az itáliai diákmozgalmakra nagyon is jellemző volt.

Az egyetemen kívüli harcot Rieser nemzetközi összefüggésben képzei el s mindenekelőtt a külön-

böző szabadságjogokat korlátozó törvények ellen akarja irányítani. Ezzel kapcsolatban fontosnak tartja a kapitalista tömegkommunikáció elleni fellépést és a tájékoztatás új formáinak kialakítását, hogy ily módon ösztönözzék a munkások bérharcát. A szervező munkát munkahelyi bizottságokra, az egyetemen kívüli tanulócsoportokra kívánja bízni. A közvetlen cél az egyetemeken tömeges méretű konfliktusok szervezése és ezzel párhuzamosan a belső politikai vita folytatása.

„A tömegek közreműködését igénylő konfliktusok nélkül nincs remény aktív kis csoportok alakítására, mert az aktivisták száma csökken, és azért sem, mert hiányzik a konkrét politikai tudatosság, amire szükség van a diák-környezetben, ahol nagy a veszélye a szónokias szélsőségeknek és a cselekvésben való tehetetlenségnek.”

Riesernek ez az állásfoglalása világosan mutatja, hogy bár az olasz diákmozgalom egyes képviselői merítenek a nyugat-berlini példából, mégis sokkal kevésbé magabiztosak, és különösen óvatosan foglalkoznak a munkásosztállyal, valamint a kommunista párttal kapcsolatban. Ennek oka nemcsak az, hogy a munkások itt heves harcot folytatnak munka- és életkörülményeik megjavításáért és hogy erős a kommunista párt, hanem az is, hogy az Olasz Kommunista Pártnak és ifjúsági szervezetének jelentős befolyása van számos egyetemen.

Az Olasz Kommunista Pártban egyébként vita alakult ki a diákmozgalomról. Giorgio Amendolának, a Politikai Bizottság tagjának a kétfrontos harcot

hirdető 1968-as állásfoglalása, majd Luigi Longónak, a párt akkori főtitkárának a diákvezetőkkel folytatott beszélgetése azt bizonyította, hogy az olasz kommunisták idejében felismerték az ultraradikális elképzelések mögött jelentkező reális és illuzionista elemeket és megfelelő választ adtak rájuk.⁶¹

A diákmozgalomban a leginkább elméleti álláspontot a trentói Társadalomtudományi Intézet hallgatói képviselték, akik az egyetemet termelési intézménynek fogták fel, amely egy különleges árufajtát, a diplomást vagy a diplomaszerezésben elfoglalt munkaerőt termeli ki. Ezt az „árut” a munkapiacon el lehet adni a termelési folyamat kibontakozása során félkész- vagy készáruként. Az egyetem teljes mértékben a kapitalista társadalom érdekeit szolgálja a mennyiségi és minőségi ellenőrzés rendszerével és természetesen azzal, hogy milyen minőségű árucikket bocsát a társadalom rendelkezésére. Az egyetem azonban nemcsak termelési, hanem hatalmi szervezet is — mondták —, amely arra szolgál, hogy „politikailag fegyvertelen és szakmailag korlátolt végrehajtókat képezzen ki”. Ezzel a kettős jellegű szervezettel szemben a trentói diákok a „diákhatalom” megszervezését javasolták, tehát valamilyen diákönkormányzat létrehozását.⁶²

A nyugat-európai diákmozgalmak lanyhulásával egyidejűleg Olaszországban is eljelentéktelenedtek az egyetemi akciók. A diákok egy része — főleg Milánóban — megpróbálta fenntartani önálló szervezetét, a Movimento Studentescót, amely elsősorban az egyetemi követelésekért harcol, bár hangsúlyozza a tömegmozgalmakkal való kapcsolatok fontosságát. A szervezet minden párttól, de a „balos” csoportoktól

is igyekszik elhatárolni magát.⁶³ Amint azt a Centro di Coordinamento Campano elnevezésű, Rómában és Nápolyban működő diákszervezet egyik 1969-ben kiadott felhívása bizonyítja, az egyetemi hallgatók egy részében ellenállás alakult ki a Movimentóval szemben, mert szerintük az főleg szakszervezeti jellegű tevékenységet fejt ki. A Centro hívei minden részleges küzdelmet támogatni akarnak, de szembe akarnak szállni az illúziókkal és a misztifikációkkal, amelyek ezeket kísérhetik. Céljuk a diákok különböző kategóriáinak egyetemi helyzetét és elhelyezkedési lehetőségeit tanulmányozni, társadalmi szinten pedig különösen ideológiai kérdésekkel kívánnak foglalkozni a „tudati szint emelése” céljából.⁶⁴

A különböző diákcsoportok kezdettől fogva igyekeznek kapcsolatot teremteni a munkásokkal. Az 1969-ben megalakult maoista jellegű Munkáshatalom (Potere Operaio) elnevezésű csoport elsősorban a munkásokhoz fordul, arra szólítva fel őket, hogy tagadják meg az „árutermelést”. Hívei elutasítják a létező szocializmust — kivéve a kínait —, mégpedig azon az alapon, hogy a szocialista országokban a termelési viszonyokban a kapitalizmus, a termelés és a csere módjában pedig a szocializmus uralkodik. „A munkások harca — mondja egyik kiáltványuk — az egyesült tőke formájában fellépő egyesült tulajdonosok és a »tőkés« kizsákmányolás »szocialista« irányításának perspektívája ellen irányul.” A két társadalmi rendszernek ez az egybemosása, amely a legprimitívebb „elemzésre” épül, lényegében a kapitalis-

ta ideológusok iparitársadalom-felfogását és a konvergencia-elméletet teszi magáévá.

A Munkáshatalom nem a bérharcot állítja előtérbe, amikor arra szólítja fel a munkásokat, hogy szabadítsák fel magukat az értéktermelés és a munkavégzés kényszere alól, hanem a politikai küzdelmet, a hatalom megragadását, amelyhez szervezetre van szükség. „Kommunizmus és szervezet. Ez a jelszó uralkodik majd a '70-es években” — mondják egyik programjukban.⁶⁵

Az olasz „hivatalos” maoisták álláspontját a legpregnansabban G. Mottura fejezi ki, aki az 1968-ban megalakult Marxista — Leninista Uniót képviseli.

„Helyes volna — írja Mottura —, ha minden elvtárs a fejébe vésné, hogy

a) a kapitalizmus az ellenség;

b) úgy semmiképpen sem harcolunk a kapitalizmus ellen, ha megelégszünk iránta érzett gyűlöletünk kinyilatkoztatásával, anélkül, hogy ismernénk konkrét és reális megjelenési formáit, s anélkül, hogy ezt az ismeretet az osztály szintjén a politikai munka alapjává tennénk;

c) ez közösségi szervezetet és fegyelmet követel meg, valamint világos, néha kellemetlen, de sohasem heroikus vagy elbizakodott egyéni döntést;

d) az egyetlen mód arra, hogy helyesen indítsunk el egy folyamatot, amely ebbe az irányba halad anélkül, hogy újabb szektaalapítássá válna, Mao Cetung útmutatásának szigorú betartása — főleg a militánsok egymás közti kapcsolatában és a munkásokkal és az őszinte forradalmárokkal való kapcsolatokban — a szubjektivizmus, szektarianizmus és a

sztereotip stílus veszélyeiről, a következő két szabálynak megfelelően: »tanuljunk a múlt tévedéseiből, hogy a jövőben ne kövessük el őket« és »a beteg megmentése érdekében kezeljük a betegséget«.”⁶⁶

Ennek az állásfoglalásnak úgy látszik nem volt különösebb fogamatja, mert az 1972-es választásokon az Olasz Kommunista (Marxista—Leninista) Párt néven indult unió mindössze 85 000 szavazatot kapott.

Az anarchistákra mindenekelőtt a Valpreda-per hívta fel a figyelmet. Kezdetben úgy látszott, hogy az egész olasz „új baloldal” összefog Valpreda védelmében, akivel szemben az eljárást az Olasz Kommunista Párt is kifogásolta annak törvénytelensége miatt. Az A Harc Folytatódik (Lotta continua) elnevezésű spontaneista csoport napilapot jelentetett meg *Processo Valpreda* címmel, és más csoportokkal együtt közös bizottságot is hozott létre abból a célból, hogy eszméi mellé állítsa főleg a fiatalok egy részét. A bizottság hamar szétesett, mert a Munkás Élcsoapat (Avanguardia Operaio), a trockisták és egyes maoisták nem voltak hajlandók támogatni azokat a csoportokat, amelyek az azonnali fegyveres harcot tűzték ki célul.

Az A Harc Folytatódik csoport egyébként arra törekszik, hogy mindenekelőtt az üzemekben vesse meg a lábát és a különböző bérharcokat igyekszik politikailag befolyásolni. Azzal büszkélkedik, hogy a munkások képviselője és nem valamilyen „eszmei áramlatot” indít el, amely „újságírókra” támaszkodik, mint az II Manifesto. Az II Manifesto viszont az A Harc Folytatódik és a Munkás Élcsoapat tevé-

kenységéről nincs jó véleménynel, mert ezek „csoport-győzelmi illúziókba szédülnek bele, elkerülik a tapasztalatból adódó bonyolultabb problémákat és átugorják azokat a nehézségeket, amelyekbe a forradalmi stratégia Nyugaton beleütközik” — mondták a Munkáshatalommal közösen szervezett, 1971. januári „Országos Munkáskonferencián”.⁶⁷

Az Olasz Kommunista Pártból kizárt II Manifesto csoport kezdetben azt a feladatot tűzte ki célul, hogy valamilyen „ideológiai ellenközpontot” hoz létre az Olasz Kommunista Párttal szemben, amelyet opportunizmussal és reformizmussal vádolt. Lucio Magri, e csoport egyik ideológusa az „új realizmusért” szállt síkra Lenin és Gramsci egyes megállapításait is felhasználva, de úgy, hogy lényegében elutasította a létező szocializmust és a kommunista pártok politikáját. Ez az „új realista” elmélet elveti Marx és Engels felfogását a burzsoá állam jellegéről, amikor azt mondja, hogy „az elnyomó gépezet nem alkotja többé a burzsoá állam lényegét, mivel megváltoztak az egyensúlyok a társadalmon belül, mivel a rendszer katasztrofális logikája új formában jelentkezik, mivel uralma elmélyültebb, tagoltabb és összetettebb lett időközben”. A monopolkapitalizmusban egyrészt olyan változások történtek — mondja —, amelyek nem teszik szükségessé, hogy az állam speciális elnyomó erőként jelentkezzen, másrészt az állam aktívabb lett és közvetlenebbül beavatkozik a gazdasági életbe.

Bár Magri bírálja Galbraith, Schumpeter és mások reformista nézeteit, tulajdonképpen elfogadja a technokráciára és a bürokráciára vonatkozó megállapításaikat. De elfogadja a liberális polgári köz-

gazdászoknak és a szociológusoknak a munkásosztály „integrációjáról” kifejtett nézetét is. A munkásosztállyal és pártjával — Gramsci gondolatát meghamisítva — az úgynevezett blokk vagy tömb fogalmát állítja szembe.

A „történelmi blokk” Gramsci szerint az egyes osztályok és azok hegemoniája alatt levő szövetséges csoportok gyakorlati és intellektuális-morális tevékenységének az egysége egy adott történelmi időszakban⁶⁸. Ennek megteremtése — ellentétben Magri felfogásával — feltételezi a munkásosztály és a párt vezető szerepét. A „tömb” kialakításáról Magri ezt írja:

„Az államhatalom meghódítása, vagyis hatékony, megfelelően homogén és erős többség megszerzése, amellyel végre lehet hajtani a társadalom általános átszervezésének feladatát semmiképpen sem lehetséges másképp, csak úgy, ha egymást követő megmozdulások és tapasztalatok során erős tudati közvetítéssel kialakítunk egy pozitív alternatívát, olyan erős tömböt, amelyben tudatosan és tagoltan él a felépítendő új társadalom távlata. Enélkül ugyanis a rendszer ellentmondása, amely mélyül, sohasem csap át a társadalmat felforgató lendületbe; a társadalmi osztályok, maga a munkásosztály is a fennálló hatalom zsarolásának áldozata lesz, kielégítetlen szükségletei kollektív neurózissá fajulnak, irracionális kitörésekben és individuális elkülönülésekben nyilvánulnak meg.”

Ennek a „tömbnek” a megteremtésére Magri nem a kommunista pártot tartja alkalmasnak, hanem egy „tömegpártot”.

„A tömegpárt az autonóm intézmények és szervezetek csillagképének középpontjában áll, de nem alkot érdekcsoportot, nem testületi törekvések kifejeződése, nem hatalmi eszköz. Olyan homogén párt, amelyet tudatos távlat vezet és már feloldotta a vezetők — vezetettek antagonizmusát, szigorúan demokratikus és alkotó módon él minden egyes katonájával.”

Magri ehhez a ködös teóriához kapcsolja a forradalom utáni időkre a közvetlen demokráciáról és az állam elhalásáról szóló elmélkedéseit.

Az II Manifesto 1971 elején úgynevezett országos munkáskonferenciát hívott össze Milánóban, amelyen a Munkáshatalom képviselői is részt vettek. Itt előterjesztett egy dokumentumot azzal a céllal, hogy ez az „új baloldal” közös fellépésének programjául szolgáljon. A szerzők bírálták az A Hare Folytatódik és a Munkás Élcsapat elnevezésű szervezeteket, amelyek nem voltak hajlandók részt venni a konferencián, de őket is — és természetesen a Munkáshatalom megjelent képviselőit — arra hívták fel, hogy újabb és újabb követelésekkel és az ezekért folytatott bérharcokkal akadályozzák meg a kapitalizmus gazdasági egyensúlyának a helyreállítását. Folytatni kell — mondják — a küzdelmet a közszolgáltatások és a költségvetés terhére végzett közérdekű beruházásokért, hiszen ilyen módon is szembe lehet szállni a kapitalizmus munkásellenes

politikájával és arra lehet kényszeríteni a parlamentet, hogy újabb előnyös törvényeket hozzon.

A harc szervezeti formáit illetően az a véleményük, hogy azok nem kereshetők sem a szakszervezetekben, sem pedig a munkásmegbízottak tanácsaiban.

„Taktikai és stratégiai vonalon a politikai és ugyanakkor szakszervezeti autonóm osztályszervezeteket kell erősíteni; ezek a szervezetek szükségszerűen a szakszervezet mellett fognak állni, vitatkozni fognak vele, rákényszerítik, hogy helyes irányban haladjon, s magukkal ragadják legjobb aktíváit.”

„Politikai bizottságokat” kell tehát szerintük szervezni, amelyek az „élcsapat” állandó találkozási szervei egy adott gyárban, kerületben vagy területen. Ez átmeneti szervezeti forma, és addig van rá szükség, amíg hiányzik egy forradalmi párt és egy valószínű tanácski struktúra.⁶⁹

E program alapján az „új baloldal” egységét nem tudták összekovácsolni. Az II Manifesto képviselői bármennyire tiltakoztak is az ellen, hogy politikai pártot hozzanak létre, az 1972-es választásokon mégis külön listával indultak és súlyos vereséget szenvedtek. Ezek után a csoport egyik legnevesebb tagja, Aldo Natoli éles kritikát gyakorolt saját működésük felett, elmondva, hogy az „új baloldal” összefogását célzó elképzelések nem voltak reálisak, és hogy az új párt megalakítását olyan műveletnek tartja, amelyet „asztalnál” határoztak el, „a szervezet infantilis vagy bürokratikus felfogása” alapján. A kiábrándulás oda vezetett, hogy az II Manifesto vezetői közül némelyek szeretnének visszatérni az Olasz Kommunista Pártba,

mások viszont az „elméleti munkát” helyezik előtérbe, s ezzel lemondanak a politikai akcióról.⁷⁰

Az olasz „új baloldal” egy részében a politikai kudarcok után a neoromantikus irányzatok kerekedtek felül, amelyeket amerikai és nyugat-európai forrásokból táplálnak. Ezek főképpen fesztiválok szervezésében és különböző divatjelenségekben nyilvánulnak meg. (A *Re Nudo* c. lap 1971. október 25-i száma például arról ad hírt, hogy Ballabióban a pop-fesztivál idején két napig uralkodott a „kommunizmus”.)

Olaszországban, a nagy gazdasági, társadalmi, kulturális ellentétek hazájában, az „új baloldali” áramlatoknak különösebb jelentőségük nem lehet — megnyilvánulásai legfeljebb színfoltok a nyugat-európai balos értelmiségi és diáklóklórban.

Mint Enrico Berlinguer, az Olasz Kommunista Párt XXIII. kongresszusán mondta, a baloldali „qualunquizmus” (ez az elnevezés az „uomo qualunque” kifejezéshez kapcsolódik, amely az „utca emberére” utal, akit elsősorban a jobboldali irányzatok, a fasiszták igyekeztek a második világháború után befolyásolni) a fiatalok naiv, de egészséges lázadására és a kispolgári csoportok frusztrációs érzésére épít, de lényegében antikommunista, legfeljebb új változatban.⁷¹

Az 1972-es választásokon a tömegek elutasították az antikommunizmust és a hozzákapcsolódó kalandorpolitikát, de ezzel a politikai küzdelem nem dőlt el: hatalmas bal- és jobboldali erők állnak szemben egymással, s a „balos” csoportok tevékenysége ebben a helyzetben csak a zavarkeltést szolgálhatja.

Angliában az „új baloldal” először a Munkáspárt soraiban jelentkezett. Ezért némelyek nem is tartják „igazinak”. Tevékenységét nézve azonban az, mert ideológiailag az 1968-as mozgalmak egyik előkészítője.

Stewart Hull, Raymond Williams és Edward Thomson 1967-ben fogalmazták meg a *Május elsejei kiáltványt*,⁷² amely megpróbálta felmérni a kapitalizmus angliai helyzetét és ebben meghatározni az „igazi” baloldal feladatait. A Munkáspárt hosszú kormányzási tapasztalata — e manifesztum szerzői szerint — bebizonyította, hogy a reformista politika kudarcot vallott. Ennek okait elsősorban a kapitalizmus új megnyilvánulási formái között keresik. A „new capitalism” mozgatóit, működési és ellenőrzési módjait tekintve lényegesen különbözik a szabadpiaci kapitalizmustól:

„Olyan gazdasági rend, amelyet a magánfelhalmozás jellemez, ahol a döntő gazdasági hatalmat egy maroknyi hatalmas ipari részvénytársaság tartja kézben minden szektorban. A működési méretek, a komplex szervezet és az ilyen egységek ellátásához és ellenőrzéséhez szükséges fejlett technika, valamint mindent átható befolyásuk a társadalom egészére oly kiterjedtek, hogy a készletek elosztása és az igények formálása nem bízható tovább a szabadpiac játékára. A technikai újítások, a hosszú távú önfinanszírozási beruházások és a gazdasági növekedés szükséglete, a fogyasztói igények előrejelzésének és alakításának vágya a gyakorlatban már lényegesen

módosították a szabadpiaci kapitalizmus mechanizmusait.”

A modern kapitalizmus célkitűzései pontosan meghatározottak:

„Az uralkodó filozófia szerint most a racionalizálás további folyamatára van szükség, oly módon, hogy a társadalom képes legyen tudatosan áttérni az ellenőrző árrendszerre, a meghatározott normák között folyó béralkura, az igények irányítására és az utasítások hatékony átvitelére a csúctól a »parancsnoklási lánc« alapjaiig.”

Az irányításnak ez az igénye felveti a tervezés kérdését, de nem azért, hogy a magánprofitot alárendeljük a társadalom érdekeinek. A tervezés csak a jobb előrejelzést, a beruházási és egyéb döntések jobb koordinációját jelenti és a céltudatosabb ellenőrzést a kereslet felett. Egyszóval nem az a követelmény, hogy a tervezéssel egy jottányit is változtassanak a kapitalista rendszeren.

A szerzők szerint az állam ilyen helyzetben a „kritikus” szerepét kezdi játszani, „magára veszi a felelősséget a gazdaság pénzügyi eszközökkel való átfogó irányításáért”. Ezzel az állam a kapitalizmus érdekeit szolgálja, és hozzájárul a munkásság életszínvonalának emelkedéséhez. A bérnövelést azonban termelékenység megegyezésekhez köti és a „jóléti ellátás” a modern kapitalizmust támogató és nem azt megváltoztató struktúrává válik:

„A sikeres modern kapitalista rendszerben tehát az

emberek bizonyos mértékben növekvő jólétet és bőséget élvezhetnek, amennyiben növekszik a termelékenység, de ez a rendszer a jövedelem, a gazdaság, a lehetőség, a tekintély és a hatalom szempontjából már definíciója szerint nem törekszik egyenlőségre. Végbe-mehet a társadalmi státus bizonyos kiegyenlítődése, mindamellett a »nyílt kapitalista« társadalmak — melyekben a rétegződés nem szembetűnő — még mindig zárt hatalmi rendszerek. A piaci kapitalizmus egy osztálytársadalom konfliktusos viszonyait hozta létre; a szervezett kapitalizmus, amennyiben sikeres, megkísérli felszámolását, ám nem a vagyon és a hatalom tényleges viszonyait megváltoztatva, hanem félretéve a közösség és az egyenlőség minden emberi megfontolását, biztosítva a szervezett termelők és fogyasztók megtervezett kielégítését.”

Az angol Munkáspárt a „modernizáció” jelszavát hangoztatva tulajdonképpen ezt a feladatot akarta magára vállalni. A manifesztum szerzői megállapítják, hogy ez a „modernizáció” a változás egy bizonyos perspektíváját nyitja meg, de csak a magatartások, a szokások, a technikák, a gyakorlati fogások változnak, a gazdasági és társadalmi hatalom rendszere változatlan marad. A „modernizáció” a technokrata modell érvényesítése: konfliktusmentesség és politikai semlegesség, amelyben a valódi társadalmi konfliktusokat és problémákat a „tudományos forradalom”, a „közmegegyezés” és a „termelékenység” absztrakcióival lehet feloldani.

Ezt a tendenciát erősíti a szerzők által „új imperia-lizmusnak” nevezett nemzetközi rendszer is, amelynek jellemzője a nagy nemzetközi vállalatok kialaku-

lása és terjeszkedése. Ezek a nemzetközi korporációk elsősorban a fejlett tőkésszágokban ruháznak be, meghatározva a termelést és a profit szétosztását. A fő szerepet az amerikai imperializmus viszi és az angol munkáspárti politika is ezt támogatja.

Ezzel a bel- és külpolitikával szemben hirdetik meg a manifesztum szerzői az „új baloldal” programját, amely a következő megállapításokból indul ki:

1. A rendszer nem képes megoldani a társadalom fő problémáját, azaz nem tudja megteremteni a nép jólétének feltételeit;

2. nem tudja megoldani azokat az új problémákat, melyek az értelmes munkával, a szabad idővel, a közösségi részvétellel, a környezetvédelemmel, a nők teljes egyenjogúságával függenek össze;

3. a rendszer nem képes együttműködni a vele valóban konfliktusban álló politikai pártokkal és mozgalmakkal, és ezért megkísérli azokat megfosztani értelműktől, ami a gyakorlatban emberek ezreinek megfosztása fontosságuktól, értékeiktől és részvételi lehetőségeiktől;

4. a rendszer nem egyéb, mint egy kisebbségi hatalom struktúráinak megőrzési módja a világforradalommal szemben.

„A rendszer a kíváncsok világról alkotott saját haladó elképzeléseire koncentrálva háborúba és súlyos fegyverkezésbe merül, miközben saját életmódját mint örökkévaló kellemes paradicsomot állítja be. Ez az ellentmondás már kezdi összetörni a rendszert, továbbra is rombolni fogja. Ez a gyenge láncszem egyébként ésszerűnek ható politikájában. Ez az a pont, ahonnan a változás kezdődni fog és ahol kész-

nek kell lenni a változás határozott keresztülvitelére egészen addig, amíg a rendszer mint egész, összeomlik.”

Végül is a manifesztum szerzői meglegszenek azzal, hogy általános és hosszantartó kampányt hirdetnek meg a szocialista erők összefogására. A mindennapi apró harc szükségére hívják fel a figyelmet, de azt nem határozzák meg, hogy milyen erők, milyen szervezetek képesek az új hatalmi struktúra kialakítására.

Ezt a hagyományosnak nevezhető „új baloldalt” radikalizmusban meghaladta a diákmozgalom, amely Angliában is jelentkezett, bár erőtlenebbül, mint másutt. Tom Fawthrop, aki a hulli egyetem diákmozgódulásaiban vett részt, egyik 1968-ban írt cikkében⁷³ kijelenti, hogy a szociáldemokrácia, a fabianizmus és a kommunizmus egyaránt elítélendő, mert mindhárom reformista, a diákmozgalom viszont forradalmi változást hirdet. A forradalmi ideológia kiindulópontja a marxizmus, de — amint mondja — „nem az elszemélytelenített és nem a doktrinér marxizmus”, hanem az, amelyet elemző módszernek és pozitív perspektívának lehet tekinteni.

Marxból a diákok a forradalmi szabadság problémáját emelték ki, amelyet Fawthrop a következőképpen határoz meg:

„A szocializmus nyelvén a szabadság azt az állapotot jelenti, melyben az ember birtokolja és ellenőrzi saját társadalmának erőforrásait, azt a körül-

ményt, ahogyan ezeket az erőforrásokat a többség minél nagyobb előnyére használják fel.”

Fawthrop a szabadság megvalósítása egyik eszközének tartja a „diákhatalmat”, amely az ellen harcol, hogy a felsőoktatási intézmények beépüljenek a monopolkapitalista rendszer szükségleteibe és a kapitalista ideológia terjesztését szolgálják. A „diákhatalmat” szorosan összeköti a társadalomban érvényesítendő munkásellenőrzéssel. Ezzel kapcsolatban a Párizsi Kommün példáját idézi, de úgy, hogy annak tanulságait anarchista szemszögből magyarázza. A munkásellenőrzés új intézményeire szerinte az a jellemző, hogy a határozatokat úgynevezett nyílt csoportok hozzák, hogy kollektíven alkotják meg a társadalmi viszonyok „elfogadható formáját”, és hogy beillesztik az embereket a közösségbe.

A szerző tiltakozik a Marcuse-hívők azon felfogása ellen, mely szerint a munkásosztály elpolgáriasodott. Fawthrop hisz annak lehetőségében, hogy a forradalmat a proletariátus hajtja végre. Ebben a „hitben” azonban egy jó adag ouvrierizmus is meghúzódik, amely a munkásosztály spontán forradalmi öntudatát becsüli túl.

Megmosolyogtató az a magabiztosság, amellyel Fawthrop a diákság szerepét határozza meg, mégpedig a lenini tapasztalatot elítélve:

„Ha eljön a forradalom órája — írja —, emlékezzünk majd a bolsevikok ironikus tapasztalatára és bízunk abban, hogy mi — velük ellentétben — képesek leszünk majd lépést tartani a munkások politikai öntudatával.”

Ez az önbizalom általában jellemző az angliai diákmozgalomra, amelynek olyan színes vezető egyénisége is akadt, mint a pakisztáni milliomos fia, Tariq Ali, aki 1968-ban azzal fenyegetőzött, hogy forradalmi szocialista pártot fog létrehozni, a diákokra és a bevándoroltakra támaszkodva. Szerinte ez sokkal könnyebb lesz Angliában, mint Franciaországban, mert ott nincs kommunista párt: „Csak úr van! Fajgyűlölet és konzervativizmus ellenére a munkásosztály radikalizálódni fog, amikor a gazdasági helyzet megromlik.”⁷⁴ Hogy a gazdasági helyzet miként fog megromolni és a párt hogyan alakul ki, erről Tariq Ali írásából sokat nem tudunk meg.

1968 óta az angol „új baloldal” egy része a trockista — maoista — anarchista csoportokban tömörül és azokat a nézeteket hangoztatja, amelyeket ezek az irányzatok mindenütt a világon terjesztenek. Főképpen értelmiségi körökben hat a trockista irányzat, amely Angliában már a második világháború előtt gyökeret vert. A vitákban — amint erről Betty Reid ⁷⁵ brosrúja tanúskodik — lényeges téma a múlt, tehát a Szovjetunió két világháború közötti politikája, a népfront kérdése, a trockista politika a második világháború idején. Új az 1968-as francia események értelmezése, a Francia Kommunista Párt akkori politikájának, illetve a vietnami háborúnak, valamint a szocialista országok és a kommunista pártok ehhez való viszonyának értékelése. Mindezeket a kérdéseket a trockizmus — amelynek különböző csoportoskái működnek — az antikommunizmus szellemében tárgyalja, legfeljebb ultrabalos érvekben szolgáltat újat.

Az „új baloldal” egy másik szervezett vonulata, mely jórészt a *New Left Review* körül tömörül (kiadója Percy Anderson), az elméleti tevékenységet helyezi előtérbe és a társadalomtudományok különböző ágaiban próbálja kifejtteni a maga kritikai álláspontját. Robin Blackburn, e folyóirat szerkesztő bizottságának tagja, *Rövid útmutató a burzsoá ideológiához*⁷⁶ c. munkájában érdekesen foglalja össze a polgári ideológia „új baloldali” kritikájának elemeit.

Blackburn elsősorban azt tartja feladatának, hogy kimutassa: az angol egyetemeken és főiskolákon uralkodóideológia következetesen védelmezi a fennálló kapitalista társadalmi rendet:

„Elnyomni törekszik minden olyan elképzelést, amely szerint létezik — vagy létezhet — bármilyen előnyösebb alternatíva. A kritikai vizsgálat fogalmait vagy teljesen kiiktatja (például a kizsákmányolás vagy az ellentmondás fogalmát), vagy pedig megfosztja őket tartalmuktól (például elidegenedés, osztály). Ez a szemlélet következetesen pesszimista az elnyomás és az egyenlőtlenség elleni küzdelem kilátásait illetően, és ebből az alapelvből kiindulva a családról, a bürokráciáról, a társadalmi forradalomról vagy a »pluralista« demokráciáról olyan elméleteket konstruál, amelyek mindegyikéből a fennálló társadalmi intézmények meghaladásának lehetetlensége következik. Különböző fogalmakat gyártanak, melyek magukban rejtik ezt a determinizmust (például ipari társadalom), és arra mutatnak, hogy a status quo megkérdőjelezésére minden kísérlet alapvetően irracionális (például karizma). Röviden szólva, a burzsoá társadalomtudomány igyekszik elködösí-

teni a társadalmi tudatot, amennyiben idealizmussal itatja azt át és élet veszi minden kritikai impulzusnak.”

A közgazdaságtanban R. G. Lipsey könyvét⁷⁷ bírálva azt bizonyítja be, hogy a polgári közgazdaságtan nem tud mit kezdeni a jövedelemelosztás kérdésében az egyenlőtlenséggel, amely a társadalmi különbségeket jelzi. Paul A. Samuelson munkáját⁷⁸ idézve mutatja be, hogy a polgári közgazdászok miképpen hamisítják meg Marx értéktöbblet-elméletét és kódosítik el a kizsákmányolás tényét. A polgári közgazdaságtan tehát elzárkózik az elől, hogy a tőkés tulajdonviszonyok kérdését vizsgálja. Ami az osztályviszonyokat illeti, azokat a szociológia körébe utalják mint réteg- vagy csoportproblémákat, elszakítva a tulajdonviszonyoktól.

Talcott Parsons szociológiai elmélete⁷⁹ jó példa arra, hogy a polgári társadalomtudományokban hogyan bagatellizálják a „harmadik világ” elmaradottságát és milyen felületi kezeléssel akarják ezt felszámolni, nem véve tudomást a neokolonializmus új behatolási módszereiről és a felszabadult országok társadalmi ellentéteiről és ezek kihasználásáról. Raymond Aron írásai alapján mutatja be az „ipari társadalom” elméletét és az úgynevezett technológiai determinizmust. Bírálja Max Weber bürokrácia-fogalmát és a karizmatikus személyiségekről szóló nézetét, jórészt Marcuse Weber-kritikájára támaszkodva. A polgári szociológia nemcsak a funkcionális iskolában, de annak kritikai ellenlábasában is kerüli az ellentmondás fogalmát, amire oly jellemzőnek tartja a forradalommal kapcsolatosan kialakított

szociológiai magyarázatokat (Neil Smelser, Chalmers Johnson). Polgári kutatók ugyanis arra a következtetésre jutottak, hogy a forradalmak lényegében alig változtatnak valamit az emberiség sorsán, tehát nincs is rájuk szükség.

A politológiára térve Blackburn kimutatja, hogy a „plurális társadalom” fogalma tetszetős eufemisztikus kifejezés a kapitalizmus helyett: azt a látszatot kelti, hogy nem egyetlen homogén „hatalmi elit” kezében összpontosul a hatalom, hanem számos egymással versengő elitcsoport között oszlik meg. Ezzel az elmélettel lényegében a mai polgári demokrácia működését akarják igazolni (Seymour M. Lipset, Kornhauser). Ezzel kapcsolatban rámutat arra is, hogy a totalitarizmus fogalmát hogyan manipulálják, szembeállítva az állítólagos pluralista társadalommal. A polgári demokrácia védelmét szolgálja a család és az otthon misztifikálása is, amely a polgári társadalomtudomány különböző ágaiban és irányzataiban megfigyelhető.

A marxi elidegenedés fogalmát ez a társadalomtudomány elpszichologizálta, csak szubjektív vonásait hagyta meg. Siman amerikai szociológus egyik cikkére utalva hangsúlyozza, hogy e fogalom kritikus élet eltompítják és olyan lélektani dimenzióra akarják redukálni, mint az értékrend hiányának, a céltalanságnak, a tehetetlenségnek, az elszigeteltségnek és az önelidegenítettségnek az érzése.

Következtetése a kritikai áttekintés után az, hogy a polgári társadalomtudomány a maga apologetikáját nemcsak a fatalizmusra, hanem a „racionalizálásra” és a „humanizálásra” is építi, s e tekintetben — igazi

értelmükből kiforgatva — felhasználja a marxi fogalmakat.

Blackburn megjelöli azokat az iskolákat vagy kutatókat, akikkel az „új baloldal” egyetért, vagy akik az „új baloldal” ideológiájából kiindulva igyekeztek újat adni a társadalomtudományokban. A szociológiában az újat Alvin Gouldner, a közgazdaságtanban Pierrot Straffa és az úgynevezett cambridge-i iskola, a történetírásban E. H. Carr és a párizsi Annales, a politikai tudományban C. B. Macpherson, az antropológiában Claude Lévi-Strauss és E. R. Leats, a nyelvészetben és pszichoanalízisben Roland Barthes és Michel Foucault jelzi.

E „kritikai” társadalomtudomány fő vonásaira utalnak azok a tanulmányok, amelyek az *Ideológia a társadalomtudományokban* c. kötetben⁸⁰ jelentek meg és a posztliberális demokrácia kérdéseivel, a radikális szociológia válságával, az antropológiai funkcionalizmus határaival, a politikai gazdaságtan újjászülésével, a történeti empirizmus nyomorúságával, az osztály nélkülség mítoszával, a neokapitalizmussal, a kapitalista állammal, illetve a marxizmus különböző problémáival foglalkoznak. Az írásokból kibontakozó társadalomkritika elhatárolja magát a szocialista országoktól (persze nem is ismeri az itt született tudományos eredményeket s a társadalmi gyakorlatot sem), de bizonyos kivételektől eltekintve — mint amilyen Althusser egyik-másik megnyilatkozása —, nem fogadja el a nyugat-európai kommunista pártok politikai és ideológiai álláspontját sem.

Az angol burzsoáziának kitűnő érzéke van ahhoz, hogy miként „rekuperálja” a kifulladászt lázadókat. Az „új baloldal” mai angliai helyzete azt bizonyítja, hogy a polgárságnak ez a törekvése ma sem eredménytelen, még akkor sem, ha különösen diák- és értelmiségi körökben, főleg az elmélet iránt érdeklődőknél, a Munkáspárt kisebb ellenzéki csoportjaiban és a trockista—maoista szervezetekben továbbra is érezteti hatását.

Az 1968-as általános kudarc sok fiatalban ébresztette fel az igényt az iránt, hogy az elmélet és a gyakorlat egységének megteremtését szolgáló ideológiai és szervezeti formák iránt érdeklődjék, s amit bizonyít az is, hogy az utóbbi időkben sok fiatal vesz részt a kommunista párt tanfolyamain, szemináriumain, vitáin. A *Time* 1973-as 19. száma a marxizmus reneszánszáról szóló cikkében azt állítja, hogy „a marxizmus eddig nagyobb hatással nem volt Angliában, ahol a polgári és egyéni szabadságjogok erőteljes hagyományai gyakorlatilag az intézményeket sebezhetetlenné teszik a szélsőbal követeléseivel szemben”. Ehhez azonban rögtön hozzáteszi: „az értelmiség érdeklődését mutatja mindazonáltal, hogy a cambridge-i egyetem vitatársasága napirendre tűzi az »Él-e még a marxizmus?« témát”. Ebben persze szerepe van az „új baloldalnak”, de még inkább a kommunista pártnak, s általában a kommunista világmozgalomnak.

AZ „ÚJ BALOLDAL” POLITIKAI KÖZHELYEIRŐL

A „közhely” a latin *locus communis* fordítása és eredeti jelentése „számos esetre alkalmazható, általános tétel vagy érv”. Feltételez bizonyos szokványosságot, s gyakran a hamis tudat megnyilvánulása. A következőkben az „új baloldal” közhelyszerű politikai tételeit bíráljuk — természetesen a teljesség igénye nélkül —, mégpedig azoknak a nézeteknek az alapján, amelyeket különböző csoportjai az egyes országokban kifejtettek. Ez esetben a csoportok közti egyezéseket emeljük ki, hiszen az „új baloldal” eszmei útjának vizsgálata során módunk nyílt arra, hogy megfigyeljük az irányzatbeli különbségeket.

A MODERN KAPITALIZMUS TERMÉSZETE

Az első kérdéskör, amellyel a „közhelyek” szempontjából foglalkoznunk kell, a kapitalizmusnak az „új baloldali” kritikája. Ez a kritika a tudományos technikai forradalomra épített „ipari állam”-elméletből indul ki, amelyet polgári konzervatív és liberális közgazdászok, szociológusok és filozófusok egyaránt vallanak. A technikai racionalitást szembeállítják a társadalmi berendezkedés irracionálisával, amely

akadályozza a társadalom egészséges fejlődését, a javak jobb elosztását, korlátozza az egyén szabadságjogait és a megfelelő életforma kialakítását.

Az „új baloldal” egyes ideológusai ettől annyiban térnek el — mindenekelőtt Nyugat-Európában —, hogy a marxista politikai gazdaságtanra hivatkozva a termelőerők fejlődését akadályozó tőkés termelési viszonyokkal magyarázzák a társadalmi rend irracionálisát. Felfogásukban az értéktöbblet tőkés eltulajdonítása lesz a kizsákmányolás, az osztálykülönbségek és az osztályharc alapja. Az egyén problematikáját nem szakítják el oly mértékben az osztályhelyzettől és általában a kapitalizmus gazdasági-szociális körülményeitől, mint amerikai társaik.

Bármilyenek is a különbségek az egyes irányzatok között, az „új baloldal” a kapitalista társadalmi rendszert mindenekelőtt elsősorban a tudományostechnikai forradalom oldaláról közelíti meg, ami oda vezet, hogy az „ipari társadalom” elméletét végül is a termelési és osztályviszonyoktól függetlenül teszi magáévá. Ilyen módon elmossa a különbségeket a kapitalista és a szocialista országok között s a kapitalizmusban jelentkező gazdasági és társadalmi ellentmondásokat átvetíti a másik társadalmi formációra. Az „ipari társadalom” elmélete az, amely hamis következtetésekre vezet a kapitalizmusnak a természetére vonatkozóan is. Ez a „konvergencia-elmélet” ugyanis lehetetlenné teszi a kapitalizmus tényleges gazdasági és társadalmi struktúrájának megismerését és hamis irányban befolyásolja az „új baloldal” politikai programját is.

A marxista elmélet bebizonyította, hogy a tudomány és a technika nem semleges a társadalmi rend-

szerrel szemben s hogy eredményeiknek alkalmazása eltérő társadalmi következményekkel jár a kapitalizmusban és a szocializmusban. Mindez nem jelenti azt, hogy nem kellene elismerni: a tudományos-technikai forradalom hatással volt a kapitalizmus fejlődésére és változtatott a gazdasági és társadalmi viszonyokon is anélkül, hogy az alapvető ellentmondásokat feloldotta volna.¹

Azok, akik a marxista politikai gazdaságtanból indulnak ki, főképpen Marx válságelméletét vitatják — részben a tudományos-technikai forradalom által hozott fejlődés, részben az állammonopolista kapitalizmus gazdasági-társadalmi alkalmazkodó képessége alapján. Azt hangsúlyozzák, hogy a kapitalizmusban tulajdonképpen nincs gazdasági válság, ez a társadalmi rend meg tudja oldani a termelés problémáit, legfeljebb a javak elosztásával van baj. Itt kerülnek előtérbe megint olyan tételek, amelyek a tudományos-technikai forradalom racionalitását és a társadalom irracionális struktúráját állítják szembe egymással. A diffúz „baloldaliság” számára a válság igazi oka szubjektív természetű: az emberek elidegenedése. A változtatás tehát nem elsősorban gazdasági tényezőkkel függ össze, nem is az osztályviszonyokkal, hanem az életmód átalakításával.

Persze vannak olyan „balosok” is, akik a kapitalizmus azonnali összeomlását jövendölik és ezt részben gazdasági-hatalmi érdek-összeütközésekkel, de nagyobb részt inkább bizonyos rétegek elégedetlenségével, tehát ők is szubjektív tényezőkkel magyarázzák. A trockisták, maoisták, anarchisták a válság ilyen általánosításából kiindulva elegendőnek tartják a

legkisebb akciót is arra, hogy a kapitalizmust „megdöntsék”.

Mindezzel kapcsolatban hadd utaljunk Varga Jenő *A jelenkori kapitalizmus és a gazdasági válságok* c. kötetére, amely az elmúlt ötven esztendő tapasztalatait tekintetbe véve ad választ marxista szempontból az említett kérdésekre. Varga a két világháború között a kapitalista gazdaságról adott elemzéseivel joggal hívta fel magára a figyelmet, többek között a következő megállapításokkal:

„A világkapitalizmus egészét illetően kétségtelenül az *államkapitalizmus* erősödésének a tendenciája figyelhető meg. Több ok kényszeríti erre a kapitalizmust: a technika fejlődése folytán egyre inkább szükségessé válik bizonyos gazdasági ágak, például az energiaellátás társadalmasítása; az egyes tőkés országokon belül kiéleződnek az osztályellentétek, ez fokozottabb mértékben szükségessé teszi a burzsoázia erőinek egyesítését a proletariátus elleni harcban; az értékesítési lehetőségekért éles harc folyik s ez szükségessé teszi, hogy az állam támogassa a burzsoázia harcát a világpiacon; egyesíteni kell a burzsoázia összes erőit ahhoz a közelgő harchoz, amelyet a világ újrafelosztásáért indítanak majd.”

A második világháború után kiteljesedett ez a tendencia, s Varga maga változtatja meg a terminológiáját, „állammonopolista kapitalizmusról” és nem államkapitalizmusról beszél, ezzel is hangsúlyozva a kapitalista állam és a monopóliumok még szorosabb összefonódását.

„Ez azt a tény tükrözi, hogy a tőke egyre nagyobb mértékben két részre szakad: monopolszervezetekbe tömörült finánciókére és szervezetlen kistőkére. Ennek megfelelően a mai állam már nem a burzsoázia egészének az állama, hanem a monopolizációk egy kis klikkjének az állama. Az állam már nem a burzsoázia egészének az érdekeit védelmezi, hanem a monopolszervezetek élén álló kevésszámú tőkésnek az érdekeit. A gazdasági bázisnak ez a változása abban nyilvánul meg, hogy az egyes tőkésnek szempontjából megszűnt az államapparátus korábbi függetlensége. Az óriás monopolszervezetek alárendelté maguknak az államot és még állammonopolista tevékenységét is irányítják.”²

Marx „Tőke”-je és a modern kapitalizmus c. 1961-ben megjelent cikkében rámutat arra, hogy mindez nem változtatta meg a kapitalizmus természetét:

„A modern kapitalizmus — írja — változatlanul ugyanaz a társadalmi rendszer, amely *A tőke* megjelenése idején is volt. Fejlődésének törvényei változatlanul a régiek. A profit, a lehető minél nagyobb profit hajszolása továbbra is a tőkés termelés mozgató ereje. A profit forrása, épp úgy, mint régen, ma is a munkások által termelt és a burzsoázia által elsajátított értéktöbblet. A munkásnak, hogy élhessen, ma is napról napra el kell adnia munkaerejét. A tőkésnek ma is munka nélkül fényűzően élhetnek. Előrehalad a tőke koncentrációja és centralizációja is, folytatódik a kisárutermelő, a kis- és közepes tőkés tönkremenetele. A kapitalizmus alapvető ellentmondása — a termelés társadalmi jellege és a magántőkés elsajátítás közötti ellentmondás — továbbra is

fennáll; ezért megmaradnak a válságok, megmarad a tömeges munkanélküliség, megmarad a tőke és a munka közötti osztályharc”³

Sőt, azt lehet mondani, hogy a modern kapitalizmus jobban megfelel *A tőke* elméleti koncepciójának, mint Marx idején, bár a népesség túlnyomó többsége munkás és alkalmazott, a kapitalizmus a mezőgazdaságban is uralkodó, fejlettebb, termelékenyebb és gazdagabb, mint Marx idején volt, s a koncentráció és a centralizáció előrehaladottabb.

Varga Jenő után a marxista közgazdászok tovább tanulmányozták az állammonopolista kapitalizmus fejlődésének újabb tapasztalatait is. Göncöl György azoknak a tanulmányoknak az alapján, amelyeket *Állammonopolista kapitalizmus* c. kötetében⁴ közzétett, megállapítja, hogy a modern kapitalizmusnak három új jellemvonása van: a tudományos-technikai forradalom felhasználása; az állam új gazdasági funkcióinak megnövekedése és a teljes foglalkoztatottság.

„A háború alatt végbement tudományos-technikai fejlődés termését a monopolizáció a háború utáni időszakban csak abban az esetben volt képes learatni és betakarítani, ha a piac megfelelő tágulása biztosítva, államilag garantálva volt. A teljes foglalkoztatás törvényesítése, törvénybe iktatása az ilyen túlkereslet lehetőségét rejtette magában (az államilag ellenőrzött kúszó inflációval egyetemben). Ebből a szemszögből nézve a dolgot, a teljes foglalkoztatás politikája egyértelmű a piac államilag garantált tágulásával és a monopolista profit államilag garantált

stabilizálásával. A rendszer működtetésének feltétele az állammonopolista kapitalizmus keretei között az úgynevezett jövedelempolitika sikeres végrehajtása, következménye pedig a szekuláris, kúszó infláció. A jövedelempolitika, az állammonopolista kapitalizmus gazdaságpolitikája az osztályegyütműködés új elemeit és szervezeti formáit hozta magával. Lényege: a teljes foglalkoztatás fenntartása — úgyszólván a dolog természete folytán — »felelősségteljes« magatartást és viselkedést követel meg mindkét fél, a munkaviszony mindkét »szociális partnere«, a munkás és a tőkés részéről. A tőkésnek tartózkodnia kell a helyzetben rejlő előnyök »túlzott« kiaknázásától, a túlságos profitigényektől, »cserébe« a munkásnak is tartózkodnia kell a túlzott bérkövetelésektől. Az állam legfontosabb kiegyensúlyozó funkciója az ilyenfajta paktum létrehozásában és biztosításában áll.”⁵

Az amerikai Hyman Lumer az említett kötetben megjelent tanulmányában hangsúlyozza, hogy az állami gazdasági beavatkozás növekedésének gyökerei a tőkés termelés alapvető ellentmondásában rejlenek, tehát abban az ellentmondásban, amely a társadalmi tervezés és a magánjellegű elsajátítás között feszül. Az állam a monopoltőke érdekeit védelmezve lép fel és mint kollektív tőkés funkcionál. Paul Boccara francia közgazdász is azt hangsúlyozza, hogy az állammonopolista kapitalizmus nem szünteti meg a magánmonopóliumokat, de új formák jönnek létre, amelyek egyesítik a monopóliumok és a tőkés állam gazdasági cselekvését, az elsők érdekében.

A francia Robert Pirolli az egyik legvitatottabb

problémával, a kapitalizmus mai válságjelenségeivel s főleg az inflációval foglalkozva megállapítja, hogy a válság fő jellemzői: állandósága, egyetemessége, az áremelkedés irreverzibilitása. Mindez abból ered, hogy a rendelkezésre álló jövedelmek tömege meghaladja a kínálatra kerülő áru értékét. Az infláció pénzügyi jelenség, amelyre a rendszernek szüksége van a profit maximalizálásához és önmaga fenntartásához. Viszont ezen eszköz felhasználását megnehezíti, sőt bizonyos ciklusokban lehetetlenné teszi a termelési eszközök magántulajdona.⁶

Összefoglalva: a kapitalizmus bármennyire alkalmazkodott is a tudományos-technikai forradalom és az osztályharc új követelményeihez, mindebből még távolról sem következik az, hogy megváltozott volna gazdasági – társadalmi jellege. Ugyanakkor ez az alkalmazkodóképesség – amely nem kis mértékben a szocializmus és a munkásmozgalom nyomásával magyarázható – azt bizonyítja, hogy a kapitalizmus a fejlett tőkésországokban nem áll az összeomlás küszöbén, újabb és újabb reformokkal kísérletezik, s ezt az osztályharcban tekintetbe kell venni.

Az „új baloldalnak” *nincs igazán közgazdaságtana*, s jelentős mértékben ebből adódik az az eklekticizmus, következetlenség és zavar, amely ideológiájában és politikájában jelentkezik.

OSZTÁLYVISZONYOK A JELENKORÍ KAPITALIZMUSBAN

Az „új baloldal” ideológusai a kapitalizmus mai társadalmi struktúráját különbözőképpen fogják fel.

Ami az uralkodó osztályt illeti, az amerikai „új baloldali” teoretikusok a technokrácia és a bürokrácia képviselőit sorolják ide, tehát olyanokat, akik a termelési eszközöket irányítják és mások munkájából közvetlen hasznot húznak, de azok is ide tartoznak, akik improduktív tevékenységet irányítanak, mint például az oktatást és a hírközlést. A lényeg, hogy irányító munkakörben dolgoznak és a tőkés érdekeket szolgálják. A nyugat-európai „új baloldal” erőteljesebben hangsúlyozza a hagyományos burzsoázia és ezen belül a nagytőkés réteg jelentőségét.

Főleg az Egyesült Államokban elterjedt az a nézet, hogy a „hagyományos” munkásosztály létszáma egyre csökken és osztálytudata is eltompul. Az „új munkásosztály”, amelyre a forradalmi változás szempontjából építeni lehet, e nézetek szerint három rétegből tevődik össze: a technikusok, a szolgáltatók és az úgynevezett fehérgallérosok rétegéből.

Az amerikai „új baloldal” radikalizálódásának idején sokan visszatértek a munkásosztály funkciójának marxista felfogásához, Nyugat-Európában pedig általában ezt fogadták el, még ha némelyek kísérleteztek is az „új munkásosztály” elméletével. A nyugat-európai „új baloldal” egy része a munkásosztályhoz sorolja nemcsak az ipari munkásokat, hanem az értelmiségieket, az irodai alkalmazottakat és a műszakikat is. Az életszínvonal emelkedéséből és az életkörülmények megváltozásából kiindulva az „új baloldali” csoportok – eltérő hangsúllyal – valóságként vagy félelemként vetik fel a munkásosztály „integrálódását” a kapitalista társadalomban.

Természetesen igaz az, hogy a munkásosztály összetétele és helyzete megváltozott a fejlett tőkés orszá-

gokban. Egyre több marxista teoretikus vallja azt, hogy ma a munkásosztályhoz kell sorolni azt a műszaki értelmiséget is, amely közvetlenül vesz részt a termelésben. Az is biztos, hogy az osztályharc eredményeképpen ma a munkásosztály ezekben az országokban nincs abban a nyomorúságos helyzetben, ahogyan azt a szabadversenyess kapitalizmus korában Marx és Engels leírták. Továbbra is áll azonban, amit B. Hansen így mond el:

„A lakosságnak nincsenek közös érdekei... A szociális törvények és más intézkedések eredményeképpen a megtermelt javak egy része a széles néprétegekhez jut, de ha ezt a részt összevetjük a gazdagságnak azzal az áradatával, amely számtalan csatornán a kiváltságos rétegekhez áramlik, arra a következtetésre jutunk, hogy valójában nem történt semmiféle újraelosztás az alacsony keresetű kategóriák javára.”⁷

E nem marxista dán közgazdász arra figyelmeztet, hogy nemcsak a termelőerők tulajdona és nemcsak a munkamegosztás, hanem a társadalmi javak nagysága tekintetében is megmaradnak a különbségek a tőkések és a lakosság más osztályai és rétegei között. Ez pedig azt jelenti, hogy nem szűnt meg az osztályharc és nem történhet meg a munkásosztálynak — mint egésznek — az „integrálódása”.

Az „új baloldal” mindenütt túlértékeli a középrétegek felduzzadását, és ezzel hozza kapcsolatba az értelmiség és ezen belül a diákság különleges szerepét. Ennek alapján születnek meg olyan elméletek, ame-

lyek az értelmiséget vagy a diákságot osztálynak akarják feltüntetni. Kritériumaik e tekintetben első-sorban szubjektívek, nem veszik tekintetbe ezeknek a rétegeknek a társadalmi termelés rendszerében elfoglalt helyüket, a termelőeszközökhöz való viszonyukat, a munka társadalmi szervezetében játszott szerepüket, s végül — de nem utolsósorban — a társadalmi javakban való részesedésüket.

A fejlett tőkésországokban kétségtelenül új jelenség a középrétegek felduzzadása, illetve a bérből és fizetésből élők számának növekedése, ma ezekben az országokban a foglalkoztatottak 80 százalékát adják. Ezek a rétegek azonban a nagytőkétől függnek, ragaszkodnak a magántulajdonhoz és a javak elosztásának régi rendjéhez, túlnyomó többségükben tudatilag ma még közelebb állnak a burzsoáziához, mint a munkásosztályhoz. A kommunista pártok politikája arra irányul, hogy a kapitalizmus elleni harcba bevonják ezeket a rétegeket, vagy legalábbis egy részüket. Az „új baloldal”, amely e pártokat reformizmussal vádolja, többek között szövetségi politikájukat is szemükre veti, és saját társadalomelemzésének ellentmondva, helyteleníti a munkásosztály és e rétegek harcának összekapcsolását.

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy a kapitalizmus osztályviszonyairól eltérő felfogások élnek a különböző „új baloldali” csoportokban. A végletes ouvrierista állásponttól a munkásosztály forradalmi szerepének tagadásáig sokféle nézettel találkozunk. Szinte általános azonban az a felfogás, hogy a munkásosztály integrálódott a kapitalista társadalomba és valamely külső erőnek kell fellépnie, hogy forradalmasítását végrehajtsa.

Az „új baloldal” a társadalmi folyamatokban a szubjektív tényezőket hangsúlyozza, s a forradalom véghezvitelének szempontjából mindenekelőtt a tudat fontosságát emeli ki. A forradalmi tudat kialakításának tekintetében gyakran hivatkoznak azokra a „baloldali kommunistákra”, akiket Lenin bírált a húszas évek elején.

Tanulságos ezzel kapcsolatban Lukács György véleményét elemezni *Történelem és osztálytudat* c., először 1923-ban megjelent könyvéről, amelyből az „új baloldal” gyakran idéz, s amelyhez Lukács 1967-ben, amikor sor került az olasz és az újabb német kiadásra, eszmei életútját felvázoló előszót írt.⁸ Mint már utaltunk rá, Lukács 1923-ban a proletariátus osztálytudatára építve a polgári kontemplatív felfogás ellen kívánt fellépni és forradalmi cselekvésre akart sarkallni. A proletariátus osztálytudatát el akarta határolni az empirisztikus közvéleménykutatástól és gyakorlati objektivitást akart tulajdonítani neki, de végül is — mint maga mondja — ez a tudat úgynevezett hozzárendelt tudat lett, amelynek átcsapása a forradalmi gyakorlatba csak „csodás módon” mehetett végbe. A tudati elem jelentőségének eltúlzása összefüggött azzal, hogy a totalitás fogalmát Lukács hegeli értelmezésben szembeállította a gazdasággal. „Nem az ökonómiai motívum elsődlegessége a történelem-magyarázatban, hanem a totalitás nézőpontja különbözteti meg döntően a marxizmust a polgári tudománytól” — írta 1923-ban.

A hegeli hatás mutatkozott abban is, ahogyan a szubjektum és objektum összefüggését tárgyalta, azt

állítva, hogy a proletariátus osztálytudatában valósul meg a szubjektum és az objektum azonossága. Lukács 1967-ben ebből a következő megállapítást vonta le:

„A proletariátus mint az emberiség valóságos történelmének azonos szubjektum objektuma, tehát nem materialista megvalósítás, amely meghaladná az idealisztikus gondolati konstrukciókat, hanem sokkal inkább olyasvalami, ami hegelibb Hegelnél, olyan konstrukció, amely objektíve arra pályázik, hogy gondolatilag merészebben emelkedjék minden valóság fölé, mint maga a mester.”⁹

A szubjektum — objektum probléma kapcsolódik az elidegenedés kérdéséhez is. A *Történelem és osztálytudat* — Hegel nyomán — azonosította az elidegenedést a tárgyasulással. Ez pedig közelítette a megoldást ahhoz az idealista felfogáshoz, amely szerint az elidegenedés az emberi természet elválaszthatatlan velejárója. Lukács 1967-ben felhívta a figyelmet arra, hogy a tárgyasulás a társadalmi élet megszüntethetetlen megnyilvánulási módja:

„Csak ha a tárgyasult forma a társadalomban olyan funkciókat kapna, amelyek az ember lényegét léteivel ellentmondásba hozzák, az emberi lényeg a társadalmi léttel leigázzák, kiforgatják, eltorzítják stb., akkor jön létre az elidegenedés objektív társadalmi viszonya és ennek szükségszerű kíséretében a belső elidegenedés valamennyi szubjektív ismérve.”¹⁰

Tehát a tárgyasulás önmagában nem azonos az elidegenedéssel, s ez utóbbi sem azonosítható kizáró-

lag a belső elidegenedéssel, feltétele, hogy „az emberi lényeket a társadalmi léttel leigázzák”.

Lukács nem állítja azt, hogy régi könyvének minden tétele helytelen lenne, de ráirányítja a figyelmet arra, hogy „a társadalmi fejlődés és az általa kitermelt elméleti beállítottság szülte okokból gyakran éppen az tartozik a könyv hatásának legerősebb s legnagyobb befolyású mozzanatai közé, amit ma elméletileg hamisnak tartok”. Ezért óvja olvasóit „olyan teves döntésektől, amelyek annak idején talán nehezen elkerülhetők voltak, de ma már rég nem azok”.¹¹

Lukács szavait azéri idéztük, mert figyelmeztetése ellenére az osztálytudat kérdésében az „új baloldal” lényegében ugyanazt a hibát követi el, amiről Lukács beszél, persze azzal az egyáltalán nem jelentéktelen különbséggel, hogy amíg a *Történelem és osztálytudat* a filozófia szintjén szól, addig az „új baloldal” ideológusai jórészt politikai publicisztikát űznek. A marxista elemzés egyes elemeit elfogadó „új baloldal” körében is általános az a nézet, hogy mind a munkásosztály ösztönös forradalmiságának felébresztésében, mind az elmélet kidolgozásában — ha ilyenre egyáltalán szükség van — az értelmiségből jött „militáns kisebbség” döntő jelentőségre tesz szert.

A marxizmus, mint ismeretes, azt hirdeti, hogy a történelem osztályharcok története, és a proletariátus feladata megszüntetni a kizsákmányolást s ezzel megszüntetni az osztályokat is. A proletariátusnak ez a feladata társadalmi helyzetéből következik, tehát objektív körülményekből vezethető le és nem pusztán a lázadó tudatból. Ebből természetesen nem következik az, hogy a proletariátus osztálytudatát ne kellene kialakítani. Lenin a leghatározottabban szembe-

szállt a *Mi a teendő?*-ben az ökonomistákkal, akik a gazdasági harcból akarták kifejleszteni a munkások politikai osztálytudatát.

„A munkásoknak — írta — *nem is lehetett* szociáldemokrata tudatuk. Ezt a tudatot csak kívülről vihették be. Minden ország történelme arról tanúskodik, hogy a munkáosztály kizárólag saját erejéből csak trade-unionista tudatot képes kifejleszteni, vagyis azt a meggyőződést, hogy szervezetekbe kell egyesülnie, hogy harcolnia kell a munkáltatók ellen, hogy a munkásoknak szükséges törvényeket kell kicsikarnia a kormánytól stb. A szocializmus tanítása ellenben filozófiai, történelmi, közgazdasági elméletekből nőtt ki, amelyeket a vagyonos osztályok művelt képviselői, értelmiségiek dolgoztak ki. A modern tudományos szocializmus megalapítói, Marx és Engels, társadalmi helyzetük szerint maguk is a polgári értelmiséghez tartoztak. Éppígy Oroszországban is a szociáldemokrácia elméleti tanítása a munkásmozgalom spontán növekedésétől teljesen függetlenül jött létre mint a forradalmi szocialista értelmiség eszmei fejlődésének természetes és elkerülhetetlen eredménye.”¹²

Lenin tehát nagyra értékelte a forradalmi értelmiség szerepét a munkáosztály politikai öntudatának kialakításában, de ezt a tevékenységet a dialektikus és történelmi materializmus, tehát egy tudományosan megalapozott elmélet elterjesztése érdekében sürgette. A forradalmi értelmiség ideológiai funkcióját elismerve élesen bírálta az értelmiségnek mint rétegnek a magatartását. Martovval vitatkozva írja az *Egy lépés előre, két lépés hátra* c. cikkében:

„Senki sem meri tagadni, hogy az *értelmiséget* mint a mai tőkés társadalmak *külön rétegét* általában véve *éppen az individualizmus* és a fegyelemre és a szervezethez való képtelenség jellemzi (vö. például Kautskynak az értelmiségről írt cikkeivel; egyebek közt ez az, ami ezt a társadalmi réteget hátrányosan megkülönbözteti a proletariátustól); ebben rejlik egyik magyarázata az entellektüel ernyedtségnek és állhatatlanságnak, amelyet olyan gyakran tapasztal a proletariátus; és az értelmiségnek ez a tulajdonsága elszakíthatatlan kapcsolatban van megszokott életkörülményeivel, kereseti viszonyaival, amelyek igen sok tekintetben hasonlítanak a *kispolgári életkörülményekhez* (egyedül vagy nagyon kis kollektívákban végzett munka stb.).”¹³

Éppen mert jól ismerte az értelmiséget, mindig erőteljesen hangsúlyozta, hogy az értelmiségnek a proletariátus mellett kell folytatnia a harcot, mégpedig szervezeten, a párt keretében. Azokban a vitákban, amelyeket az 1905-ös forradalom után a különböző értelmiségi csoportokkal folytatott, újból és újból visszatért erre a kérdésre, megfogalmazva a párthoz tartozás, a pártosság kritériumait. A párt mint élcsapat a munkásosztály és más osztályok és rétegek, köztük az értelmiség legöntudatosabb elemeit foglalja magában Lenin koncepciójában, s tevékenységét tudatosan a marxista elmélet alapján fejti ki. Ez a felfogás ellentmond minden értelmiségi avantgardizmusnak.

Az „új baloldal” isteníti a forradalmat és frazeológiájában úton-útfélen használja a „forradalom”, „forradalmi”, „forradalmár” kifejezéseket. A forradalom azonban a legtöbb teoretikus szemében valamilyen „rajtaütés” — ahogy Engels nevezte a forradalomnak spontaneista, szubjektivista, kispolgári felfogását.

Már a *Kommunista Kiáltvány* hangsúlyozta, hogy a forradalom célja „a politikai hatalom meghódítása a proletariátus által”. Ezt a hatalmat akarja felhasználni a proletariátus arra, hogy „a burzsoáziától fokról fokra elragadjon minden tőkét, hogy az állam avagy az uralkodó osztályá szervezett proletariátus kezében centralizáljon minden termelési szerszámot és a lehető leggyorsabban növelje a termelőerők tömegét”. A Kommün tapasztalatai alapján — amint arra Lenin az *Állam és forradalomban* rámutatott — Marx és Engels a *Kommunista Kiáltványt* azzal bővítették, hogy a munkásosztály nem veheti egyszerűen birtokába a kész államgépezetet, hanem azt le kell rombolnia és a proletariátus diktatúrájának államával kell megvalósítania a gazdasági és társadalmi célkitűzéseit.

Az „új baloldal” elsősorban tudati elemektől befolyásolva és a kapitalizmus általános válságának egyes megnyilvánulásaiából kiindulva rendkívül leegyszerűsíti a hatalom megragadásának a feltételeit.

Waldeck Rochet, a Francia Kommunista Párt akkori főtitkára 1968 május — júniusának tanulságairól szólva¹⁴ rámutat arra, hogy 1968-ban a tudományos szocializmus és az anarchisztikus utópizmus között

kellett választani. Az anarchisztikus utópizmus figyelmen kívül hagyta azt, hogy Franciaország a gazdasági fejlődés útján haladt, hogy a munkásosztály megosztott volt, hogy a középrétegek távolról sem győződtek meg a szocializmus igazságáról, hogy az uralkodó osztály nem esett kétségbe és ha még ez megtörtént volna is, olyan hatalmas támogatóra talált volna, mint az amerikai imperializmus, amelynek hadserege Nyugat-Európában állomásozik. Mindezért kalandorság lett volna a felkelés jelszavát kiadni.

A Francia Kommunista Párt főtitkára ebben az elemzésben támaszkodik Leninnek a forradalom feltételeiről szóló megállapításaira. Még az októberi forradalom előtt, 1917. szeptember 26-án és 27-én írta meg Lenin *Marxizmus és felkelés* c. levelét, amelyben hangsúlyozta, hogy a felkelést elő kell készíteni a szubjektív tényezők szempontjából is, és ezt a munkát „művészetnek” kell tekinteni.

„A felkelésnek, hogy sikeres legyen, nem összeesküvésre, nem pártra, hanem az élenjáró osztályra kell támaszkodnia. Ez az első feltétel. A felkelésnek *a nép forradalmi lendületére* kell támaszkodni. Ez a második feltétel. A felkelésnek az érlelődő forradalom történetében beállt olyan *fordulópontra* kell támaszkodnia, mikor a nép élenjáró sorainak aktivitása a legnagyobb, mikor az *ingadozás* az ellenség soraiban és a *forradalom gyenge, felemás, határozatlan barátainak soraiban* a legerősebb. Ez a harmadik feltétel. A felkelés kérdésének felvetésében ez a három feltétel különbözteti meg a *marxizmust a blanquizmustól*.”¹⁵

Lenin ezeknek a feltételeknek megléte alapján szólította fel a pártot a forradalom véghezvitelére. Már az októberi forradalom győzelme után, a *Baloldaliság a kommunizmus gyermekbetegsége* c. munkájában levonta az októberi forradalom sikeres végrehajtásának tanulságait, amelyek megerősítették előrelátását.

„A forradalomhoz nem elegendő az, ha a kizsákmányolt és elnyomott tömegek belátják, hogy a régi módon lehetetlen tovább élniük és változást követelnek; a forradalomhoz az is szükséges, hogy a kizsákmányolók ne tudjanak élni és kormányozni a régi módon. Csak amikor az »alul levők« nem akarják a régit és amikor a »felül levők« *nem tudnak tovább élni és kormányozni a régi módon*, csak akkor győzhet a forradalom. Ezt az igazságot más szavakkal így fejezhetjük ki: a forradalom nem lehetséges általános nemzeti (a kizsákmányoltakat és a kizsákmányolókat egyaránt érintő) válság nélkül. Tehát a forradalomhoz, először is, azt kell elérnünk, hogy a munkások többsége (vagy mindenestre a tudatos, gondolkodó, politikailag aktív munkások többsége) teljesen megértse a forradalom szükségességét és kész legyen érte akár a halálba menni; másodszor, hogy a kormányzó osztályok olyan kormányzati válságot éljenek át, amely a legelmaradottabb tömegeket is bevonja a politikába (minden igazi forradalom jele: az addig közömbös dolgozó és elnyomott tömeg politikai harcra képes képviselőinek gyors megtízszereződése vagy akár megszázsorozódása), meggyöngíti a kormányt és lehetővé teszi, hogy a forradalmárok gyorsan megdöntsék.”¹⁶

Szándékosan idéztük Leninnek elsősorban a felkelés szubjektív feltételeire vonatkozó megállapításait, mert az „új baloldal” éppen ezeket szereti hangsúlyozni, amikor forradalmi helyzetről beszél.

A marxisták a forradalom problémáját persze nem kizárólagosan a szubjektív feltételek oldaláról vizsgálják. Marx *A politikai gazdaságtan bírálatához* c. munkája előszavában hangsúlyozza, hogy a forradalom szorosan összefügg a termelőerők és a termelési viszonyok helyzetével, tehát azzal, hogy a termelőerők fejlődése ellentmondásba kerül-e a termelési viszonyokkal: „Ezek a viszonyok a termelőerők fejlődési formáiból a termelőerők béklyóivá csapnak át. Ekkor a társadalmi forradalom korszaka következik be.”¹⁷ Az „új baloldal” ezt az alapvető ellentmondást a kapitalizmus szubjektivizált módon felfogott válságával intézi el, nem vizsgálja azokat a konkrét körülményeket, amelyek között a termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás ténylegesen jelentkezik és nem elemzi az ellentmondás különböző fokait. Az állammonopolista kapitalizmusnak egyik jellemzője éppen az, hogy megkísérli ennek az ellentmondásnak a letompítását, hatásának bizonyos „szabályozását”, az „új egyensúly” megteremtését a két tényező között — s ezt nem is sikertelenül teszi. A termelőerők és a termelési viszonyok közötti ellentmondás tehát fennáll, de a termelési viszonyok ma még nem váltak a „termelőerők béklyóivá”, még ha akadályozzák is a fejlődésüket. Az persze igaz, hogy politikai — erkölcsi válság jelentkezik a burzsoázia egy részében, és hogy a munkásosztály és a társadalom más rétegeinek elégedetlensége is megnyilvánul, mindez azonban még nem hoz általános válságot.

Az „új baloldal” válság- és forradalomfelfogása nem állta ki a próbát, s nem kis mértékben ezzel magyarázható az áramlat apátja, még ha főleg az 1968 május—júniusi párizsi napok régi forradalmakra emlékeztető „ünnep” hangulata továbbra is vonzza a fiatal értelmiséget.

A FORRADALMI HARC ESZKÖZEI ÉS MÓDSZEREI

1968 előtt az „új baloldal” többsége arra az álláspont-ra helyezkedett, hogy nincs szükség forradalmi elméletre és pártra ahhoz, hogy a szükséges társadalmi változásokat végre lehessen hajtani.

Az Egyesült Államokban a „részvételi demokrácia” megvalósítását a liberálisok és a szocialisták összefogásával akarták véghezvinni, de úgy, hogy a kovász az egyetem legyen. Ebből az elképzelésből alakult ki később a „diákhatalom” jelszava, és a „Movement”, a különféle csoportok laza összefogója.

„A felkelők közössége — mondja Tom Hayden, az SDS egyik alapítója —, akiknek közös radikális értékeik és hasonló arculatuk van, és önálló hatalmi bázist keresnek. Céljuk a társadalom átalakítása a legelszigeteltebb és »legképzetlenebb« emberek vezetésével. Ez elsősorban a fennálló renden kívüli intézmények létrehozását jelenti, amelyek az egész társadalmat képviselő valódi intézményekké kívánnak válni.”¹⁸

Rudi Dutschkénak a legfontosabb a „kritikai” fellépés, amelynek alapja az egzisztenciális undor s

eszköze az egyetemen belül a „kritikai egyetem”, az egyetemen kívül pedig a „parlamenten kívüli ellenzék”. Programra és pártra nincsen szükség, a lényeg az, hogy a forradalomra készülők „forradalmasítsák” önmagukat, majd pedig a munkásosztályt.

A párizsi „balosok” 1968-ban elegendőnek tartották a különböző helyi akcióbizottságok megszervezését, amelyek mint a „militáns kisebbség” szervezetei mozgatják a tömegeket. Olaszországban vagy Angliában főleg az egyetemeken alakultak meg kis csoportok.

Az „új baloldal” egy részének szervezetellenessége összefügg az ideológiai pluralizmus hirdetésével. Persze a pluralizmusnak az elismerése rendkívül furcsán nyilvánul meg, hiszen a különböző csoportok képviselői — vagy akár a csoportokon belüli frakciók — gyakran a legnagyobb türelmetlenséggel átkozzák ki egymást.

Az 1968-as év kudarcai után a „balos” csoportok az Egyesült Államokban és Nyugat-Európában egyre inkább felfedezték a közös gondolkodás és szervezetség előnyeit, de néhány kivételtől eltekintve megmaradtak a kis csoportok szervezésénél. A trockisták, maoisták megpróbálnak ugyan pártokat létrehozni, néhol egyes csoportok az együttműködést is megkísérlik, a diffúz „balosság” azonban mindenütt megelégszik alkalmi akciókkal.

Mindez azt bizonyítja, hogy az „új baloldal” szembehelyezkedik azokkal a tapasztalatokkal, amelyeket a forradalmi ideológia és a szervezet kérdésében a nemzetközi munkásmozgalom az elmúlt évszázad során szerzett, és főképpen a Lenin és a bolsevikok által nemcsak előkészített, de sikerrel végrehajtott forradalom tanulságaival.

Hadd emlékeztessünk ezzel kapcsolatban arra a vitára, amelyet Lenin az *Egy lépés előre, két lépés hátra* c. munkájában Akszelroddal és másokkal folytat arról, hogy mit jelent a marxizmus alapján szükséges szervezettség.

„A párt mint az osztály élcsapata — mondotta Lenin — a lehető *legszervezettebb* valami legyen, hogy a párt csak olyan elemeket vegyen fel soraiba, akik *a szervezettségnek legalább a minimumát elismerik.*”¹⁹

Akszelrod viszont annak a professzornak a példáját hozza fel, aki nem tagja a pártnak, de nézetei alapján párttagnak nevezheti magát. Lenin ezt a felfogást „anarchisztikus elvnek” tartja, mert szerinte nincs meg az ellenőrzés, a vezetés és a fegyelem lehetősége *a szervezeten kívül*, márpedig ezekre a tulajdonságokra szükség van a harc eredményes folytatása szempontjából.

Végző következtetésként idézzünk e munka utolsó soraiból:

„A proletariátusnak a hatalomért vívott harcban nincs más fegyvere, mint a szervezet. A proletariátus, amelyet széttagol a burzsoá világban uralkodó anarchikus verseny, amelyet elnyom a tőke számára végzett kényszermunka, amelyet állandóan a teljes nyomorúság, elvadulás és züllés »legmélyére« taszítanak — ez a proletariátus csak akkor lehet és lesz is elkerülhetetlenül legyőzhetetlen erővé, ha a marxizmus elvei alapján történő eszmei egyesítését annak a szervezetnek anyagi egysége biztosítja, amely

a dolgozók millióit a munkásosztály hadseregében tömöríti.”²⁰

Ha Leninnek ezek a megállapításai igazak voltak a cári Oroszországra, még inkább helytállóak a sokkal szervezettebb kapitalista világban. Azok az „új baloldali” csoportok, amelyek erre az igazságra még 1968 után sem jöttek rá, olyan alapvető tényezőkkel nem számolnak, mint a szervezet és az osztály (adott esetben a munkásosztály) közti viszony, elvetik a demokratikus centralizmust s a frakciók szabadságának ürügyével szektákat hoznak létre, amelyek képtelenek bármilyen változást előidézni.

AZ „ÚJ BALOLDAL” ÉS A LÉTEZŐ SZOCIALIZMUS

Nem értjük meg az „új baloldal” ellentmondásait, ha nem látjuk antikommunizmusát, amelyhez fő érveit a kommunista mozgalom és a szocialista országok történetének s mai valóságának torz felfogásából meríti.

Az „új baloldal” legáltalánosabb vádjait a már fennálló szocializmussal szemben így lehet összefoglalni:

a) a szocialista országok tapasztalata azt mutatja, hogy a termelőeszközök társadalmi tulajdonba vétele, a termelés színvonalának emelése, a javak igazságosabb elosztása még nem szocializmus;

b) a kommunista pártokban és a szocialista országokban nem érvényesül a demokrácia, ez utóbbiakban a párt- és állam-bürokrácia uralkodik, amely a munkásosztály nevében gyakorolja a hatalmat, de

tulajdonképpen az általa termelt értéktöbbletet tulajdonítja el és proletárdiktatúra helyett egy réteg diktatúráját teremti meg (e tekintetben a jugoszláv öngazgatás sem kivétel);

c) a szocialista országokban nem hajtották végre az életforma, a kultúra forradalmát, ami nélkül nincs igazi forradalom. Mindezzel kapcsolatban egyes irányzatok azt állítják, hogy a szocialista országok és a kommunista pártok gyakorlata eltávolodott az „igazi” marxizmustól és tulajdonképpen a reformizmusnál kötött ki;

d) a „reformizmus” érvényesülését látják a szocialista országok külpolitikájában is, főleg a békés egymás mellett élés elvének érvényesítésében és a forradalom exportjának elutasításában.

Vizsgáljuk meg közelebbről ezeket a vádakokat és szembesítsük őket a marxizmus alaptételeivel, amelyekre a marxizáló „új baloldal” oly szívesen utal.

1. Kezdjük a termelési viszonyok kérdésével. Az „új baloldaliak” sokat hivatkoznak a fiatal Marxra, annak ellenére, hogy a következő sorokat Marx *A tőke* megírása előtt, *A Kommunista Párt Kiáltványában* írta 1848-ban:

„Ami a kommunizmust megkülönbözteti, az nem általában a tulajdon eltörlése, hanem a polgári tulajdon eltörlése. De a modern polgári magántulajdon az utolsó és legtökéletesebb kifejezése a termékek olyan előállításának és elsajátításának, amely osztályellentéteken alapul, azon, hogy az egyik ember a másikat kizsákmányolja. Ilyen értelemben a kommunisták ebben az egyetlen kifejezésben foglalhatják össze elméletüket: a magántulajdon megszüntetése.”²¹

A szocialista országok a tőkés magántulajdont számolták fel. Az „új baloldal” különböző csoportjai vitatják, hogy a termelési viszonyoknak ez a megváltozása szocialista irányú lenne, s azt állítják, hogy ezekben az országokban egyfajta „államkapitalizmus” uralkodik.

Némelyek e tekintetben Lenint idézik, aki valóban beszélt a szocializmussal kapcsolatban az államkapitalizmusról, de egyáltalán nem olyan értelemben, ahogy azt az „új baloldal” teoretikusai teszik. Lenin az OK(b)P XI. kongresszusán az e kérdés körül kibobbant vitában így fejtette ki álláspontját:

„Államkapitalizmusnak az egész közgazdasági irodalomban azt a kapitalizmust nevezik, amellyel a kapitalista rendben akkor találkozunk, amikor az államhatalom közvetlenül maga alá rendeli ezeket vagy azokat a kapitalista vállalatokat. A mi államunk azonban proletárállam, a proletariátusra támaszkodik, a proletariátusnak biztosítja az összes politikai előnyöket, s a proletariátus révén vonja magához a parasztság alsó rétegeit... Nálunk az államkapitalizmus olyan kapitalizmus, amelyet mi korlátozni tudunk, amelynek határait meg tudjuk szabni, ez az államkapitalizmus az állammal van kapcsolatban, az állam pedig — a munkások, a munkásság élenjáró része, az élcsapat, mi magunk.”²²

Lenin az államkapitalizmust mint fejlettebb gazdasági kategóriát a kispolgári kapitalizmussal állította szembe, s hangsúlyozta, hogy a tőkés rend államkapitalizmusától mindenekelőtt a gazdaságfejlesztést, a technika alkalmazását kell megtanulni. Ebből azon-

ban Lenin nem arra következtet, hogy a proletárdiktatúra keretei között az államkapitalizmussal a tökéletes termelési viszonyok erősödnek meg — mint ahogy az „új baloldal” teoretikusai állítják —, éppen ellenkezőleg, lépést látott benne a szocializmus felé.

Az „új baloldal” kifogásolja, hogy a szocialista országokban nagy erőfeszítések történnek a termelés növelésére, s ebben a munkakényszer, a bérabszolutizmus újabb megnyilvánulását látja. Azt nem veszi figyelembe, hogy a fejlődésben viszonylag elmaradt országokban győzött a szocializmus, ahol még az is probléma, hogy miként ériék el a fejlett országok termelési színvonalát és hogyan biztosítsák a nagy tömegek gazdasági, társadalmi és kulturális felemelkedését.

2. Az „új baloldal” képviselői tulajdonképpen elvileg utasítják vissza mindazt, amit a marxizmus a munkáról és a szocializmus konkrét körülményei között a munka szerepéről mond. Engels Proudhonnal vitatkozva védi meg az első ipari forradalom szükségességét és ezzel együtt a társadalmi munkát az egyéni munkával és „hozadékanak” közvetlen cseréjével szemben:

„Éppen ezzel az ipari forradalommal olyan fokra emelkedett az emberi munka termelőereje, hogy lehetőségessé vált — először, mióta emberek élnek — mindenre kiterjedő értelmes munkamegosztás mellett nemcsak eleget termelni a társadalom minden tagjának bőséges fogyasztásra és jelentékeny tartalékalap céljaira, hanem minden egyénnek elegendő szabad időt is biztosítani, hogy mindaz, ami a történelmileg öröklött műveltségből — tudományból, művészetből,

érintkezési formákból stb. — valóban méltó a fennmaradásra, ne csak fennmaradjon, hanem az uralkodó osztály monopóliuma helyett az egész társadalom közkincsévé válják és továbbfejlődjék.”²³

Marx *A gothai program kritikájában* Lassalle-lal szemben bebizonyítja, hogy „a gazdagságnak és a kultúrának forrásává a munka csak mint társadalmi munka válik”. Ehhez hozzátartozik az a megállapítás is, hogy az átmeneti társadalomban az egyes termelő a levonások után „pontosan visszakapja a társadalomtól, amit ad neki. Amit adott neki, az az ő egyéni munkamennyisége.”²⁴ A szocialista társadalom tehát megkívánja „a mindenki munkája szerint” elv alkalmazását.

Lenin 1917 október végén, amikor még csak polgári demokratikus államról beszélt, az általános munkakötelezettségben nem „munka-rabszolgaságot”, hanem „óriási lépést” látott a szocializmus felé:

„A munkás-, katona- és parasztküldöttek szovjetjei által bevezetett, szabályozott és irányított általános munkakötelezettség *még nem* szocializmus, de *már nem* kapitalizmus. Ez óriási lépés a szocializmus felé...”²⁵

A munka – és ezzel együtt a termelés – újfajta megszervezése a szocialista társadalom felépítésének egyik előfeltétele. A munkafeltételek megjavítása is attól függ, miként számolja fel az új társadalom a lemaradást és használja fel – a szocialista célokból kiindulva – a tudományos-technikai forradalom eredményeit.

3. Az „új baloldaliak” közül sokan az árutermelés és a piac fenntartását hibáztatják a létező szocializmus-

ban. E tekintetben a kapitalizmus és a kommunizmus közötti átmeneti időszak egész gazdasági problematikájának meg nem értéséről, illetve félremagyarázásáról van szó. Gyakran hivatkoznak ugyanis Marxnak arra a gondolatára, amely szerint a kommunista társadalom már alsó fokán kiküszöböli a pénzt, a munkás igazolványt kap az elvégzett munkáról és annak fejében jut hozzá fogyasztási cikkekhez a társadalmi raktárakból. Nem idézik azonban *A gothai program kritikájából* azt a részt, amelyben Marx az értékek cseréjéről szól az átmeneti társadalomban:

„Itt nyilvánvalóan ugyanaz az elv uralkodik, amely az árucserét szabályozza, amennyiben ez egyenértékek cseréje. A tartalom és a forma megváltozott, mert a megváltozott körülmények között senki a munkáján kívül egyebet nem adhat, és mert másfelől egyéni fogyasztási eszközökön kívül semmi sem mehet át az egyesek tulajdonába. Ami azonban a fogyasztási eszközöknek az egyes termelők közötti elosztását illeti, ugyanaz az elv uralkodik, mint az áruegyenértékek cseréjénél, ugyanannyi egyik formában levő munka cserélődik ki ugyanannyi másik formában levő munkával.”²⁶

Sokuknak legfőbb kifogása az, hogy a jövedelemelosztásban nem érvényesül az egyenlőség elve. Marx Lassalle egalitarianizmusát elítélve *A gothai program kritikájában* hangsúlyozza, hogy az egyenlő jog a kommunista társadalom első szakaszában polgári jog, tehát a polgári korláton belül marad:

„A termelők joga munkaszolgáltatásaikkal *arányos*: az egyenlőség abban van, hogy *egyenlő mércével*, a munkával mérnek. Ám az egyik ember fizikailag vagy szellemileg különb a másiknál, tehát ugyanannyi idő alatt több munkát szolgáltat, vagy hosszabb ideig tud dolgozni; s a munkát, hogy mértékül szolgálhasson, kiterjedése vagy intenzitása szerint meg kell határozni, különben nem lenne többé mérce.”²⁷

Mindehhez Marx még hozzáteszi, hogy ezek a visszasságok elkerülhetetlenek, mert a jog nem lehet magasabb fokon, mint a társadalmi-gazdasági alakulat és az ezáltal megszabott kulturális fejlettség. Lenin — az *Állam és forradalom*ban —, később pedig a fiatal szovjet társadalom építésének gyakorlata megerősítette ezt a tételt.

4. A szocialista állam megítélésében az „új baloldal” hívei nem a proletariátus diktatúrájának szükségességéből indulnak ki, hanem az állam elhalásának tételéből: tehát ismét két fejlődési szakaszt állítanak szembe egymással. Marx ugyancsak *A gothai program kritikájában* írta:

„A tőkés és a kommunista társadalom között van egy időszak, melyben a tőkés társadalom forradalmi úton kommunista társadalommá alakul át. Ennek megfelel egy politikai átmeneti időszak is, amelynek az állama nem lehet egyéb, mint a *proletariátus forradalmi diktatúrája*.”²⁸

Egyébként nem az „érett”, hanem a „fiatal” Marx volt az, aki meghatározta *A Kommunista Párt*

Kiáltványában a proletariátus diktatúrájának jellemvonásait:

„A proletariátus arra használja majd fel politikai uralmát, hogy a burzsoáziától fokról fokra elragadjon minden tőkét, hogy az állam, azaz az uralkodó osztályá szervezett proletariátus kezében centralizáljon minden termelési szerszámot és a lehető leggyorsabban növelje a termelőerők tömegét. Ez természetesen eleinte csak a tulajdonjogba és a termelési viszonyokba való zsarnoki beavatkozások útján történhetik, tehát olyan rendszabályok útján, amelyek gazdasági szempontból elégteleneknek és tarthatatlanoknak látszanak, amelyek azonban a mozgalom folyamán túlhajtának önmagukon, és mint az egész termelési mód átalakításának eszközei elkerülhetetlenek.”²⁹

Bármelyik „új baloldali” teoretikust kihívhatjuk: vajon a szocialista országok nem valósították-e meg — a konkrét körülményeket figyelembe véve — a legfontosabb követelményeket, amelyeket Marx és Engels *A Kommunista Kiáltványban* mint a proletárdiktatúra első rendszabályait felsorolnak:

„1. A földtulajdon kisajátítása és a földjáradék állami kiadásokra fordítása.

2. Erős progresszív adó.

3. Az örökösödési jog eltörlése.

4. Az összes emigránsok és lázadók tulajdonának elkobzása.

5. A hitel centralizálása az állam kezében nemzeti bank révén, amely állami tőkével és kizárólagos monopóliummal rendelkezik.

6. Az egész közlekedésügy centralizálása az állam kezében.

7. A nemzeti gyárak, termelési szerszámok gyarapítása, a földek megművelhetővé tétele és javítása közös terv szerint.

8. Mindenre kiterjedő egyenlő munkakötelezettség, ipari hadseregek felállítása, különösen a mezőgazdaság számára.

9. A mezőgazdaság és az ipar üzésének egyesítése, a város és a falu közötti ellentét fokozatos megszüntetésének előmozdítása.

10. Minden gyermek nyilvános és ingyenes nevelése. A gyermekek mai formában való gyári munkájának eltörlése. A nevelés egyesítése az anyagi termeléssel stb., stb.”³⁰

Marx és Engels ezekben az 1848-ban megfogalmazott célkitűzésekben a fejlődés általános tendenciáit figyelembe véve a munkásosztály „hosszú távú” követeléseit fogalmazta meg. Ezek megvalósításával a proletárdiktatúra — mint átmeneti forma — a viszonyokat változtatja meg, amelyek hatnak az emberre s életformájára.

5. Az „új baloldal” vitatja a demokrácia érvényesülését is a szocialista országokban, de nemcsak a személyi kultusz hibás gyakorlata alapján, hanem a marxista elmélet alaptételeit is kétségbe vonva. E téren is figyelmen kívül hagyja az átmenet időszakát s annak sajátosságait.

Amikor Lenin ezt a kérdést vizsgálja az *Állam és forradalom*ban, pontosan megkülönbözteti a két szakaszt:

„A proletariátus diktatúrája, a kommunizmusba való átmenet időszaka először adja majd meg a demokráciát a nép, a többség számára, és egyben szükségképpen elnyomja a kisebbséget, a kizsákmányolókat. Csak a kommunizmus képes valóban teljes demokráciát biztosítani, és minél teljesebb lesz a demokrácia, annál hamarabb válik majd feleslegessé és hal el önmagától.”³¹

A lenini felfogás szerint a többség demokráciája az átmenet idején a képviselői szervek — a tanácsi és országgyűlési választásokon választott képviselők — és a társadalmi szervezetek — a párt és a szakszervezetek — tevékenységének útján, a demokratikus centralizmus elvei szerint érvényesül. A demokratikus centralizmus demokráciát tartalmaz, tehát a tömegek részvételét a politika alakításában és végrehajtásában, de centralizmust is abban a tekintetben, hogy a párt irányítja a tömegek által megvitatott politikát és ellenőrzi a határozatok megvalósulását.

Az „új baloldal” ezzel szembeállítja a „közvetlen demokráciát”, s e tekintetben főleg az önjagaztatást, jó néhány csoportja pedig a politikai-ideológiai pluralizmust is meghirdeti.

Ebből a szempontból érdekes az az antológia, amelyet a trockista Ernest Mandel állított össze, idézeteivel azt akarva bebizonyítani, hogy minden „munkás-önigazgatás” a szocialista demokrácia megnyilvánulása, a párt és annak tevékenysége pedig nem az. Példáit széles körből választja, s közöttük szerepel az 1956-os budapesti munkástanács tevékenysége is, mégpedig egyik tagjának meglehetősen zavaros, de egy vonatkozásban világos bemutatásá-

ban: ez a tanács elsősorban politikai feladatokat vállalt magára — mégpedig a párttal szemben. Mandelnek ez tetszik, hiszen a jugoszláv öngazgatási rendszer ellen is az a fő kifogása, hogy annak szervei nem kapnak politikai feladatot.³²

Az „új baloldal” átveszi Milovan Gyilas elméletét az „új osztályról”, amely szerint a párt- és állami apparátusban működők, a „technokraták” és más kivételezett értelmiségiek lényegében a kapitalista társadalom technokrata-bürokrata rétegének funkcióját töltik be. Ezt a kérdést kizárólag a betöltött pozíciók, s néha a jövedelmi különbségek oldaláról közelítik meg, nem veszik tekintetbe a vezetés jellegét, nem helyezik el azoknak a változásoknak a keretébe, amelyeket a társadalmi mobilitás hoz magával, s figyelmen kívül hagyják a társadalmi ellenőrzést, amely e tekintetben érvényesül.

6. Az „új baloldal” egyik fő vádja, hogy a szocialista társadalom nem változtatta meg az emberek életmódját és nem számolta fel a polgári kultúrát. Biztos, hogy a kispolgári életszemlélet és életmód még nagy tömegek sajátja, hogy a „fogyasztási” ideálok nálunk is terjednek. De csak ezt látni és a régi elleni harcot nem, olyan egyoldalúság, amely végül is az „új baloldal” ellen fordul. A lenini értelemben vett kulturális forradalom fő célkitűzésének megvalósítása minden szocialista országban előrehaladt, döntő részben hozzájárult a tömegek műveltségi szintjének emelkedéséhez, az új értelmiség kialakításához, a tudomány és a művészetek fejlődéséhez, a tudományos világnézet elterjedéséhez. Az új szocialista életforma kialakítása hosszú folyamat, s ezt az „új baloldali”

értelmiséget jellemző türelmetlenség sem rövidítheti le.

Az „új baloldal” szocializmus-kritikáját a legtöbbször a nagy történelmi folyamatok szubjektív értékelése, konkrétságuktól való megfosztása és az utópikus megközelítés jellemzi, következésképpen ez a kritika alapvetően torz képet ad a valóságról, még akkor is, amikor a bírálatban részigazságok fellelhetők. Mert, hogy e bírálatban igazság is van, nem tagadjuk, azt azonban alapvetően kifogásolnunk kell, hogy az „új baloldaliak” a szocialista országok helyzetének ismerete nélkül, jórészt a polgári propaganda hatására alakítják ki véleményüket és doktrinér módon ítélik meg a fejlődést, annak ellentmondásait és problémáit.

UTÓPIA ÉS SZOCIALIZMUS

Az „új baloldal” vonzerejét bizonyos értelmiségi rétegekre nem kis mértékben köszönheti az utópiának, amelyet a „radikális”, a „kritikus”, a „nonkonformista” gondolkodás és magatartás velejárójaként fognak fel, s amelynek alapján egy elképzelt paradicsomi jövő reményében elutasítják a kapitalizmust és a létező szocializmust is.

Az „új baloldal” egyes teoretikusai — főleg az NSZK-ban — szívesen hivatkoznak Ernst Blochra és *Das Prinzip Hoffnung* c. könyvére, amelyet először 1959-ben adott ki, s amelyben ezt a kategorikus meghatározást olvashatjuk: „A filozófia a holnap tudatával, a jövő pártosságával, a remény tudásával fog rendelkezni, vagy semmi tudása sem lesz többé.”³³

Az irodalom és a művészetek, de a tudománytörténet gazdag tárházából is merítve, Bloch szellemesen mutatja meg az embereknek a „jobb életéről” kialakított elképzeléseit. Az egész vizsgálatot a kommunizmus végső célját nézve végzi el, de nem követi nyomon a megvalósulás folyamatát, átugorja azt a hosszú átmeneti időszakot, amely a kapitalizmus megdöntése és a kommunizmus felső foka között feszül. Bár számtalanszor hangsúlyozza, hogy a marxizmus nemcsak elméleti, hanem gyakorlati szempontból is alátámasztja a reményt — az emberiség felszabadulásának reményét —, ezzel az eljárással egyrészt azt szuggerálja, hogy a létező szocializmus vajmi keveset valósított meg ebből a reményből, másrészt azt az illúziót kelti, hogy a végső cél már *ma* elérhető.

Más polgári szociológusok Karl Mannheim nyomán úgynevezett chaliasztikus utópiáról írnak, amely nem elsősorban a jövőre orientált, hanem a mában akarja megteremteni az elképzelt világot. Ezek szerint az anabaptisták, a husziták és a modern anarchisták a legtipikusabb képviselői ennek az utópiának.

Láttuk, hogy Alain Touraine az utópista szocializmus mintájára „utópista kommunizmusról” beszél a párizsi 1968-as megmozdulásokkal kapcsolatban. Az analógia hízog, de megtévesztő: 1848 előtt az utópista szocializmus és kommunizmus egy új osztály törekvéseit fejezte ki sokféle ellentmondással, a francia szociológus által emlegetett utópiizmus nem a kapitalista társadalom alapvető elnyomott osztályára, hanem egyes középrétegek és főleg az értelmiség egy részének rossz hangulatára épít, amely a munkásszállyal nem tudott kapcsolatot teremteni.

Lenin egyik 1912-ben írt cikkében, melynek a *Két utópia* címet adta, magát a fogalmat így magyarázza:

„Az utópia görög szó: görögül az „u” fosztóképző, „toposz” annyi, mint hely. Utópia — olyan hely, amely nincs, fantázia, kitalálás, mese. Az utópia a politikában olyan kívánság, amely semmiképpen sem valósítható meg, sem most, sem később — olyan kívánság, amely nem támaszkodik társadalmi erőkre, és amely nem válik reálisabbá a politikai erők, az osztályerők növekedésével, fejlődésével. ...Az utópiákat azoknak az osztályoknak az érdekei szülték, amelyek a régi rend... ellen harcolnak, és amelyek nem lépnek fel önállóan ebben a harcban. Az utópia, az ábránd ennek az önállótlanságnak, ennek a *gyengeségnek* a szüleménye. Az ábrándozás a *gyengék* osztályrésze.”³⁴

Lenin különbséget tesz a polgári liberálisok „leszerelő” utópiája között, amely azt hirdeti, hogy osztályharc nélkül lehet javulást elérni Oroszországban és a narodnyikok „kétértelmű” utópiája között, mely demoralizálja ugyan a *szocialista* öntudatot, de a kisáruftermelő parasztok demokratikus mozgalmának fellendülését fejezi ki. Ez utóbbit összehasonlítja az utópikus szocializmussal, amelynek Engels szerint gazdasági szempontból nem volt igaza, de a világtörténelmi fejlődés szempontjából igen, mert ha csak csírájában is, de egy új osztály, a proletariátus törekvéseit fejezte ki.

A kérdés most már az, hogy az „új baloldal” milyen utópiát képvisel, a feltörekvő új erők előre-

vetített elképzelését a jövő társadalmáról, a „leszerelő” vagy a „kétértelmű” utópiát?

Az „új baloldal” egy része képviseli a „leszerelő” utópiát, amely a kapitalizmust főleg a tudat megváltoztatásával akarja „racionalitásra” bírni. Egy másik része a „kétértelmű” utópia híve, de nem a Lenin idejében kialakult osztály- és politikai viszonyok között.

Ennek az utópiának kétségtelenül pozitív hatása az, hogy felkelti az értelmiség egy részének politikai érdeklődését, és szembefordítja a kapitalista társadalmi renddel. Mindezek ellenére sem kárpótolhatja az embereket a tényleges társadalmi cselekvés elmaradásaért. Ezt 1968 tanulságai és az azóta bekövetkezett változások fényesen bizonyítják.

AZ „ÚJ BALOLDAL” ÉS AZ „ELLENKULTÚRA”

Az „új baloldal” kritikája elsősorban a kapitalizmusban uralkodó elidegenedés és az ennek következtében megnyomorodott életforma ellen irányul. A „radikálisok” a polgári kultúrával — ebbe beleértik az életformát is — szembe akarnak állítani egy másik kultúrát, amely a „párhuzamos”, vagy ha úgy tetszik — az „ellentársadalom” eszményeit fejezi ki. Ezzel a kérdéssel tulajdonképpen a „közhelyekről” szólva foglalkozhattunk volna, de indokolttá teszi a külön fejezetet az a tény, hogy komplex és nem csupán a politizáló „új baloldalra” jellemző jelenséggel állunk itt szemben.

Az „ellenkultúra” gondolata nem a hatvanas évek végén született meg, előzményeit az Egyesült Államokban a hippyknél találjuk meg, akik már egy évtizeddel előbb megpróbálták szembeszállni a maguk módján a polgári társadalommal. A hippyk az ifjúság lázadását úgy értelmezték, hogy az életforma és nem a politika szempontjából kell szakítani a társadalommal, s e célból egyaránt alkalmasak a kábítószerek, a művészetek és az irodalom új formái, a miszticizmus különböző megnyilvánulásai, valamint a kommunák, tehát a „párhuzamos társadalom” közösségei.¹

Az első „ellenkultúrás” szervezet az egykori egyetemi oktató, Timothy Leary által 1962-ben alapított Nemzetközi Föderáció A Nemzetközi Szabadságért elnevezésű szervezet volt, amely a pszihodelizmust hirdette meg. A pszihodelizmus azt jelenti, hogy a kábítószeres — főleg az LSD — segítségével el lehet érni a teljes nyugalom állapotát, s egyben egy olyan érzékenységet, amely alkalmassá teszi az embert rendkívüli esztétikai és ezzel együtt alkotási élményekre.

A pszihodelizmusból „filozófiát” csináltak, amelynek „parancsolatai” vannak. Az első Leary-féle „parancsolat” a „turn on”, ami kb. annyit jelent, hogy „engedd magad át a pszihodelikus lehetőségeknek”, a második, a „turn in” azt akarja mondani, hogy „ismerd meg a legfőbb igazságot a belső extázis útján”, s végül a harmadik, a „drop out”, amelyet „lépj ki a társadalomból” értelemben használnak. Leary a kábítószeres élvezetét a keresztény vallásos extázishoz kötötte (bár a kínai filozófiát is idézi), mások inkább a keleti vallásokéhoz. Hogy a pszihodelizmusnak milyen nyomorúságos a „filozófiája”, azt jól igazolja egy tanulságos beszélgetés, amelyet Allen Ginsberg, Timothy Leary, Gary Snyder és Alan Watts folytattak 1967-ben a *San Francisco Oracle* szerkesztő bizottságában.²

Gary Snyder, a költő megkérdezi Learyt: ha teljesítik a harmadik „parancsolatot”, utána mi történik, mit fognak építeni, milyen társadalmat. Leary azt válaszolja, hogy minden kis csoport elkezd élni a maga „kreatív” életmódját. Amikor arról kérdezik, hogy miként lehet majd tanulni, mi lesz az iparral, hogyan lehet ellátni a Föld egyre növekvő lakosságát

és általában mi legyen az emberekkel, akik nem tartoznak ezekhez a kis csoportokhoz, olyan válaszokat ad, amelyek megdöbbennek naivitásukkal. Így például föld alatti üzemeket tételez fel, ahová azok mennek dolgozni, akik épp ezt akarják csinálni, mások viszont a természet ölen fognak élni stb.

Az „új baloldali” mozgalmak kibontakozásának idején, 1966-ban, hét vidéki kommunát tartottak számon és 200 000 hippy vándorolt az Egyesült Államokban.

Mi a jellemző ekkor a hippy „ellentársadalomra” szociális szempontból? Egy 1967-es statisztika szerint a New York-i East Village-ben a hippyk 12%-a az úgynevezett felső rétegből, 22%-a a felső középrétegből, 48%-a a középső középrétegből, 17%-a az alsó középrétegből került ki, és csak 1%-a az alsóbb rétegekből. Foglalkozás szerinti megoszlásuk a következő: 21% középiskolás, 8% egyetemi hallgató, 40% alkalmazott volt, 12% eredetileg szülei mellett dolgozott, 19% önálló kereső vagy munkanélküli volt. Életkor szerint így oszlottak meg: többségük 18 és 30 év közötti, csak 12% 30 és 35 év közötti, és 8% 35 év feletti. Egyik részük szexuális közösségben élt, másik részük feleségével, vagy élettársával lakott a kommunában. A megkérdezettek 85%-a azt mondta, hogy meg van elégedve társadalmi státuszával. Csak kis részük volt politikailag művelt, a többség Edward de Bono, Marshall McLuhan vagy Timothy Leary könyveit olvasta, és megelégedett azzal, hogy az élet szépségét hirdette és magát a „virág gyermekének” nevezte.³ Jó részük nem fogadott el pénzt szüleitől s alkalmi munkákból élt. Legköltésesebb élvezetük a kábítószeres fogyasztása volt, amelyeket a leggyakrabban csempészekről szereztek be — borsos

áron. A hippy-kommunák elsősorban koldulásból, munkanélküli-segélyekből, külső segítségből, néhol apró dísz tárgyak készítéséből és eladásából éltek, de leginkább azok maradtak fenn, amelyek értelmiségi foglalkozásokat tudtak űzni. A már idézett Anne Lombard írja: „A kommuna a jóléti állam parazitájaként él munkanélküli-segélyből, a családi pénz-átutalásokból, és első saját forrásait a fény-látványosságok rendezésében, a rock zenekarokban, a könyv-és lapkiadásban találta meg.”⁴

A hippyk arra törekedtek kezdettől fogva, hogy nagy tömegeket mozgassanak meg és pedig nemcsak zenével, hanem olyan jelszavakkal, amelyek az élet örömeit hirdetik. 1966-ban rendezték meg San Franciscóban az első *love-int*, állítólag 30 000 résztvevővel, amely mint neve mutatja, a szerelem mindenhatóságát akarta meghirdetni. 1967-ben ugyanott került sor a *human be-inre*, amely az emberiséget és ezzel együtt a közösséget állította a középpontba, s ezt követték különböző helyeken a pop-fesztiválok, amelyeken sokszor félmillióan is részt vettek.

A zenében kezdetben az angliai Beatles és a Rolling Stones együttesek pop-zenéjét tartották pszihodelikus művészetnek, hamarosan átveszi szerepüket egy új divat, a San Francisco Sound, amely a zenét a képhez, a fényhez, sőt az illathoz is hozzákapcsolja. Ez a zene az úgynevezett free jazzhez áll közel, tehát a rögtönzést helyezi előtérbe, és a tömegek részvételét. Az egyik hippy-együttes a Monkees szerint „music is energy”, a „zene energia”, de olyan energia, amely a „mindennapokból” született meg. A szövegeket Allen Ginsberg, Pete Seeger, Bob Dylan és mások szerzik.

A spontaneitás, az aktivitás, az improvizáció jellemzi a hippy-színházat, -filmet, -képzőművészetet is — persze az egyes művészeti ágaknak megfelelő eszközök felhasználásával. Az *open theatre* sokoldalú művészet akar lenni, amely zenei, táncos, drámai, sőt képzőművészeti elemeket ötvöztet magába. A filmek közül Andy Warhol *Chelsea Girls*-ét tartják jellemzőnek, amely Greenwich Village életét mutatja be, mégpedig úgy, hogy két kamera a Chelsea szállóban két héten keresztül filmezte a mindennapokat, de persze a hippy-mindennapokat. A képzőművészetben a *posterek*, a hatalmas plakátok hódítanak s a festők Isaac Abrams vagy Michael Greer Boschtól, William Blake-től és Beardleytől származtatják magukat. Végül is inkább a kubista — szürrealista festészetre emlékeztetnek ezek a posterek, mint az op-art-ra. Leginkább azonban a fotóművészetet, a montázsokat kedvelik, amelyek segítik a pszihodelizmus hirdette révület kialakulását.

Mindezzel a hippyk „ellenkultúrát” akartak teremteni a művészetben is, McLuhan szellemében szembeállva a hagyományos kultúraterjesztés eszközeivel és főleg a nyomtatott irodalommal. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a betűt teljesen megvetik: a hippyk hozták létre — egyébként részben az LSD-n óriási üzletet csinálók segítségével — az underground sajtót.

1967-ig a hippy „ellenkultúra” a béke és a szerelem jegyében tulajdonképpen a passzív ellenállást képviselte az establishmenttel szemben. Ekkor egy része politizálódott az „új baloldal” hatása alatt, a többség azonban folytatta régi életformáját, illetve egy részük „rekuperáltatott” vagy bűnözővé lett.

Theodore Roszak az „ellenkultúráról” szóló egyik sokat idézett könyvében⁵ hangsúlyozza az azonosságot a hippyk és az „új baloldal” között, s ezt abban látja, hogy ez utóbbi is a személyt, s ezen keresztül az egyéni tudatot és tudatosságot állítja előtérbe, nem pedig az ideológiát. Ezt bizonyítja olyan közös érdeklődésük, amely Marcuse freudista marxizmusa, Paul Goodman pszichológiai anarchizmusa, Brown apokaliptikus test-miszticizmusa, Watts zenére épített pszichoterápiája és végül Leary áthatolhatatlan okkult narciszizmusa⁶ iránt nyilvánul meg. A szerző a beat — hip bohémséget az új személyiségstruktúra és a totális életstílus előkészítőjének tartja. Szerinte ez az „új baloldal” társadalomkritikájára támaszkodik és az ebből következő változásoktól várhatja elképzeléseinek megvalósítását.

Egyet kell értenünk Roszakkal abban, hogy a hippy-mozgalom és az „új baloldal” között nincs határozott választóvonal, mégis az utóbbi „ellenkultúra”-felfogását külön kell vizsgálnunk, mert része politikai-ideológiai nézeteinek.

Rolf Schwendtnert⁷, aki megpróbálta kidolgozni az „ellenkultúra” vagy „szubkultúra” elméletét, megkülönböztet progresszív és regresszív jellegű „szubkultúrát”. A progresszív szubkultúráknak az a jellemzőjük, hogy az egész társadalmi értékrendet meg akarják változtatni, szembeállnak az establishmenttel, a proletariátusból származnak. A regresszív szubkultúrák viszont csak a haszonélvezőket akarják kicserélni, a politikai harc helyett „pótlásokat” keresnek, a kispolgárságból és a lumpenproletariátusból táplálkoznak. A regresszív szubkultúrára jellemző a faszizmus, a bohém világ, a „pokol angyalai”,

a pilgrimek, a Manson-féle kommunák stb. A progresszív szubkultúra normái az önigazgatás, a demokratikus részvétel, a csoportszolidaritás, a konvencionális-ellenesség, és stílusban, ruhában, hajviseletben, nyelvben, művészetben és szexualitásban a szabadság. Megjegyzi, hogy ezek a normák nem zárják ki azt, hogy a szubkultúra hívei vallásosak vagy ateisták legyenek, de a vallások közül inkább a keletieket részesítik előnyben. Azt sem zárják ki, hogy a politikában az erőszak mellett vagy az erőszak ellen lépjenek fel és szinte feltételezik az utópiát. Szerinte az „új baloldal” szubkultúrája progresszív és a kapitalizmus nehezebben tudja integrálni, mint tette azt a hippy-mozgalommal.

Schwendtner túlbecsüli az „új baloldal” ellenállóképességét. A gyakorlat azt mutatja, hogy a progresszív és a regresszív szubkultúra között nincs éles határvonal, hogy a hippy-hagyományok továbbélnek, és hogy az uralkodó osztály akár az elnyomás, akár a manipuláció eszközeivel igyekszik felszámolni az „új baloldal” kommunáit, illetve beolvasztani szűkebben vett kulturális, művészeti termékeit.

Az „új baloldal” a kultúrába belefoglalja az életmódot is, s a hippyk nyomdokain járva, elkezdte megszervezni közösségeit. Az első kísérletre 1968 februárjában Milwaukeeben került sor, ahol tanácskozó termet, majd ingyenes boltot, klinikát, munkaközvetítőt, műhelyeket, kiadót, művészeti centrumot stb. hoztak létre. Az így kialakult kommuna tagjai dolgoztak, s „gazdaságpolitikájuk” elve az volt, hogy meg kell szüntetni minden felesleges termelést és fogyasztást, a szükségleteket önkéntesen korlátozni kell s a javakat egyenlően kell elosztani, kiiktatva a

kereskedelmet. A lényeg azonban az volt, hogy a szolidaritásra és az együttműködésre építve új életformát alakítsanak ki.

Az „új baloldal” döntő többsége azonban megelégedett a „párhuzamos társadalom” dicséretével, nem vonult ki a kapitalista társadalomból, s mindenekelőtt a magánéletben, az irodalomban, a művészetben, a divatban fejezte ki „kontesztációját”. Ez viszont azt mutatja, hogy tulajdonképpen „integrálódik”, bármilyen „radikálisnak” érzi is magát. Hadd idézzük ezzel kapcsolatban Adorno egyik epés megjegyzését, aki egy régebbi magatartásformára vonatkoztatta leírását, de illik a mai „radikálisokra” is, még ha a képek, a könyvek és a zene választéka meg is változott:

„Az ilyen fiatal bohémek lakása hasonlít szellemi háztartásukhoz. A falon híres Van Goghok az eredetihez megtévesztően hasonló színes nyomatai, mint a *Napraforgók* vagy az *Arles-i kávéház*, a könyvespolcon a szocializmus és a pszichoanalízis rövid összefoglalói, egy kis szexuális ismeret gátlásokkal teli gátlástalanoknak. Hozzá Proust *Random House* kiadása... olyan ritkaság, amelyet leértékelt áron adnak, néhány hangos jazz-lemez, amely mellett az ember kollektívnek, merésznek, egyben komfortosnak érzi magát.”⁸

A magánéletet illetően elsősorban a szexuális felszabadítás kérdése áll az előtérben, s azért oly divatos a freudizmus és — az „új baloldallról” lévén szó — a neofreudizmus, amely szociológiai, sőt „marxista” magyarázattal toldja meg a pszichoanalízist.

Hogyan fogja fel az „új baloldal” az irodalmat és a művészetet? A különböző nyilatkozatokból az derül ki, hogy a művészet főleg információs, agitációs és propagandaeszköz, amely segíti a csoportok tudatosodását, felrázza az embereket és akcióra készíti, amellet elömozdítja, hogy a személyiség szabadon kiélje és megvalósítsa önmagát.

Ezeknek az igényeknek elsősorban a beatre és a rockra építő pop-zene felel meg, amely heves ritmusú, önmagát ismétlő, „üvöltő” melódiát kedvel, s amely az „új baloldal” hatása alatt a protest-songok tömegét hozta létre. A szövegre jellemző a Greenwich Village egyik költőjének, Tuli Kupferbergnek az a tippgyűjteménye, amely 1100 módját mondja el annak, hogy az ember miként éljen munka nélkül, miként legyen szerelmes és miként utasítsa vissza a katonai szolgálatot. Ilyen tippeket ajánl: „Imádkozz istenhez, hogy pacifista legyen;” „Menj börtönbe vagy házasodj meg;” „Házasodj meg háromszor és utána menj azonnal pszichiáterhez.” Az 1100. szövege így szól: „Legyen béke Vietnámban, sztrájkolj, kényszerítsd rá az örömet a világra.” Ezek a „szövegek” utalnak arra, hogy a hippy-mozgalom bizonyos elemei hogyan keveredtek az „új baloldal” politikusságával. Ezt jelzik a többi megnyilvánulások is, szövegíróké, énekeseké, zenekaroké.

Az 1967 augusztusában San Franciscóban megrendezett első pop-fesztiválon nemcsak a beat-generáció hajdani képviselője, Allen Ginsberg vett részt, hanem a yippie-vezér, Jerry Rubin is, aki hippyket igyekezett „átpolitizálni” s elsősorban Vietnámról énekelt.⁹

A színházban Brecht és Piscator hagyományból

merítve, a legnagyobb híre az úgynevezett Living Theater tett szert, amelyet Julian Beck és Judit Malina hoztak létre, s kezdetben Paul Goodman, Gertrude Stein, Bertolt Brecht és Federico García Lorca egy-egy darabját mutatták be. A hatvanas évek elején, első nyugat-európai körútjukon hirdették meg, hogy anarchisták, akiknek a színház nem művészet, hanem közös élet, a szó szoros értelmében. Stílusukhoz hozzátartozik, hogy egyetlen tagjuk sem a régi értelemben vett színész, mindenki maga dolgozza ki szerepét. A rendezés közös munka eredménye, díszlet nincs és a színészek nem viselnek jelmezeket. A közönséget be akarják vonni a játékba és ezért újfajta kommunikációs lehetőséget keresnek.¹⁰

1968-ban a párizsi események után Avignonban a *Mennyországot most* (Paradise Now) c. darabot játszották, amellyel politikai elkötelezettségüket akarták bizonyítani, s amely nagy botrányt váltott ki. Amerikában a Living mellett, amely sokáig kénytelen volt Nyugat-Európában száműzetésben élni, más neo-avantgarde színházak is létrejöttek, mint például a Bread and Puppet Theater New Yorkban, amely a vietnami háború elleni demonstrációk szervezői közé tartozott.

Angliában az Exploding Galaxy vagy a Human Family képviselik az új színház célkitűzéseit. A párizsi Théâtre du Soleil és a Théâtre de la Tempête követik a Living-hagyományokat, de darabjaik témáit elsősorban a múlt osztályharcaiból veszik.

Az új színház műfaja a happening, amelyet a neo-avantgarde egyik legharcosabb képviselője, Jean-Jacques Lebel úgy határoz meg, mint valamiféle egészen új jelenséget a művészetben, amely túltesz

a képzőművészet újításain, hiszen azok ilyen vagy olyan módon kötődnek a magántulajdonhoz és árujellegét vesznek fel. A happening „a termelő tevékenység szabad működtetése függetlenül attól, hogy mi tetszik vagy nem tetszik, eladható vagy nem adható el, függetlenül azoktól az erkölcsi ítéletektől, amelyeket e tevékenység kollektív aspektusai kiválthatnak a dolog nemismeretében”.¹¹ Lebel ezzel a mondattal André Bretont támadja, aki 1964. december 10-én a *Nouvel Observateur*-ben ezt írta: „A happening, amely a Helzapoppin leszármazottja, úgy tűnik, hogy a legrosszabb zátonyt kerülgeti: a promiszkuitását.”

Lebel a happening jellemzőit így írja le:

1. annak a kiváltságnak az eltörlése, amely valamilye, a művészi alkotásnak tulajdonított teljesen önkényes és mesterséges gazdasági értékre spekulál;

2. annak a kiváltságnak az eltörlése, amelynek értelmében a művészeket intellektuálisan elvéreztetik, mégpedig közönséges közvetítők, akik gyűlölik a művészeket;

3. a kulturális rendőrség eltörlése, tehát a kiiktatása az olyan rögeszmés házőrző kutyaoknak, amelyek a közönség hamis tudatát képviselik, és amelyek veszik maguknak azt a bátorságot, hogy megmondják valameről, hogy jó-e vagy rossz;

4. a szubjektum és objektum közötti abnormális viszony túlhaladása (néző—nézett, kizsákmányolt—kizsákmányoló, néző—színész, gyarmatosító—gyarmatosított, elidegenítő—elidegenedett, legalizmus—illegalizmus), amely eddig uralta és kondicionálta a modern művészetet.

Amerikában e műfaj legjobb képviselőinek Alan

Kaprowot és Oldenburgot tartották. Kaprow írta 1962-ben: „A happening útján aktusaink szertartásokká válnak és mindennapi életünk megváltozik.” Lebel ezzel a felfogással nem ért egyet, mert úgy érzi, hogy az amerikai happeninget a kapitalista üzlet már kommercializálta. Ő még azt hiszi, hogy Nyugat-Európában „a happening »libertaire« (tehát lényegében anarchista) szellemi megnyilatkozást kíván meg; megkérdőjelezi az érzéki világot éppúgy, mint a való világot”. Nos, erre nemigen kerül sor, legfeljebb az 1968-as párizsi események során, amikor a happening az utcán jelent meg.

1968. május 15-én jórészt a Március 22-i Mozgalom tagjai elfoglalták az Odéon színházat és a következő röpcédulát adták ki:

„A képzelet megragadja a hatalmat. A dolgozók és a diákok forradalmi harca, amely az utcán született meg, áttérjed most a munkahelyekre és a fogyasztási társadalom ál-értékeire. Tegnap a nantes-i Sud-Aviation üzem, ma a »franciaországinak« mondott színház, az Odéon. (Az Odéon hivatalos neve Théâtre de France — K. B.) A színház, a film, a festészet, az irodalom stb. olyan iparok lettek, amelyeket egy »elit« sajátított ki az elidegenítés és a merkantilizmus céljaiból. Szabotáljátok a kulturális ipart. Foglaljátok el és romboljátok le az intézményeket. Találjátok újra fel az életet! *A művészet ti vagytok!* A forradalom ti vagytok! Szabad belépés a hajdani »franciaországi« színházba mától, 1968. május 15-étől kezdve.”¹²

Ezek a szürrealista jelszavak nemcsak a színházra vonatkoznak, általában vitatják az egész polgári

kultúrát, sőt még a kultúrát is. Ezekben a napokban néhány fiatal színész megpróbálkozott azzal, hogy az Odéonban fellépjen és színpadi műveket adjon elő, a „radikálisok” azonban ezt megakadályozták, hangoztatva, hogy „az egyetlen színház a gerilla, a forradalmi művészetet az utcán csinálják”.

A happening ma már a big business része lett. Elég, ha a *Hair*, a *Gospel* vagy a *Jézus Krisztus, szupersztár* sikerére utalok.

A képzőművészetben az ötvenes években jelentkezett a pop-art, amely jórészt a collage segítségével a köznapiságot, az ötletszerűséget, az improvizációt, a néző aktivizálását hirdette meg. Az egyik angol festő, Richard Hamilton még 1959-ben azt fejtegette, hogy a pop-art „népszerű (nagy tömegeknek tervezik), mulandó (rövid távú megoldás), fogyasztásra szánt (gyorsan elfelejtik), alacsony árú, olcsó tömegáru, fiatal (az ifjúság felé fordul), vicces, szexy, gimmicky, glamorous, big business”.¹³ A valóságban bizonyos használati tárgyakon alkalmazott pop-artos megoldások és hippy-kellékek kivételével a pop-art is a kiállításokon lépett fel, s amint Lebel mondta, a tömegeknek szánt objektumokból áru lett, amelyet az új divatokért lelkesedő pénzes polgár vásárolt meg. A képzőművészek gyakran a neo-avantgarde színházzal és főleg a filmművészettel társultak, hogy ebből a circulus vitiosusból kikerüljenek. Többen az „új baloldal” hatására politikai plakátokat, képregényeket és karikatúrákat rajzoltak, mely utóbbiak az underground sajtóban jelentek meg.

A film igyekezett az új témákat és a többi művészeti ágban, főleg a képzőművészetben és a zenében felfedezett formai újdonságokat gyorsan felhasználni.

A legőszintebben ezt az underground-filmesek tették, így John Mekosh, aki New Yorkban létrehozta a filmesek szövetkezetét, hogy ellenállhasson az elüzletiesedett filmvilág nyomásának. Londonban ezeknek a kísérletezőknek ad otthont az Arts Laboratory, amelynek munkájában többek között Jim Haynes, Jack H. Moore és Nigel Samuel vesznek részt és amelyben együttműködik a színház, mozi, kiállító helyiség, könyvesbolt és étterem.

Mégis a jellemző itt is az, hogy a kapitalista üzlet „integrálja” az újat, még akkor is, ha egyébként ismert rendezők saját balos felfogásukat próbálják kifejezni. Jean-Luc Goddard kezdetben inkább kritikai megjegyzéseket tett a *Kínai nő* c. filmjében a „jó családból” való francia diákok „kulturális forradalmi” elképzeléseiről, a *Keleti szél* c. filmjében azonban már maga is maoistaként lépett fel. Karmitz *Elvtársak* c. filmjében azt bizonygatja, hogy az osztályharc csak a Francia Kommunista Párton kívül valósulhat meg. Francis Leroux filmje, a *Vörös baba*, az 1968-as párizsi május–júniusi eseményeket abban a szellemben ábrázolta, hogy a kommunisták akadályozták meg a forradalom kirobbantását.¹⁴

Persze, a balos mozgalmak inspiráltak olyan filmeket is, amelyek éles társadalomkritikát gyakorolnak, s egyben megmutatják az anarchista lázongás céltalanságát, utópista jellegét, esetleg tragédiáját. Ilyennek tarthatjuk az amerikai filmek közül a Magyarországon *Szelíd motorosok* címmel bemutatott, 1969-ben Dennis Hopper rendezésében készült *Easy Rider*t vagy az ugyanakkor Stuart Hegman által rendezett *Eper és vért*, az angol Lindsay Anderson

1968-ban bemutatott *Ha...* c. filmjét vagy az olasz Antonioni *Zabriskie point* c. alkotását.

Ami az irodalmat illeti, a költészet, elsősorban a protest-songok költészete és az underground sajtó az „új baloldal” jellemző termékei.¹⁵ Az Egyesült Államokban az underground sajtó 1968-ban politizálódott, s az „új baloldal” lapjai együtt élnek a hippyk hasonló termékeivel. Nyugat-Európában a különböző „balos” csoportok publikációi kezdettől fogva politikussabbak, s megjelenési formájukban jobban idomulnak a hagyományos sajtóhoz.¹⁶ E sajtó általános jellemvonása, hogy a szó legszorosabb értelmében agitációs és propagandacélokat szolgál, s ugyanez a funkciójuk azoknak a visszaemlékezéseknek, önéletírásoknak, naplóknak is, amelyeket a különböző csoportok hosszabb-rövidebb időre bebörtönzött vezetői vagy kiemelkedőbb események résztvevői adnak ki.

A diákmegmozdulások témája egyébként része lett a „nagy irodalomnak” is, amely az írók politikai állásfoglalása szerint ábrázolja a hatvanas évek végének mozgalmas világát. A politikai állásfoglalások sokféleségére jellemző, hogy Franciaországban Sartre az „új baloldal” mellé állt, az általa kedvelt Jean Genet nem lelte örömét a Sorbonne diáktanyáin, az „új regény” teoretikusa, Alain Robbe-Grillet nem vállalt vele közösséget, a strukturalista Tel Quel-csoport 1968-ban egyenesen szembefordult az ultraradikalizmussal, hogy azután néhány év múlva a maoizmust dicsőítse. Az Egyesült Államokban a beat-nemzedék egyes tagjai, Kerouac, Mailer, Ginsberg, Corso az „új baloldal” mellé álltak. Angliában William Bourroughs *Time* címmel underground lapot indít, de S. Spender szembefordul a diákmoz-

galmakkal. Az NSZK-ban Günter Grass Brandtot támogatja, Hans-Magnus Enzensberger viszont a „parlamenten kívüli ellenzéket”, Böll, a Baader—Meinhof-csoporttal kapcsolatban a polgári hipokrizist támadja. Olaszországban Alberto Moravia nem különösebben kedvelte „balos” vendégeinek lakásán folytatott randalírozását, Pier-Paulo Pasolini 1968-ban — az Espresso június 3-i számában — pedig egyenesen azt mondta, hogy inkább a rendőrökkel rokonszenvezik, mint a „fils à papa”-kal, a burzsoázia elrontott gyermekeivel.

A szépirodalomban először a dokumentatív műfajok és esszék vették célba ezt a témát. Az 1968-as párizsi eseményekre szinte azonnal magyarázatot keresett Jacques Thibaudau 1968. május *Franciaországban* c. könyvében, amely közvetlen élményszerűséggel, a Francia Kommunista Párt álláspontjáról ítéli meg a történeteket. Az újabb francia irodalomból különösen Robert Merle regénye, *Az üvegfal mögött* méltó a figyelemre, mert megpróbálja ábrázolni a nanterre-i diákság mozgalmát, mégpedig úgy, hogy a különböző politikai áramlatokat és a diákság életformáját és életérzését egyszerre mutatja be. Az „új baloldal” és főleg a terrorista csoportok tevékenysége bevonult a ponyvairodalomba is, amelyre példa J.-P. Manchette *Nada* c., a „fekete sorozatban” nemrég megjelent regénye.

Az „új baloldal” kulturális programja emlékeztet mindarra, amit a Proletkult vagy a Lef a húszas évek elején a Szovjetunióban meg akart valósítani. A „balosok” az irodalmat és a művészetet a közvetlen politikai harc eszközének fogják fel, s ez az egyoldalúság elszegényít még akkor is, ha a protest-songok, a

happeningek vagy az underground sajtó a fejlődés egy bizonyos szakaszában segítették egyes értelmi-ségi rétegek és főleg a diákok öntudatra ébredését. Egyfajta kreativitás és az improvizáció túlértékelése, a közönséggel való kommunikáció új formáinak sokszor formális keresése s aktivitásának túlhangsúlyozása adhatnak ösztönzést a művészeti fejlődésnek is, de nem pótolhatják a „nagy művészetet”.

Az a kísérlet, hogy a szöveg „forradalmasításával” járuljanak hozzá a forradalomhoz, olyan bezártsághoz vezet, amely eleve csak a „bevezetett” értelmiségieknek adhat valamit. Az utolsó időkben tanúi vagyunk a romantika újjászületésének is, amely részben a hagyományos formákat használja föl, részben az új, főleg auditív—vizuális műfajokat. Az ilyen kísérletek viszont hamar elvezetnek a kommercializálódáshoz, s ezzel együtt a protestálás levezetéséhez.

E nagyon bonyolult áramlatnak, amelyet „új baloldálnak” neveztünk, csak vázlatos képét adhattuk, bár igyekeztünk azt különböző oldalakról megvilágítani.

Az általánosabb következtetések, melyeket vizsgálatunkból a fejlett tőkésországok vonatkozásában levonhatunk, a következők:

1. Az „új baloldal” nagyon is különböző csoportokból és irányzatokból áll, amelyek a fejlett kapitalista országok gazdasági-társadalmi helyzetének alakulásával változtatják szervezeti formáikat, politikai és egyéb nézeteiket. A maga nagyon különféle megnyilvánulási formái ellenére az „új baloldal” — ha nem is mostani formájában — nem múló jelenség, mert a középrétegek s elsősorban az értelmiség, ezen belül is a fiatal értelmiség rossz közérzetét és protestálását fejezi ki. Mint társadalmi jelenséget kell tehát vizsgálni annál is inkább, mert az említett rétegek súlya és függősége nő a fejlett tőkésországokban.

2. Politikai-ideológiai szempontból „harmadikutas” jelenség, elutasítja a kapitalizmust, de a létező szocializmust is. Ebből következik kétarcúsága az elméletben és a gyakorlatban egyaránt. Újdonsága a régebbi „harmadikutas” irányzatokkal szemben az,

hogy a szocialista világrendszer és a nemzetközi kommunista mozgalom megerősödésének idején lép fel, mégpedig azzal az igénnyel, hogy az egyik meglevő társadalmi formációhoz sem hasonlítható új társadalmat keressen.

3. A kapitalista társadalmi és hatalmi viszonyok és főleg a polgári életforma ellen tiltakozik, tehát kapitalizmus-kritikája elsősorban szubjektív, tudati tényezőkre épít. A hatvanas évek második felére a különböző áramlatok politizálódtak ugyan, de anélkül, hogy megtalálták volna a politikai harc megfelelő elméleti és szervezeti formáit. 1968 óta néhány kis csoport ultraradikalizmusa vagy éppen terrorizmusa mellett a nagy többségre egy olyan nonkonformizmus jellemző, amely neoromantikát szül az életmódban, az irodalomban, a művészetben és a divatban egyaránt.

4. Az „új baloldal” — néhány csoport kivételével — következetesen szembeszáll az egységes ideológia és a párt elvével, a kis csoportok forradalmi spontaneitását hangoztatja és az értelmiségből álló „militáns kisebbségre” akarja bízni a tömegek forradalmasítását. 1968 után egyes csoportok felfedezték a szervezettség előnyeit, s némelyek ezt az egyéni terror taktikájához kapcsolják. Általánosabb azonban ma az, amit „új baloldali” folklórnak szoktak nevezni, tehát a „kontestáció” divatja, s ezzel együtt a visszahajlás a hippy-mozgalomhoz.

5. A „kontestáció” megrázkódtatta a kapitalizmus iskolarendszerét és főleg felsőoktatási intézményeit, reformokat csikart ki, amelyeket a polgárság a gyakorlatban igyekszik nagyon is mérsékelni. Ezért a diákmozgalmak — belső okok miatt — kiújulnak, ha nem olyan tömegméretekben is, mint

1968-ban. Általában a tiltakozás politikus és nem politikus formáit a polgári társadalom igyekszik vagy elnyomni vagy leszerelni, s az „új baloldalt” az „integrálás” veszélye fenyegeti.

6. Az „új baloldal” a maga „harmadikutasságával” a fiatal értelmiség egy részét távol tartja a kommunista pártoktól és zavart kelt a baloldal soraiban. Az „új baloldal” antikommunizmusa ilyen módon kártékony hatású, de meghasonlása a kapitalista társadalmi renddel táplálja a polgárság egy részének „szerencsétlen” tudatát.

Az 1968 utáni fejlődés arra is szolgáltat példát, hogy az „új baloldal” képviselői közül sokan — éppen csalódásaik folytán — eljutottak a marxizmushoz, és a kommunista pártok vagy tagjaik sorába fogadták őket vagy együttműködnek velük.

Az „új baloldal” zavaros nézetei felhívták széles rétegek figyelmét nemcsak a marxizmussal szemben álló régi és új anarchista, spontaneista, kispolgári szocialista irányzatokra, hanem magára a marxizmusra is, s ezzel akarva-akaratlanul hozzájárultak a marxizmus terjedéséhez.

I. FEJEZET

¹ *Huszár Tibor*: Az értelmiség szociológiai jellemzője és fogalma. Valóság, 1972. 2. sz.

² *Ádám György*: Új technika, új struktúra. Közgazdasági és Jog Könyvkiadó 1966. 80—81. old.

³ *Frédéric Bon—Michel-Antoine Burnier*: Les nouveaux intellectuels. Párizs 1971. 148. old.

⁴ Forrás: A foglalkoztatottság nemzetközi összehasonlítása. Adatgyűjtemény. A Munkaerő és Életszínvonal Távlati Tervezési Bizottság 1973. februári összeállítása.

⁵ Idézi *Alain Touraine*: La civilisation industrielle. Histoire générale du travail. IV. köt. Párizs 1971. 33. old.

⁶ Lásd *Frédéric Bon—Michel-Antoine Burnier*: Les nouveaux intellectuels.

⁷ Lásd ugyanott, 106. old.

⁸ *Charles Wright Mills*: Az uralkodó elit. Gondolat 1962.

⁹ Effectifs français inscrits en facultés, en 1960—61 et en 1966—67. La Documentation Française. Articles et Documents.

¹⁰ *Pierre Bourdieu—Jean-Claude Passeron*: Les Héritiers. Les étudiants et la culture. Párizs. 1964.

¹¹ *Marx—Engels Művei*. 27. köt. Kossuth Könyvkiadó 1971. 438. old.

¹ Nemzetközi Szemle, 1972. 5. sz.

² Az adatokat illetően felhasználtuk az ENSZ kiadványait, így a Statistical Yearbook 1970-es kiadását.

³ *Erdős Tibor*: Gazdasági növekedés a fejlett tőkés országokban. Budapest 1972.

⁴ A munkásosztály anyagi és szociális helyzete a fejlett tőkés országokban. Tudományos Szocializmus Füzetek. 10—11. Budapest 1971.

⁵ Lásd Informationen zur Wirtschaftsentwicklung und Lage der Arbeiterklasse in Frankfurt am Main.

⁶ A munkásosztály anyagi és szociális helyzete a fejlett tőkés országokban.

⁷ *Lance Townsend*: The concept of poverty. 1970.

⁸ Yearbook of Statistics. International Labour Office. Genf 1970

⁹ A polgári demokrácia mai problémáiról lásd *Békés Rezső*: A mai szociáldemokrácia. Kossuth Könyvkiadó 1968.; *Kiss Arthúr*: Marxizmus és demokrácia. Kossuth Könyvkiadó 1973.; *Kulcsár Kálmán*: A demokrácia valósága és a társadalmi részvétel. Társadalomtudományi Közlemények, 1973. 1—2. sz.; *Kiss Arthúr*: Adalékok a „politikai pluralizmus” bírálatához. Társadalomtudományi Közlemények 1973. 1—2. sz.

¹⁰ E kérdésről részletesebben lásd a VII. fejezetben.

¹¹ A diákmozgalmakról lásd Májusi vihar Párizsban. Kossuth Könyvkiadó 1968.; Lázadó diákok Párizsban, Nyugat-Berlinben, Rómában. Kossuth Könyvkiadó 1968.; Diákmozgalmak Nyugaton. Kossuth Könyvkiadó 1969.; *Köpeczi Béla*: Reform, vagy forradalom. Móra Könyvkiadó 1970.; *Tóth Tamás*: Útkeresés és útvesztés. Kossuth Könyvkiadó 1973.; *A. Bricskov*: A fiatal Amerika. Kossuth Könyvkiadó 1973.

III. FEJEZET

- ¹ *Massimo Teodori*: The New Left: A documentary history. Bobbs—Merill, New York 1969.
- ² Der Spiegel, 1971 február 1.
- ³ Politique Hebdo, 1971. május.
- ⁴ Lásd *Thierry Pfister*: Le gauchisme. Filipacchi, Párizs 1972. és Le Monde, 1973. március 3.
- ⁵ Rouge, 1971. július 15.
- ⁶ La cause du peuple, 1971. augusztus 1.
- ⁷ Lásd *Betty Reid*: Ultraleftism in Britain. A Communist Party Pamphlet. London 1969.

IV. FEJEZET

- ¹ Lásd *Mátyás Antal*: A polgári közgazdaságtan története. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1963; Political economy and ideology. Selected papers presented to the International Conference „New trends in contemporary bourgeois economics”, 1—4 June, 1970. Budapest, MTA 1972.; *Herbert Meisner*: Theorie des Wirtschaftswachstums. Hoffnung und Dilemma der bürgerlichen Ökonomie. Akademie Verlag, Berlin 1972.; Protiv burzsuažnoj ideologii v ekonomicseszkaj nauke. Ekonomika, Moszkva 1970.
- ² *Paul Anthony Samuelson*: Economics. London 1971. 855—856. old.

- ³ *John Kenneth Galbraith*: Az új ipari állam. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1970.

- ⁴ *Paul A. Baran—Paul M. Sweezy*: Monopol Capitaly. New York 1966. 340—341. old.

- ⁵ *Ernest Mandel*: Traité d'économie marxiste. Julliard, Párizs 1962.

- ⁶ *Charles Bettelheim*: La transition vers l'économie socialiste. Maspero, Párizs 1968.

- ⁷ *P.—Ph. Tey*: Sur l'articulation des modes de production.

(Bettelheim hozzászólásával.) École Pratique des Hautes Études, 6e Section. Problèmes de Planification. 14. sz. Párizs 1970.

⁸ *Charles Wright Mills: The Sociological Imagination.* New York 1959.

⁹ *Talcott Parsons: Theories of society I--II.* Free Press of Glencoe, New York 1961.

¹⁰ *Max Weber: Gesammelte Aufsätze zur Wissenschaftslehre.* Tübingen 1968.; *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie.* Tübingen 1956.

¹¹ A polgári szociológiáról lásd *Jurij Pavlovics Francev: A mai burzsoá szociológia válsága.* Kossuth Könyvkiadó 1964.; *Kulcsár Kálmán: A szociológiai gondolkodás fejlődése.* 2. kiadás. Akadémiai Kiadó 1971.; *Szergej Ivanovics Popov: Kritika szovremennoj burzsuaaznoj szociologii,* 2. kiadás. Müszl, Moszkva 1970.

¹² *Raymond Aron: Dix-huit leçons sur la société industrielle.* Gallimard, Párizs 1941.

¹³ Francia szociológia. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1971. 298. old.

¹⁴ *Charles Wright Mills* magyarul megjelent művei: *Az uralkodó elit.* Gondolat 1962.; *Hatalom—politika—technokraták* (Válogatás műveiből). Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1970.

¹⁵ *Charles Wright Mills: Letter to the New Left.* The New Left Reader. Grove Press, New York 1969.

¹⁶ *André Groz: Stratégie ouvrière et néocapitalisme.* Seuil, Párizs 1964.

¹⁷ *André Groz: Technique, techniciens et lutte des classes.* Les Temps Modernes, 1971. augusztus—szeptember.

¹⁸ Les Temps Modernes, 1973. január.

¹⁹ *William Hollingsworth Whyte Jr.: The organisation man.* New York 1956.

²⁰ *David Riesman: A magányos tömeg.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó 1968.

²¹ *Vance Packard: The Hidden Persuaders.* Cardinal, New York 1959.; *The Status Seekers.* McKay Company, New York 1959.;

Feltörekvés, reklám, szexualitás Amerikában. Válogatott írások. Gondolat 1971.; Tékozlók. Kossuth Könyvkiadó 1966.

²² Lásd *Henri Lefèbvre*: La vie quotidienne dans le monde moderne. Gallimard, Párizs 1968.

²³ Lásd *Hermann István*: Freud avagy a pszichológia kalandja. Gondolat 1964.

²⁴ Lásd *Erich Fromm*: Escape from freedom 22. kiadás. New York 1961.; The sane society 10. kiadás. New York 1960.

²⁵ A polgári pszichológiáról lásd *Robert Sessions Woodworth — Mary R. Sheehan*: Contemporary schools of psychology. New York 1964.; *Melvin Herman Marx*: Theories in Contemporary Psychology. New York 1964.; *Ludwig Jakob Pongratz*: Problemgeschichte der Psychologie. Bern — München 1967.; Szovremennaja pszichologija v kapitaliszticeszkij sztranah. Moszkva 1963. (magyarul: Tankönyvkiadó 1966.); *Szergej Leonidovics Rubinsztejn*: A pszichológia fejlődése. Tankönyvkiadó 1967.

²⁶ *Herbert Marcuse*: Reason and revolution. Hegel and the rise of social theory. 2. kiadás. Routledge and Kegan, London 1955.

²⁷ *Herbert Marcuse*: Eros and civilization. Vintage, New York 1962.

²⁸ *Herbert Marcuse*: One dimensional man. Studies in the ideology of advanced industrial society. Beacon Press, Boston 1964.

²⁹ Ugyanott, 280. old.

³⁰ *Jürgen Habermas* korábbi felfogásának összefoglalóját lásd *Theorie und Praxis*. Neuwied, Berlin 1963. Mai nézeteiről: *Erkenntnis und Interesse*. Suhrkamp, Frankfurt/Main 1968.; és még inkább az 1973-as kiadás; *Legitimations — Probleme des Spätkapitalismus*. Suhrkamp, Frankfurt/Main 1973.

³¹ A frankfurti iskoláról lásd *Wilhelm Raimund Beyer*: Die Sünden der Frankfurter Schule. Ein Beitrag zur Kritik der „Kritischen Theorie“. Akademie Verlag, Berlin 1971.; *Gertraud Korf*: Ausbruch aus dem „Gehäuse der Hörigkeit“? Kritik der Kulturtheorien Max Webers und Herbert Marcuses. Akademie Verlag, Berlin 1971.; *Peter Reichel*: Verabsolutierte Negation. Zu Adornos Theorie von den Triebkräften der gesellschaftlichen Entwicklung.

Akademie Verlag, Berlin 1972.; *Nelli Motroschilowa—J. Samoschkin*: Marcuses Utopie der Antigesellschaft. Akademie Verlag, Berlin 1971.; *Robert Steigerwald*: Herbert Marcuses dritter Weg. Akademie Verlag, Berlin 1969.; Die „Frankfurter Schule“ im Lichte des Marxismus. Frankfurt am Main 1970. és Berlin 1971. *Sándor Pál*: A két frankfurti iskola. Kossuth Könyvkiadó 1972.; *Göran Therborn*: A frankfurti iskola. Valóság, 1972. 4. sz.

³² *Köpeczi Béla*: Az egzisztencializmus. 2. kiadás. Gondolat 1972.

³³ *Norman Mailer*: Hipster és beatnik. Világirodalmi figyelő, 1963. 3. sz.

³⁴ Lásd *Helikon*, 1965. 1. sz.

³⁵ *Karl O. Faetel*: Beat, eine Anthologie. Hamburg 1962. Lásd még *Szabolcsi Miklós*: Jel és kiáltás. Gondolat 1971. 197. old és *Ungvári Tamás*: Beatles biblia. (A négy apostol mítosza.) Gondolat 1969.

³⁶ *Lukács György*: Geschichte und Klassenbewusstsein. Wien 1923.

³⁷ Lásd *Léon Figüères*: Trockij és a trockizmus. Kossuth Könyvkiadó 1970.

³⁸ Lásd *George Woodcock*: Anarchism. Pelican, Cleveland 1962.

³⁹ *Franz Mehring*: Marx Károly életrajza. Gondolat 1957. 138. old.

⁴⁰ *Ernesto Che Guevara*: El socialismo y el hombre en Cuba. Havanna 1965.

⁴¹ *Régis Debray*: Révolution dans la révolution? Párizs 1966.

⁴² Lásd *Régis Debray*: Notes de prison. Les Temps Modernes, 1970. június. Lásd még 1973-as nyilatkozatát a Le Nouvel Observateur 1973. július 14-i számában.

⁴³ *Joe Slovo*: The theories of Régis Debray. An African Communist Pamphlet. London.

¹ *Massimo Teodori*: The New Left.

² Ugyanott, 183. old.

³ Ugyanott, 248. és köv. old.

⁴ Ugyanott, 202. old.

⁵ Ugyanott, 271. old.

⁶ Ugyanott, 282. és köv. old.

⁷ Ugyanott, 303. old.

⁸ Ugyanott, 426. old.

⁹ Ugyanott, 418. és köv. old.

¹⁰ *James S. Coleman*: The adolescence society. Free Press of Glencoe, New York 1961.

¹¹ *Massimo Teodori*: The New Left. 323. és köv. old.

¹² Ugyanott, 380. és köv. old.

¹³ *J. Gojkovics*: Áramlatok az SDS-ben. Praxis, 1970 5—6. sz.

¹⁴ New Left Review, 1969. március—április.

¹⁵ Ugyanott, 1970. január—február.

¹⁶ *Bobby Seale*: Sur la scission du Black Panther Party. Git-le-Coeur, Párizs 1971.

¹⁷ *Charles Reich*: The greening of America. New York 1971.

^{17/a} *Theodor Roszak*: Where the Wasteland Ends. Politics and Transcendence in Postindustrial Society. Doubleday, New York 1972.

¹⁸ *Edward Schwartz*: Will the revolution succeed? Reburth of the radical democrat. Criterium Books 1972.

¹⁹ *Edward E. Plowman*: The Jesus Movement in America. David C. Cook, New York 1972.

²⁰ *Ruben Ortega*: The Jesus People Speak out. David C. Cook New York 1972.

²¹ *Alfred Fabre-Luce*: Jésus arrive à Paris. Le Monde, 1972. március 8.

- ²² Le Figaro, 1972. április 1.
- ²³ Die Zeit, 1973. március 30.
- ²⁴ *Herbert Marcuse*: Reexamination of the concept of revolution. New Left Review, 1969. július—augusztus.
- ²⁵ Valóság, 1971. 12. sz.
- ²⁶ *Herbert Marcuse*: Konterrevolution und Revolte. Suhrkamp, Frankfurt 1973.
- ²⁷ Le Nouvel Observateur, 1973. január 8.
- ²⁸ Horizont, 1973. 18. sz.
- ²⁹ *Massimo Teodori*: The New Left. 90. old.
- ³⁰ Politique Hebdo, 1971. május. Lásd még *N. Novikov*: A mai észak-amerikai baloldali radikalizmus társadalmi tartalma. Mirovaja Ekonomika, 1971. 5. sz.
- ³¹ *Uwe Bergmann—Rudi Dutschke—Wolfgang Lefèvre—Bernd Rabehl*: Rebellion der Studenten oder die neue Opposition. Rohwolt 1968.
- ³² Ugyanott, 55—56. old.
- ³³ Ugyanott, 90—91. old.
- ³⁴ Ugyanott, 92. old. és *A. Kopkind*: Von der Gewaltlosigkeit zum Guerillakampf. Voltaire Flugschriften, 14. sz. 25. old.
- ³⁵ *Claus Offe*: Zur politischen Theorie der Ausserparlamentarischen Opposition. Universität und Widerstand. Frankfurt am Main. 1968. 104. old.
- ³⁶ *Peter Brandt*: Jugend- und Arbeiterbewegung. Der Monat, 1968. november.
- ³⁷ *Peter Schneider*: Rede zu deutschen Lesern und Schriftstellern. Kursbuch, 1969. 16. sz.
- ³⁸ Kursbuch, 1970. 22. sz.
- ³⁹ Frankfurter Rundschau, 1972. január 17.
- ⁴⁰ *Rossana Rossanda*: Der Sozialismus als Staatsmacht. Ein Dilemma und fünf Berichte. Kursbuch, 1972. 30. sz.
- ⁴¹ Lásd *Robert Steigerwald*: Marxistische Klassenanalyse oder spätbürgerliche Mythen. Akademie Verlag. Berlin 1972.

⁴² *Raoul Vaneighem*: Traité de savoir vivre à l'usage des jeunes générations. Gallimard, Párizs 1967.

⁴³ *Georges Debord*: La société du spectacle. Párizs 1967.

⁴⁴ *Mustapha Kahayati*: De la misère en milieu étudiant, considérée sous ses aspects économiques, politiques, psychologiques, sexuels et notamment intellectuels et de quelques moyens de les remédier. A. F. G. E. S. 1966.

⁴⁵ *Richard Gombin*: Les origines du gauchisme. Seuil, Párizs 1971. 97. old.

⁴⁶ *Epistemon*: Les idées, qui ont ébranlé la France. Nanterre, novembre 1967—juin 1968. Párizs 1968.

⁴⁷ La révolte étudiante. Seuil, Párizs 1968. 99. old.

⁴⁸ Ugyanott, 101. old.

⁴⁹ Ugyanott.

⁵⁰ *Daniel Cohn-Bendit*: Le gauchisme — remède contre la maladie sénile du communisme. Párizs 1968.

⁵¹ *Küpeczi Béla*: Reform, vagy forradalom. Móra Könyvkiadó 1970. 208—216. old.

⁵² Les murs ont la parole. Párizs 1968. és L'imagination au pouvoir. Párizs 1968.

⁵³ *S. Ziegel*: Les idées de Mai. Párizs 1969.

⁵⁴ *Alain Geismar*: Pourquoi nous combattons? Maspero, Párizs 1970.

⁵⁵ Neues Forum, 1971. július.

⁵⁶ Der Spiegel, 1973. 7. sz.

⁵⁷ Ce que veut la Ligue Communiste? Manifeste du Comité Central des 29 et 30 janvier 1972. Maspero, Párizs 1972.

⁵⁸ *Alain Touraine*: Le communisme utopique. Le mouvement de mai 1968. Seuil, Párizs 1972.

⁵⁹ *Claude Prévost*: Les étudiants et le gauchisme. Editions Sociales, Párizs 1969.

⁶⁰ New Revolutionaries. Szerk. Tariq Ali. London 1969. 202—209. old.

⁶¹ Valóság, 1968. 7. és 10. sz.; Rinascita, 1968. május 3.

⁶² Documenti della rivolta universitaria. Bari 1968.

⁶³ Lásd Il Movimento Studentesco. Storia e documenti, 1968—1973. Szerk. L. Cortese. Bompiani, Milano 1973; és főbb célkitűzéseikről La situazione attuale e i compiti politici del Movimento Studentesco. CUEM, 1970. december.

⁶⁴ Az olasz diákmozgalmakról lásd G. Statera: Storia di una utopia. Rizoli, Milánó 1973.; és F. Catalano: I movimenti studenteschi e la scuola in Italia (1938—1968). Mondadori, Róma 1973.

⁶⁵ Alle avanguardie per il partito. Edizioni Politiche, Róma 1970.

⁶⁶ Les Temps Modernes, 1970. augusztus—szeptember.

⁶⁷ Az II Manifesto előterjesztését lásd Les Temps Modernes, 1971. március.

⁶⁸ Lásd Antonio Gramsci: Válogatott filozófiai írások. Kossuth Könyvkiadó 1971.

⁶⁹ Les Temps Modernes, 1971. március. Lásd még New Left Review, 1971. március—április.

⁷⁰ Lásd az Espresso c. lapnak adott nyilatkozataikat. 1972. szeptember 24.

⁷¹ L'Unità, 1972. március 14.

⁷² Stewart Hull—Raymond Williams—Edward Thomson: May Day Manifesto. The New Left Reader. Szerk. Carl Oglesby, Grove Press, New York 1969. 114—143. old.

⁷³ Tom Fawthrop: Towards an Extra-Parliamentary Opposition. New Revolutionaries, 54—66. old.

⁷⁴ New Revolutionaries, 67—78. old.

⁷⁵ Betty Reid: Ultraleftism in Britain. London é. n.

⁷⁶ Robin Blackburn: A brief guide to bourgeois ideology. Student Power. Szerk. Alexander Cockburn és Robin Blackburn. Harmondsworth, London 1969.

⁷⁷ R. G. Lipsey: An introduction to Positive Economics. London 1967.

⁷⁸ *Paul A. Samuelson: Economics.* London 1966.

⁷⁹ *Talcott Parsons: Sociological Theory and Modern Society.* London 1968.

⁸⁰ *Ideology in Social Sciences. Readings in Critical Sociology.* Szerk. Robin Blackburn és Fontana Collins. London 1972.

VI. FEJEZET

¹ Lásd *Radovan Rihta: Naucno-tehnicsezskaja revoljucija i razvitie cseloveka.* Voproszű Filozofii 1970. 1. és 2. sz.; *Radovan Rihta: Vedockotechnicka revoluce a jeji spolecenské aspekty* Filos. Casopis. 1. sz.; A tudományos és műszaki forradalom filozófiai és szociológiai problémái. Eilozófiai Közlemények. 1970. 1. sz. *Huszár István: Tudományos-műszaki forradalom, társadalmi struktúra és gazdaság.* Kossuth Könyvkiadó 1969.

² *Varga Jenő: A jelenkori kapitalizmus és a gazdasági válságok.* Kossuth Könyvkiadó 1964. 101. és 102. old.

³ Ugyanott, 356. old.

⁴ *Göncöl György: Állammonopolista kapitalizmus. Elmélet és valóság.* Kossuth Könyvkiadó 1970.

⁵ Ugyanott, 12. old.

⁶ Lásd *Szolomon L'vovics Vigoszki: Gazdasági törvények a monopolkapitalizmusban.* Kossuth Könyvkiadó 1972.

⁷ Idézi *V. Mihejev: Rétegek és osztályok.* Nemzetközi Szemle. 1972. 6. sz.

⁸ *Lukács György: Történelem és osztálytudat.* Magvető 1971.

⁹ Ugyanott, 714—715. old.

¹⁰ Ugyanott, 716. old.

¹¹ Ugyanott, 720. old.

¹² *Lenin Összes Művei.* 6. köt. Budapest 1964. 28. old.

¹³ *Lenin Összes Művei.* 8. köt. Budapest 1967. 244. old.

¹⁴ *Waldeck Rochet: Les enseignements de mai—juin* 1968. Editions Sociales, Párizs 1968.

- ¹⁵ *Lenin* Összes Művei. 34. köt. Budapest 1967. 244. old.
- ¹⁶ *Lenin* Válogatott Művei. III. köt. Budapest 1967. 219. old.
- ¹⁷ *Marx-Engels* Művei: 13. köt. Budapest 1965. 6. old.
- ¹⁸ *Massimo Teodori*: The New Left. 202. old.
- ¹⁹ *Lenin* Összes Művei. 8. köt. 236. old.
- ²⁰ Ugyanott, 389. old.
- ²¹ *Marx—Engels* Művei. 4. köt. Budapest 1959. 453. old.
- ²² *Lenin* Válogatott Művei. III. köt. 396. és 397. old.
- ²³ *Marx—Engels* Művei. 18. köt. Budapest 1969. 208. old.
- ²⁴ *Marx—Engels* Művei. 19. köt. Budapest 1969. 15. és 18. old.
- ²⁵ *Lenin* Összes Művei. 24. köt. Budapest 1967. 195. old.
- ²⁶ *Marx—Engels* Művei 19. köt. 14. old.
- ²⁷ Ugyanott.
- ²⁸ Ugyanott, 26. old.
- ²⁹ *Marx—Engels* Művei 4. köt. 459.
- ³⁰ Ugyanott.
- ³¹ *Lenin* Összes Művei. 33. köt. Budapest 1965. 81. old.
- ³² *Ernest Mandel*: Contrôle ouvrier, conseils ouvriers, autogestion. Maspero, Párizs 1973.
- ³³ *Ernst Bloch*: Das Prinzip Hoffnung. I. köt. Suhrkamp, Frankfurt am Main 1967. 5. old.
- ³⁴ *Lenin* Összes Művei. 22. köt. Budapest 1969. 113. old.

VII. FEJEZET

¹ Lásd *Anne Lombard*: Le mouvement hippie aux États-Unis. Párizs 1972. és *D. Williams*: About hippies. New York 1970.

² Notes from the Underground. Szerk. J. Kornbluth Viking Press, New York 1968. és The Underground Reader. Szerk. M. Howard és Th. K. Forcade. New American Library 1972.

³ *Walter Hollstein*: Der Untergrund. Luchterhand. 1969. 68—69. old.

⁴ *Anne Lombard*: Le mouvement hippie aux États-Unis. 86. old.

⁵ *Theodor Roszak*: The Making of a Counter-Culture. Boston 1969.

⁶ Ugyanott, 64. old.

⁷ *Rolf Schwendtner*: Theorie der Subkultur. Kipenhauer—Witsch, Köln 1971.

⁸ *Theodor W. Adorno*: Minima moralia. Suhrkamp. Berlin—Frankfurt am Main 1951. 396. old.

⁹ Lásd *Rolf-Ulrich Kaiser*: Das Buch der neuen Musik. Econ Verlag, Düsseldorf—Wien 1969.

¹⁰ Lásd *Erika Billeter*: The Living Theater. Rüttern und Löning 1969.

¹¹ *Jean Jacques Lebel*: Le happening. Denoël, Párizs 1966.

¹² *Louis Brau*: Cours, Camarade, le vieux monde est derrière toi! Histoire du mouvement révolutionnaire étudiant en Europe. Albin Michel, Párizs 1968. 105. old.

¹³ *Jürgen Claus*: Kunst heute, Personen, Analysen, Dokumente. Rowohlt, Reinbek 1969.

¹⁴ Lásd *Jerzy Plazevsky*: Ha mindez márványmedencével végződik? Nemzetközi Filmtájékoztató, 1973. 1. sz.

¹⁵ Lásd Literature in Revolution, 1972. 23—24. sz.

¹⁶ Lásd *J. F. Bizot—M. A. Burnier*: La presse underground. Preuves, 1971. 2. sz.

A kiadásért felel a Kossuth Könyvkiadó igazgatója
Szerkesztette Papp Gábor

A borító és a kötéstervezés Kemény Zoltán munkája
Műszaki vezető Szécsi Andor

Műszaki szerkesztő Székffy Gyula

A szedést 1973. VII. 31-én kezdték meg

Megjelent 1974. I. 20-án, 5300 példányban

Terjedelme 13,4 (A/5) ív

PL — 92 — K — 7476

ISBN 963 09 0019 X

73.1690/1 — Zrínyi Nyomda, Budapest

Felelős vezető: Bolgár Imre vezérigazgató